

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ: ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ: Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών σπουδών

ΠΜΣ: Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η Διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Γερμανική μεθόδευση
ή νομοτέλεια βάσει έθνο-θρησκευτικών συγκρούσεων.**

Ονοματεπώνυμο: Αλεξάνδρα Κούρτη

Αριθμός Μητρώου: 1218M010

Επιβλέπων Καθηγητής: Κωνσταντίνος Υφαντής

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Υφαντής Κωνσταντίνος: Καθηγητής

Χειλά Ειρήνη: Καθηγήτρια

Κοππά Μαρία – Ελένη: Επίκουρη Καθηγήτρια

Περίληψη

Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, παρά την αναμενόμενη και εν δυνάμει ιδεολογική και ιδεαλιστική συναίνεση επανέφερε μέσω του γιουγκοσλαβικού εμφυλίου, τον πόλεμο στο ευρωπαϊκό έδαφος, για πρώτη φορά μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η επανένωση της Γερμανίας και η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, σηματοδότησαν με ένα οξύμωρο σχήμα το πέρασμα από την μία εποχή στην άλλη. Από τη μία πλευρά, η επανένωση και η μεγιστοποίηση της ισχύος, μίας χώρας η οποία διαχρονικά εθεωρείτο «απειλή» και «πρόβλημα». Από την άλλη πλευρά, η διάλυση μιας μεγάλης εκβιομηχανισμένης χώρας των Βαλκανίων. Ο διεθνής και πολύ περισσότερο ο γερμανικός παράγοντας δέχθηκαν και δέχονται σφοδρές κριτικές για το ρόλο τους στη διάλυση της χώρας. Η θέση, θέτει υπό εξέταση τις κριτικές αυτές, με βάση τις κονστρουκτιβιστικές αρχές, τα γεγονότα και τη ρητορική που αναπτύχθηκε γύρω από το ζήτημα.

Abstract

The end of the Cold War, despite the expected and potentially ideological and idealistic consensus, restored the war on European ground through Yugoslavia, for the first time since the end of World War II. The reunification of Germany and the disintegration of Yugoslavia, marked an oxymoron and the passage between different eras. On the one hand: The reunification - and the maximization of its power - of a country that has long been considered as "threat" and as "problem". On the other: The dissolution of a large industrialized Balkan country. The international and much more the German factor had been strongly criticized for their role in disintegrating the country. This thesis, examines the criticisms based on the constructivist principles, the facts and the rhetoric developed on that issue.

ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

"Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνω ενυπογράφως ότι είμαι αποκλειστικός συγγραφέας της παρούσας Πτυχιακής Εργασίας, για την ολοκλήρωση της οποίας κάθε βοήθεια είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται λεπτομερώς στην εργασία αυτή. Έχω αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάση επιστημονικής παράφρασης.

Αναλαμβάνω την προσωπική και ατομική ευθύνη ότι σε περίπτωση αποτυχίας στην υλοποίηση των ανωτέρω δηλωθέντων στοιχείων, είμαι υπόλογος έναντι λογοκλοπής, γεγονός που σημαίνει αποτυχία στην Πτυχιακή μου Εργασία και κατά συνέπεια αποτυχία απόκτησης του Τίτλου Σπουδών, πέραν των λοιπών συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων.

Δηλώνω, συνεπώς, ότι αυτή η Πτυχιακή Εργασία προετοιμάστηκε και ολοκληρώθηκε από εμένα προσωπικά και αποκλειστικά και ότι, αναλαμβάνω πλήρως όλες τις συνέπειες του νόμου στην περίπτωση κατά την οποία αποδειχθεί, διαχρονικά, ότι η εργασία αυτή ή τμήμα της δε μου ανήκει διότι είναι προϊόν λογοκλοπής άλλης πνευματικής ιδιοκτησίας.

Όνομα και Επώνυμο Συγγραφέα: ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΚΟΥΡΤΗ

Υπογραφή: ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΚΟΥΡΤΗ

Ημερομηνία: ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 20 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2019

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΓΡΑΦΜΑ ΣΤΕΝΗΣ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 19ο στον 20ο αι.	
1.1 Βαλκάνια & Ευρωπαϊκό Περιβάλλον στο 19ο αιώνα.....	20
1.2 Περί εθνικού αφηγήματος.....	24
1.2.1 Σέρβοι.....	24
1.2.2 Κροάτες	25
1.2.3 Σλοβένοι	26
1.2.4 Μαυροβούνιοι.....	27
1.2.5 Σλαβομακεδόνες.....	28
1.2.6 Βόσνιοι	28
1.3 Ο Ρόλος των Σέρβων. Η Σερβική Μεγάλη ιδέα και η διαμόρφωση σχέσεων.....	29
1.4 Γερμανία	33
1.5 Η Επιστήμη Της Γεωγραφίας Στη Διαμόρφωση Ισχύος.....	37
1.5.1 Επισκόπηση στη Γεωγραφία της περιοχής των Βαλκανίων.....	37
1.5.2 Η Γεωπολιτική θέση της Γερμανίας	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
20ος ΑΙΩΝΑΣ. Από το 1918 – 1991	41
2.1 Από τη δημιουργία της Γιουγκοσλαβίας έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980	41
2.2 Αποσύνθεση της χώρας. Δεκαετία 1980 – 1991	43
2.3 Ο Εξωτερικός Παράγοντας	49
2.4 Εξωτερική πολιτική της Γερμανίας από την επανένωση και μετά	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΤΑΣΗ	57
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	64
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	68

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς (Slobodan Milošević), υπερασπιζόμενος τον εαυτό του στο δικαστήριο της Χάγης, στοχοποίησε ως υπευθύνους για τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας τον Bill Clinton και τη Madeleine Albright, τον Tony Blair, τον Χέλμουτ Κολ (Helmut Kohl), τους μουλάδες του Ιράν, τη Χεζμπολάχ του Λιβάνου, τη Σαουδική Αραβία, τους φασίστες, τους νεοναζί. Το Βατικανό και η Ευρωπαϊκή Ένωση κατηγορήθηκαν ότι ενεργούν σε συνεννόηση με τους «Αλβανούς τρομοκράτες», τους «Βόσνιους ισλαμιστές φονταμενταλιστές» και τους «Κροάτες (φασίστες) Ustaše» για να καταστρέψουν τη Γιουγκοσλαβία. Σύμφωνα πάντα με το εν πολλοίς δηκτικό άρθρο της εφημερίδας *The Guardian*, εν είδει «παραληρήματος», ο πρώην πρόεδρος της Γιουγκοσλαβίας και της Σερβίας, τοποθετήθηκε μέσα από την 100 ετών ιστορία των Σέρβων υπέρ μιας αφήγησης στην οποία Γερμανοί και Βατικανό, στην ατέρμονη αυτή ιστορία, είχαν τους πρωταγωνιστικούς ρόλους των «κακών» για να καταστρέψουν τους Σέρβους. Όπως δήλωσε ο Μιλόσεβιτς: «Ο Σερβικός λαός, η Σερβική ηγεσία και εγώ προσωπικά, κάναμε κάθε προσπάθεια να διατηρήσουμε τη γιουγκοσλαβική κοινότητα. Ήμασταν στο πλευρό του νόμου».¹

Από την άλλη πλευρά, αρκετές μελέτες απέδωσαν τις εξελίξεις στις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες που συνυπήρχαν για αιώνες στη περιοχή και στις εθνοτικές αντιπαράθεσεις που ήρθαν στην επιφάνεια, με αφορμή το πολιτικό και οικονομικό σύστημα της χώρας. Μοίρασαν το βάρος της ευθύνης στις ηγεσίες κατά βάση Σερβίας και Κροατίας, καθώς Σέρβοι και Κροάτες ήταν διαχρονικά αντιμαχόμενοι δρώντες ως προς το ρόλο τους στο ενιαίο κράτος. Ενδεικτικά, ο Warren Zimmermann ο τελευταίος, επί Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας, πρέσβης των ΗΠΑ, στο βιβλίο του *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and Its Destroyers* ισχυρίζεται ότι:² «ο πρωταρχικός παράγοντας της καταστροφής της Γιουγκοσλαβίας ήταν ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς ο πρόεδρος της Σερβίας» καθώς επεδίωκε «να εγκαθιδρύσει Σερβική διακυβέρνηση πάνω σε ολόκληρη τη χώρα. Όταν η Σλοβενία και η Κροατία μπλόκαραν αυτόν το στόχο με την απόφαση να αποσχιστούν, ... (αυτός) θα έφερνε όλους τους Σέρβους της

¹Traynor, I. (2004) 'Everyone to blame but me, says Milosevic', *The Guardian*, στο <https://www.theguardian.com/world/2004/sep/01/warcrimes.milosevictrial> [20.11.2019]

²Thomas, R. G. C. (1997), 'Self-Determination and International Recognition Policy: AN ALTERNATIVE INTERPRETATION OF WHY YUGOSLAVIA DISINTEGRATED', *World Affairs*, Vol. 160, No. 1, Ethnicity and Politics pp. 17-33, Sage Publications, Inc. στο <https://www.jstor.org/stable/20672506> [19.12.2019]

Γιουγκοσλαβίας που ζούσαν στις πέντε από τις έξι δημοκρατίες της, υπό την εξουσία της Σερβίας». Επιπλέον, κάνει αναφορά και στον Φράνιο Τούτζμαν (Franjo Tuđman) που εξελέγη πρόεδρος της Κροατίας στις εκλογές του 1990, ο οποίος «επίσης έπαιξε σημαντικό ρόλο στην καταστροφή της Γιουγκοσλαβίας. Ένας φανατικός Κροάτης εθνικιστής, ο Τούτζμαν μισούσε τη Γιουγκοσλαβία και τις πολυεθνικές αξίες της. Ήθελε ένα κράτος για τους Κροάτες και δεν ήταν πρόθυμος να εγγυηθεί ίσα δικαιώματα στο 12% των Σέρβων πολιτών της Κροατίας».

Στις εσωτερικές διενέξεις που ξέσπασαν ανάμεσα στις ομόσπονδες δημοκρατίες, ο διεθνής παράγοντας παρενέβη μέσω των διπλωματικών (μυστικών ή φανερών) δράσεων που ανέλαβε, των πρωτοβουλιών και εν τέλει των αποφάσεων. Μία από τις αποφάσεις που έδωσε ώθηση στις εξελίξεις, ήταν αυτή της γερμανικής κυβέρνησης, όταν στις 23 Δεκεμβρίου 1991, ανακοίνωσε ότι θα αναγνωρίσει μονομερώς την Κροατία και τη Σλοβενία, ως ανεξάρτητα κράτη. Είχαν προηγηθεί: (i) στις 7 Δεκεμβρίου του 1991, η πρώτη γνωμοδότησή της επιτροπής Διαιτησίας Badinter,³ που κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «η Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας βρίσκεται στη διαδικασία διάλυσης»⁴ και (ii) το βράδυ της 16ης προς την 17η Δεκεμβρίου 1991, η απόφαση του Συμβουλίου Υπουργών Εξωτερικών της ΕΚ να τεθεί σε ισχύ η αναγνώριση στις 15 Ιανουαρίου. Το Ομοσπονδιακό Κοινοβούλιο της Γερμανίας (Bundestag), από τον Νοέμβριο του 1991 είχε εκδώσει ομόφωνο ψήφισμα, στο οποίο η σερβική ηγεσία αναφέρθηκε ως «κυρίως υπεύθυνη» για τον εμφύλιο πόλεμο, ενώ η γιουγκοσλαβική ενότητα ονομάστηκε «έννοια χωρίς μέλλον».⁵

Με τις τοποθετήσεις αυτές, μπαίνουν στο κάδρο διακριτοί παράγοντες που, είτε άμεσα είτε έμμεσα, οδήγησαν στο αιματοκύλισμα περιοχών της πρώην Σοσιαλιστικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Ο «ξένος» παράγοντας, ο παράγοντας «θρησκεία» και οι οδυνηρές μνήμες του Β' Παγκοσμίου πολέμου από τη μία πλευρά. Έννοιες όπως «εθνικισμός», «αυτοδιάθεση», «αναγνώριση κρατών», «ανθρωπιστική βοήθεια» και «ανθρώπινα δικαιώματα» από

³ Επιτροπή Διαιτησίας (Arbitration Commission). Πενταμελές όργανο αποτελούμενο από τους προέδρους των Συνταγματικών Δικαστηρίων των κρατών της Κοινότητας, υπό την προεδρία του Robert Badinter.

⁴ Τζιαμπήρης, Αρ. 'Ευρωπαϊκή Ένωση και Μακεδονικό Ζήτημα', Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα. στο: <http://www.imma.edu.gr/mma/history/19.html> [19.12.2019]

⁵ Krieger, W. (1994) 'Toward a Gaullist Germany? : Some Lessons from the Yugoslav Crisis', World Policy Journal, Vol. 11, No. 1, pp. 26-38, Duke University Press. στο <https://www.jstor.org/stable/40209346> [19.12.2019]

την άλλη. Οι έννοιες αυτές, μεταξύ άλλων, απογείωσαν το δημόσιο διάλογο, με αφορμή τον πρώτο, επί ευρωπαϊκού εδάφους, πόλεμο μετά από μία μακρά περίοδο ειρήνης και ευημερίας που ακολούθησε τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και σε μία φάση που ο Ψυχρός Πόλεμος έληξε με την κατάρρευση του Κομμουνισμού και την ανάδειξη των Η.Π.Α ως μοναδικής υπερδύναμης.

Η εντός του κομμουνιστικού μπλοκ χώρα, που έγινε Ομοσπονδιακή Λαϊκή Δημοκρατία χωρίς την εισβολή του κόκκινου στρατού και που μέσω της ουδέτερης στάσης του ηγέτη Τίτο (Josip Broz Tito) κατά τη διάρκεια του Ψυχρού πολέμου απήλαυε ξεχωριστού κύρους, λόγω υψηλού βαθμού μη-ευθυγράμμισης,⁶ ήταν αυτή που με την πτώση του Κομμουνισμού στην Ευρώπη, διαλύθηκε σχετικά σύντομα και με τον πιο βίαιο τρόπο. Η κομμουνιστική χώρα που δεν απέταξε τη Δύση κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, θα περίμενε κανείς να είναι από τις πρώτες που θα έμπαινε σε διαδικασία προσαρμογής και ένταξης στους ευρωπαϊκούς θεσμούς. Αντιθέτως, στάθηκε αφορμή να δοκιμαστούν αυτοί οι θεσμοί, πολύ δε περισσότερο, όταν οι κραδασμοί προκλήθηκαν σε μία περίοδο κατά την οποία, η επερχόμενη Συνθήκη του Maastricht, επιχειρούσε να φέρει νέα δεδομένα προς την κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης μέσω μιας κοινής νομισματικής, εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας.

Οι διπλωματικές μεσολαβήσεις της ΕΚ (και λίγο μετά της ΕΕ), σε μία φάση μάλιστα, κατά την οποία οι ΗΠΑ άφησαν στη κρίση των συμμάχων τους και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας την επιλογή μιας πολιτικής αντάξιας της σοφίας που είχαν συσσωρεύσει τις προηγούμενες δεκαετίες,⁷ όχι μόνο απέτυχαν να συγκρατήσουν τις υπάρχουσες συγκρούσεις και να αποτρέψουν τις επόμενες,⁸ αλλά βρέθηκαν να φέρουν και το βάρος της κριτικής, ότι η αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας ήταν το αποτέλεσμα πίεσης⁹ της επανενωμένης Γερμανίας, γεγονός που συνδέθηκε με τους εν γένει φόβους για επάνοδο του γερμανικού ηγεμονισμού. Από τη πλευρά της, η Γερμανία με τη ρητορική της, διατεινόταν την προσήλωση της στους διεθνείς θεσμούς ακριβώς για να διαλύσει κάθε υπόνοια επαναφοράς της χώρας σε

⁶ Gaddis, L. J (2005), *ο Ψυχρός Πόλεμος. Οι Συμφωνίες, οι Συγκρούσεις, τα Ψέματα, οι Αλήθειες*, μτφρ. Ρηγούλα Γεωργιάδου. Αθήνα: Παπαδόπουλος, σ. 167

⁷ Hodge, C. C. (2006), 'Botching the Balkans: Germany's Recognition of Slovenia and Croatia', *Ethics & International Affairs* 12(1): 1 – 18, στο https://www.researchgate.net/publication/229768245_Botching_the_Balkans_Germany's_Recognition_of_Slovenia_and_Croatia [19.12.2019]

⁸ Μαραβέγιας, Ν. (Επιμ.). (2016) *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική, σ. 298

⁹ Thomas, R. G. C. (1997), ό.π.

παρελθούσες καταστάσεις που δημιούργησαν αυτούς τους φόβους. Την ίδια ώρα η Γιουγκοσλαβία εισερχόταν σε μία δεκαετία πολεμικών συγκρούσεων που αποσύνθεσαν τη χώρα, δημιούργησαν αδύναμα κράτη και βαθιά ρήγματα στη κοινωνία.

Η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας ως πολυεθνικού κράτους, δεν παρουσίασε μοναδικότητα σαν φαινόμενο. Είχε προηγηθεί μία σειρά επαναστάσεων το 1989 που επέφερε σταδιακά στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990, αλλαγή καθεστώτων στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, τη δημιουργία δεκαπέντε (15) δημοκρατιών στη θέση της παλιάς ΕΣΣΔ και το επονομαζόμενο «βελούδινο διαζύγιο» της Τσεχοσλοβακίας. Την ίδια περίοδο, σημειώνεται η πτώση του Τείχους του Βερολίνου και ακολούθως η επανένωση της Γερμανίας και η ικανοποίηση του συνθήματος «wir sind ein Volk» (είμαστε ένας λαός). Σύνθημα που συμπυκνώνει το μύθο του γερμανικού έθνους και εμπεριέχει έναν ισχυρό συμβολισμό της αντίστροφης, των φυγόκεντρων τάσεων, πορείας αυτής της χώρας.

Ήταν μία περίοδος πυκνή σε γεγονότα που προκάλεσαν ανατροπές, έφεραν ανακατατάξεις στην ισορροπία ισχύος που βασιζόταν μέχρι τότε στο διπολισμό και ανέδειξαν τον ρόλο και την δυνατότητα της εσωτερικής πολιτικής (domestic politics) στο να διαμορφώνει τις διεθνείς σχέσεις¹⁰ συγκρατώντας το ρυθμό εξάπλωσης του αφηγήματος της παγκοσμιοποίησης και της περιφερειακής ολοκλήρωσης. Ακόμα και σε επίπεδο θεωρίας διεθνών σχέσεων, η μετα – διπολική κατάσταση ανέδειξε δυνατά και λιγότερο δυνατά σημεία των βασικών θεωρήσεων, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο υπεισέρχονται σε μία δεδομένη συνθήκη. Παρά το γεγονός ότι ο Ρεαλισμός υπήρξε εξηγητικός πολλών φαινομένων του διεθνούς συστήματος, εδώ παρουσίασε αδυναμία στο να προβλέψει την κατάρρευση του ισχυρού πόλου της Σοβιετικής Ένωσης,¹¹ και την απουσία συσπείρωσης κρατών προς εξισορρόπηση της παγκόσμιας ηγεμονίας των ΗΠΑ.¹² Οι συγκρούσεις που ακολούθησαν, έδειξαν να επιβεβαιώνουν την προτίμηση του νεορεαλιστή Kenneth Waltz στο διπολικό σύστημα ως τρόπο

¹⁰ Μακρής, Σπ. (2007) *Πολιτικό Σύστημα & Διεθνείς Σχέσεις. Η ελληνική περίπτωση μέσα από τη συγκριτική προοπτική*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.σ. 25 - 26

¹¹ Gaddis, L. J (1992 – 1993), 'International Relations Theory and the End of the Cold War', *International Security*, Vol. 17, No. 3, pp. 5-58, The MIT Press Stable. στο <http://www.jstor.org/stable/2539129> [19.12.2019]

¹² Γκόφας, Α. και Τζιφάκης, Ν. (2017) *Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική. Η Σινο-Αμερικάνικη Πρόκληση*. Αθήνα: Πεδίο, σ. 113

διατήρησης της ειρήνης¹³ αλλά και σε ένα βαθμό τους ισχυρισμούς του Mearshheimer για επιστροφή στην αναρχία και στην αστάθεια με την άνοδο μιας πολυπολικής Ευρώπης,¹⁴ με αναγωγή του μοντέλου αυτού στη Γιουγκοσλαβία: με την έλλειψη «παγκόσμιας» διακυβέρνησης, που πήρε μορφή μέσα από την προσωπικότητα του Τίτο, η πολυπολική – εν προκειμένω οι ομόσπονδες δημοκρατίες – κατάσταση που αναδύθηκε, οδήγησε στη σύγκρουση μπροστά στην αγωνία για επιβίωση.¹⁵ Οι ισχυρισμοί ωστόσο του Mearshheimer, σύμφωνα με τη φιλελεύθερη αντίληψη, δεν αφορούσαν στη συνολική εικόνα. Οι φιλελεύθερες προσεγγίσεις, διαχώριζαν την Ευρώπη, στον τομέα των δημοκρατικών χωρών που μέσω του βασικού θεσμού της Ένωσης με όλα τα επίπεδα οικονομικής αλληλεξάρτησης διατήρησε την ειρήνη¹⁶ και στον τομέα των χωρών της Ευρώπης (Ανατολική και Νοτιοανατολική) που απείχε για χρόνια από αυτή τη διαδικασία. Η δημοκρατία όμως, δεν είναι ένας έξωθεν μηχανισμός άμεσα εφαρμόσιμος μόνο μέσα από τη διεξαγωγή ελεύθερων πολυκομματικών εκλογών. Είναι μία διαδικασία που απαιτεί συναίνεση και εσωτερική πολιτική και κοινωνική συνοχή,¹⁷ έτσι ώστε να γίνει η υπέρβαση όλων των σημείων διάκρισης (εθνοτική ομάδα, θρησκεία) που θα μπορούσαν να εμποδίσουν την συλλογική πεποίθηση του ανήκειν σε ένα πολιτικό κέντρο,¹⁸ σε ένα κράτος με όλες τις δομές και λειτουργίες που ανταποκρίνονται στις ανάγκες του συνόλου του πληθυσμού. Φυσικά υπάρχει και ένας απαιτούμενος χρόνος για να εξελιχθεί αυτή η διαδικασία μέχρι να καταστεί βίωμα. Ο χρόνος εν προκειμένω, λειτούργησε σε δύο διαστάσεις: ο μικρής κλίμακας χρόνος μεταπολεμικά, κατά τη διάρκεια του οποίου η Ευρώπη έμεινε χωρισμένη σε δύο κομμάτια, καθένα από τα οποία ακολούθησε διαφορετική πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατεύθυνση και ο μεγάλης κλίμακας χρόνος που χάνεται στο βάθος των αιώνων και κατά τη διάρκεια του οποίου, μέσα από τις εκάστοτε

¹³ Waltz, K. (1988), 'The Origins of War in Neorealist Theory', *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, The Origin and Prevention of Major Wars, pp. 615-628, The MIT Press. στο <http://www.jstor.org/stable/204817> [18.08.2018]

¹⁴ Jackson, R. and Sorensen, G. (2016) *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*. Oxford University Press, σ.79

¹⁵ Sijakovic, R.C.C. (2016), 'Changing Perspectives of the Second Yugoslav State: a Master thesis analysing the change from a multinational Yugoslavia to a system of national successor states (1980 – 1991) using different perspectives in International Relations Theory and weighing their value for understanding the past events', Utrecht University. στο <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/343853> [19.12.2019]

¹⁶ Jackson, R. and Sorensen, G. (2016), ό.π. σ.σ. 108 – 109

¹⁷ Χειλά, Ε. (2013) *Οι Διεθνείς Συγκρούσεις στον 21ο Αιώνα. Ζητήματα Θεωρίας και Διαχείρισης*. Αθήνα: Ποιότητα, σ.σ.130 & 137

¹⁸ Καρίδης, Δ. (2015) *Εθνικισμός. Εθνοτικές Συγκρούσεις & Διεθνείς Σχέσεις. Θεωρία και πράξη στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης, σ.19

ιστορικές συγκυρίες, διαμορφώθηκαν οι αντιλήψεις που διαπέρασαν κάθετα και οριζόντια μεγάλες ομάδες ατόμων έως ότου αυτές διαμορφωθούν και αποκρυσταλλωθούν σε έννοιες όπως κράτος, έθνος, θρησκεία, ελευθερία, ισχύς, κοινωνία, οικονομία, πολιτικά συστήματα. Στις φιλελεύθερες αντιλήψεις επίσης, η πτώση του Κομμουνισμού αποτελεί εξ' ορισμού νίκη της δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού. Η πτώση του Τείχους μπορούμε να πούμε ότι πρακτικά και συμβολικά οπτικοποίησε αυτή τη μεταβολή. Η διάλυση όμως από την άλλη της κομμουνιστικής Γιουγκοσλαβίας ποια νίκη συνιστά; Ο Κονστρουκτιβισμός, εμπεριέχοντας και την κοινωνιολογική διάσταση των πραγμάτων, φαίνεται να πλησιάζει περισσότερο στην ερμηνεία των γεγονότων της εποχής. Σε ότι αφορά την περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, η κατασκευή, διατήρηση και εργαλειοποίηση των εθνικών ταυτοτήτων – ως βάση αντίστασης σε ένα τελματωμένο πολιτικό και οικονομικό σύστημα - εξαρτήθηκαν διαχρονικά από τις ιστορικές συγκυρίες, από το νόημα και το περιεχόμενο που τους προσέδωσαν οι κατά καιρούς δρώντες¹⁹ και από την επιρροή των media. Στις υποθέσεις του Κονστρουκτιβισμού υπόκειται σε μεγάλο βαθμό και εξηγείται και η περίπτωση της Γερμανίας, μέσα από: (i) τη διαλεκτική σχέση δρώντων και δομής διεθνούς συστήματος,²⁰ σχέση που χαρακτήριζε εν πολλοίς τις περισσότερες μεγάλες δυνάμεις ανά εποχές και (ii) τη διαρκή δημιουργία μιας τέτοιας πραγματικότητας στη χώρα αυτή, που εν τέλει της προσέδωσε «αυτόνομο οντολογικό status».²¹ Ενώ οι ΗΠΑ είναι καταχωρημένες ως παγκόσμια υπερδύναμη και η Ευρώπη, συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας, κάνει βήματα προς ενοποίηση με στόχο την ολοκλήρωση, γίνεται πάντα λόγος για το «γερμανικό πρόβλημα» και το ρόλο του στον Ευρασιατικό χώρο.²² Η πρόσληψη της χώρας ως «πρόβλημα», εκφράστηκε είτε μέσα από τη διατήρηση του διαμελισμένου κράτους στο πλαίσιο του ελέγχου του και της ισορροπίας του διπολικού συστήματος, είτε μέσα από τη δυσπιστία της Margaret Thatcher και του François Mitterrand στο ενδεχόμενο της επανένωσης, δυσπιστία που αντανakλούσε το φόβο απέναντι στη γερμανική ισχύ.

Η ξεχωριστή και διακριτή οντότητα της Γερμανίας, ήταν από τις βασικές αιτίες παραγωγής ευρύτατου διαλόγου - ενταγμένου στη μεγάλη συζήτηση που κάλυπτε όλο το φάσμα από θεωρητικές αναλύσεις μέχρι κριτικές προσεγγίσεις - για τους πολέμους

¹⁹ Γκόφας, Α. και Τζιφάκης, Ν. (2017), ό.π., σ.σ. 119 - 121

²⁰ ό.π., σ.129

²¹ ό.π., σ.124

²² Ήφαιστος, Π. (2000) *Διπλωματία και Στρατηγική των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων Γαλλίας, Γερμανίας, Μεγάλης Βρετανίας*. Αθήνα: Ποιότητα, σ.σ. 202 - 203

και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Η συζήτηση αυτή σε επίπεδο διεθνών σχέσεων ανέσυρε ζητήματα της διάλυσης πολυεθνικών κρατών και έθεσε τις νέες προκλήσεις ως προς την διαχείριση της επόμενης μέρας, ενώ σε επίπεδο πολιτικό δημιούργησε ένα τρίγωνο μεταξύ ΕΚ – Γερμανίας – Γιουγκοσλαβίας με κύριο χαρακτηριστικό τη διάδραση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Όταν αναφερόμαστε σε εσωτερική πολιτική στη περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, προκύπτει και μία ακόμα παράμετρος, αυτή της ομοσπονδιακής δομής, παρέχοντας την εικόνα, όχι μόνο της λειτουργίας αυτού του συστήματος αλλά – βάσει εξελίξεων – και μιας εγκιβωτισμένης διεθνούς τάξης σε μικρογραφία. Στη βάση αυτή, ήταν που αμφισβητήθηκε ο χαρακτηρισμός «εμφύλιος» και τεκμηριώθηκε η απόπειρα διεθνοποίησης του πολέμου με την αναγνώριση των ανεξάρτητων δημοκρατιών. Παράλληλα, άνοιξαν κεφάλαια της ιστορίας τα οποία ανατροφοδοτούσαν τη συζήτηση με στερεότυπα περί αγριότητας των βαλκανικών λαών, που ανάγονται πολύ πίσω στο χρόνο, καθιστώντας τη βία ενδημικό φαινόμενο ή περί «πυριτιδαποθήκης» της Ευρώπης, χαρακτηρισμός μάλλον προσχηματικός, στέλνοντας τη μνήμη έναν αιώνα πίσω, στην αφορμή του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Με αφορμή την ίδια (και παραπάνω) παρελθούσα χρονική περίοδο (από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο) αναμοχλεύτηκαν: το αιώνιο γερμανικό σχέδιο που αφορά στον γεωπολιτικό έλεγχο της περιοχής, η διαχρονική πολιτιστική διείσδυση των Γερμανών στη Σλοβενία και στην Κροατία, η οικονομική διείσδυση των Γερμανών στη περιοχή και ευρύτερα στην Ανατολική Ευρώπη, οι σχέσεις έχθρας μεταξύ Σέρβων και Γερμανών, έτσι όπως διαμορφώθηκαν από τις θηριωδίες των - υποστηριζόμενων και στις δύο περιπτώσεις από τους Γερμανούς - Αυστριακών προς τους Σέρβους στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και των Κροατών Ustaše προς τους Σέρβους στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η τεκμηρίωση αυτή, θα ήταν αδύναμη, βασιζόμενη αποκλειστικά σε γεγονότα που έλαβαν χώρα σε διαφορετικές, από αυτές των αρχών της δεκαετίας του 1990, συγκυρίες. Έπρεπε να ενισχυθεί από τα συμφραζόμενα της εποχής. Τα ερείσματα για την καχυποψία απέναντι στη Γερμανία, δεν απείχαν πολύ από τα αντίστοιχα του παρελθόντος αλλά ήταν πλέον και σε σχέση με το περιεχόμενο της απόφασης της 23^{ης} Δεκεμβρίου 1991. Εμπλουτίστηκαν με τη σημειολογία της καθεαυτής πράξης λήψης απόφασης, ως άσκηση εξωτερικής πολιτικής «νεοσυσταθείσας»²³ χώρας εντός του

²³ Wagener, V. (2016) 'A free Croatia and Slovenia and a broken Yugoslavia', στο <https://www.dw.com/en/a-free-croatia-and-slovenia-and-a-broken-yugoslavia/a-19357255-0> [19.12.2019]

πλαίσιου της ΕΚ και εντός εύθραυστων και αβέβαιων συνθηκών, παρά το σθένος που επέδειξε ο δημόσιος λόγος της Γερμανίας για υποστήριξη, όχι μόνο των εννοιών «δημοκρατία» και «αυτοδιάθεση», αλλά και των ευρωπαϊκών θεσμών. Στη Γιουγκοσλαβία, το μεγάλο βάρος, πέρα από τη κεντρική ιδέα του εθνικισμού που βρισκόταν για χρόνια σε καταστολή και ανέμενε την εκτόνωσή του και πέρα από την επιθετικότητα των Σέρβων, έπεσε στις δομές του εσωτερικού πολιτικού συστήματος της χώρας και στις επιπτώσεις στην οικονομία της. Η Γιουγκοσλαβία είχε αναπτύξει δικό της μοντέλο Κομμουνισμού που εμπεριείχε την αυτοδιαχείριση των εργαζομένων, εμπορικές συναλλαγές με τη Δύση, έκθεση σε εξωτερικό δανεισμό. Ενώ η διακυβέρνηση του Τίτο επεδίωκε την πάταξη εθνικιστικών φαινομένων στο όνομα της ενότητας, όπως την επιζητούσε ο Κομμουνισμός στη βάση μιας διεθνιστικής ρητορικής, που επιχειρούσε να ισοπεδώσει εθνικές και θρησκευτικές κουλτούρες,²⁴ προχωρούσε ταυτόχρονα αυτή η διακυβέρνηση, σε διοικητική αποκέντρωση σε επίπεδο ομόσπονδων δημοκρατιών. Η αποκέντρωση αυτή ενισχύθηκε έτι περαιτέρω με το Σύνταγμα του 1974 και το καθεστώς αυτονομίας που παραχωρήθηκε στις σερβικές επαρχίες του Κοσσυφοπεδίου και της Βοϊβοδίνης, με την επί ετησίας βάσης εκ' περιτροπής Προεδρία της χώρας από μία κάθε φορά Ομόσπονδη Δημοκρατία, ενώ έπαψε να ισχύει η αρχή βοήθειας των προηγμένων και εύπορων δημοκρατιών του Βορρά προς τις λιγότερο αναπτυγμένες του Νότου.²⁵

Ο συνδυασμός των επιχειρημάτων που κάλυπταν όλο το φάσμα από την Ιστορία της περιοχής μέχρι την κατάρρευση του πολιτικοοικονομικού μοντέλου έδωσε εκτενείς αναλύσεις που συνηγόρησαν στην άποψη ότι η διάλυση ήταν αναπόφευκτη. Στον αντίποδα, υπήρξε λόγος για γερμανικό σχέδιο. Ο ιστορικός κύκλος του ενωμένου κράτους της Γερμανίας που την καθιέρωσε στο βάθρο των ισχυρών δυνάμεων, έδωσε τα εργαλεία στις απόψεις που έκαναν προβολή στο μέλλον, ένα μέλλον για το οποίο το σχέδιο, αν όχι έτοιμο, δεν είχε περάσει στη λήθη. Οι διατυπώσεις των δύο απόψεων υπέκρυπταν τεχνηέντως τη τάση να απεκδύονται τις ευθύνες τους, πρακτική προσφιλής στη δημιουργία αντιτιθέμενων «μύθων».²⁶

Στη παρούσα εργασία θα υποστηριχθεί η θέση ότι η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας δεν ήταν μία νομοτελειακή των πραγμάτων εξέλιξη. Μέσα από τις

²⁴ Κοππά, Μ. (1997) *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια. Πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, σ.16

²⁵ Σφέτας, Σπ. (2011), *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Τόμος Β': Από το Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919 – 1989)*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ.σ. 449 - 450

²⁶ Καιρίδης, Δ. (2015), ό.π. σ. 32

ιστορικές συγκυρίες, διαμορφώθηκαν σε όλα τα κράτη – ισχυρά και αδύναμα - αυτό που αποκαλεί η Finnpemore²⁷ «συμπεριφορικά μοτίβα και αξιακά πιστεύω». Ακόμα κι αν δεν υπήρξε καταγεγραμμένο γερμανικό σχέδιο – πράγμα πιθανό, διότι δεν έχουμε υπάρξει μάρτυρες μυστικών σχεδιασμών – φαίνεται ότι υπήρξε (και ενδεχομένως υπάρχει) στη Γερμανία, η πολιτική «κληρονομιά» της προσεκτικής ανάγνωσης των καταστάσεων πριν τη διαχείρισή τους, μέσω ελιγμών ανάμεσα στις νόρμες της Realpolitik, των Διεθνών Θεσμών και της Εσωτερικής Πολιτικής.

Βασικά σημεία αναφοράς, η Ιστορία και οι διαφορετικές πορείες των δύο χωρών με ότι αυτό μπορεί να σημαίνει για την κατασκευή ιδεολογίας. Η Ιστορία δεν επαναλαμβάνεται. Παρουσιάζει αναλογίες και διαμορφώνει δυναμικές. Η ευθύνη των δρώντων είναι πάντα ξεχωριστή και καθοριστική. Οι πορείες παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον στο σχήμα τους, καθώς ενώ Γερμανοί και Νότιοι Σλάβοι πέτυχαν, έστω και αργά σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη, τη δημιουργία κράτους βασιζόμενοι στην αφετηρία του ενιαίου έθνους, διαφορετικές παράμετροι τους ώθησαν σε διακριτές αλλά εξίσου πολυκύμαντες και αλληλεπικαλυπτόμενες πορείες.

Καθώς έγινε πολύς λόγος για τις εθνικιστικές εξάρσεις στην περιοχή, η παρούσα μελέτη ξεκινά από το 19^ο αιώνα, εποχή η οποία χαρακτηρίζεται ιστορικά από την ανάδυση των εθνικών κινημάτων. Σταχυολογούνται σημεία στα οποία ανιχνεύεται η συγκρότηση του εθνικού αφηγήματος των λαών της περιοχής. Σημεία που, έναντι του Κομμουνισμού,²⁸ μπορούσαν να λειτουργήσουν ως συγκολλητική ουσία από πολύ νωρίς. Υπήρχε πάντα η επιλογή στοιχείων που συνιστούσαν κοινό τόπο, παρά στοιχείων διάκρισης, έτσι ώστε να συγκροτηθεί κράτος σε πολιτική βάση. Με κοινό τόπο τη γλώσσα για παράδειγμα (στοιχείο πολιτιστικής ενότητας, που δεν εξέλειπε ανάμεσα στους νότιους Σλάβους), λαοί που κατελάμβαναν μεγάλη έκταση στο κέντρο της Ευρώπης, θεώρησαν ότι ήταν Γερμανοί.²⁹ Μπορεί να μην είχαν κι αυτοί αφετηρία τη πολιτική αλλά την εθνοτική βάση, είχαν όμως άλλη εξέλιξη λόγω διαφορετικής προϊστορίας και πορείας στο χρόνο. Ο ρόλος του εξωτερικού παράγοντα είναι επίσης εμφανής από τότε, παρεμβατικός στην περιοχή των Βαλκανίων, υποστηρίζοντας ή μη εθνικιστικά κινήματα και χαράσσοντας σύνορα,³⁰ χωρίς απαραίτητα την πλήρη

²⁷ Γκόφας, Α. και Τζιφάκης, Ν. (2017), ό.π., σ.127

²⁸ Κοππά, Μ. (1997), ό.π. σ.52

²⁹ Watson, A. (2006) *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας. Μία συγκριτική ιστορική ανάλυση*, μτφρ. Ηρακλεία Στροϊκού, Αθήνα:Ποιότητα, σ.429

³⁰ Watson, A. (2006), ό.π., σ. 428

συμμετοχή των άμεσα ενδιαφερομένων στη διαδικασία, προς εξυπηρέτηση ιδίων γεωστρατηγικών και υλικών στόχων.³¹

Η πολιτική αντίληψη έτσι όπως σχηματοποιήθηκε τον 19^ο αιώνα, ακολούθησε τους λαούς και στον 20^ο με όλα τα μεγάλα γεγονότα που τον χαρακτήρισαν και που λίγο ή πολύ είτε είναι γνωστά, είτε δεν αφορούν τη παρούσα μελέτη. Για το λόγο αυτό αναφέρονται ενδεικτικά για να μας φτάσουν στην επίμαχη περίοδο των τελών της δεκαετίας του 1980, εκεί όπου είναι το βασικό ενδιαφέρον.

Ο θάνατος του Τίτο, «στέρησε» τον ηγέτη που έστω και με αμφιλεγόμενους τρόπους κράτησε τη χώρα ενωμένη για μεγάλο χρονικό διάστημα. Σταδιακά το ενιαίο κράτος της Ομόσπονδης χώρας αποδυναμώθηκε και εν τέλει διαλύθηκε μέσα από δεκαετούς διάρκειας πολεμικές συγκρούσεις. Η Ιστορία δεν αναζητά αντίγραφα ηγετών που για συγκεκριμένους λόγους και υπό συγκεκριμένες συνθήκες, κατεγράφησαν στον πάνθεον των «Μεγάλων». Η πολιτική ελίτ της εποχής απέτυχε στις επιλογές της και δεν στάθηκε ικανή να στήσει ένα ενιαίο κράτος ανταγωνιστικό των καιρών.

Η εξωτερική πολιτική της Γερμανίας από την επανένωση και μετά δεν είχε προλάβει να χαρακτηριστεί σε όλο της το εύρος, καθώς το ενιαίο κράτος, στην ιστορική συγκυρία της εποχής εκείνης, μπορούσε να θεωρηθεί έως και νεοσυσταθέν. Μας παρέχει όμως πληροφορίες για τις επιλογές στα γεγονότα εκείνης της περιόδου, ακριβώς λόγω αυτής της θεώρησης και του προφίλ της εποχής, που ήταν και ο βασικός λόγος για τον οποίο η απόφαση της μονομερούς αναγνώρισης Σλοβενίας και Κροατίας ξεσήκωσε θύελλα συζητήσεων.

Από τα ίδια τα γεγονότα και τις αποφάσεις και κυρίως από τον τρόπο που τεκμηριώθηκαν δημοσίως, εξάγονται συμπεράσματα που τα καθιστούν αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής, με σκοπό, να σωθεί η άρτι ανακτηθείσα αυτοπεποίθηση ενός κράτους το οποίο ήταν αναμφίβολα ισχυρό, διότι ακόμα και στις περιόδους που είχε υποστεί την έξωθεν ταπείνωση απέδειξε ότι μπόρεσε να αναγεννηθεί από τις στάχτες του.

³¹ Καιρίδης, Δ. (2015), ό.π. σ.37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΣΤΕΝΗΣ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 19ο ΣΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

1.1 Βαλκάνια & Ευρωπαϊκό Περιβάλλον στο 19^ο αιώνα

Οι αρχές του 19^{ου} αιώνα σηματοδοτούνται από τους Ναπολεόντειους πολέμους που αποτέλεσαν χαρακτηριστικό δείγμα στρατηγικής συμμαχιών για την αντιμετώπισης μιας κοινής απειλής. Κορυφαία στιγμή η σύναψη της Ιερής Συμμαχίας του 1815 στο Παρίσι με απώτερο στόχο την προφύλαξη του ισχύοντος πολιτικού καθεστώτος από μελλοντικές «επαναστάσεις».

Διαμορφώθηκε ένα διεθνές σύστημα ασφαλείας της εποχής, σε μία σύνθετη ισορροπία ισχύος³², που κάθε άλλο παρά επιθυμούσε την αποδόμηση αυτοκρατοριών, ακόμα και της Οθωμανικής. Οι εξελίξεις ωστόσο δεν επιβεβαίωσαν τους ευσεβείς πόθους της συνθήκης. Τόσο εξωγενείς παράγοντες, όσο και οι εκ των έσω κινήσεις των αυτοκρατοριών, έφεραν ανατροπές μέσα στο χρόνο. Για «σπάνια ανικανότητα των κυβερνήσεων να σταματήσουν του ρου της ιστορίας» κάνει αναφορά ο Eric Hobsbawm³³ αναφερόμενος στη περίοδο 1815 έως τις επαναστάσεις του 1848 - 1849. Επαναστάσεις που προέκυψαν από τις κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις που έφερε το ύψος της βιομηχανικής παραγωγής και η εξέλιξη της επιστήμης³⁴ και αφορούσαν εν πολλοίς σε αιτήματα για μετασχηματισμό των δομών εξουσίας αλλά και στη δημιουργία ανεξάρτητων εθνικών κρατών. Η έμφαση στα ιστορικά δικαιώματα του 18^{ου} αιώνα που κατοχύρωναν οι συνθήκες είχε μετατοπιστεί έως το 1848 στα ατομικά και εθνικά δικαιώματα.³⁵ Η παλινόρθωση των παλαιών καθεστώτων στην Ευρώπη, δεν σήμαινε πλήρη επαναφορά του παρελθόντος, καθώς οι ιδεολογικές αρχές της γαλλικής επανάστασης είχαν δημιουργήσει στις κοινωνίες νέες πλατφόρμες σκέψης και αντίληψης, παράλληλα με τη βιομηχανική επανάσταση που μετέτρεψε τις κοινωνικο-οικονομικές δομές.

³² Bull, H. (2007) *Η Άναρχη Κοινωνία. Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, μτφρ. Ηρακλεία Στροϊκού, Αθήνα: Ποιότητα, σ.σ. 147 - 148

³³ Hobsbawm, E.J. (2008) *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789 – 1848*, μτφρ. Μαριέτα Οικονομοπούλου, Αθήνα: ΜΙΕΤ σ. 161

³⁴ Hobsbawm, E.J. (2008), *Η Εποχή των Επαναστάσεων* ό.π., σ. 417

³⁵ Jelavich, B. (2006), *Ιστορία των Βαλκανίων Ι, 18ος - 19ος αιώνας*, μτφρ. Χριστίνα Δεληστάθη, επιμ. Βάσιος Τσοκόπουλος. Αθήνα: Πολύτροπον, σ. 517

Επιπλέον της «διάσπασης του ευρωπαϊκού επαναστατικού κινήματος σε εθνικά τμήματα»³⁶ το κίνημα του Ρομαντισμού στρεφόμενο στη παράδοση και στον ιδεαλισμό, μέσω της λογοτεχνίας και της τέχνης εν γένει, ήρθε να συν-κινήσει τη σκέψη εμπλουτίζοντας τη φαντασία και τις αισθήσεις. Ο Ρομαντισμός εξήρε τη φύση, το συναίσθημα και τον ατομικισμό με την ανάδειξη του ήρωα υπερ- ανθρώπου (υπό την έννοια του ανθρώπου του άνω του μέσου όρου). Η θεματολογία του άντλησε από τους λαϊκούς μύθους, θρύλους, τραγούδια και παραδόσεις του Μεσαίωνα. Άσκησε μεγάλη επιρροή στην οικοδόμηση του γερμανικού έθνους αλλά και η νοτιοανατολική γωνιά της Ευρώπης δεν έμεινε ανεπηρέαστη ούτε από τον Φιλελευθερισμό ως απότοκο του Διαφωτισμού, ούτε από τον Εθνικισμό που ξεπηδούσε μέσα από τα υπερβατικής διάθεσης αφηγήματα του Ρομαντισμού. Η βαλκανική λαϊκή παράδοση διέθετε μύθους και θρύλους σε αφθονία, που άσκησαν γοητεία μάλιστα και σε ευρωπαϊούς συγγραφείς.³⁷

Οι συνθήκες στη Βαλκανική, είχαν διαμορφωθεί επίσης από τον 18^ο αιώνα, καθώς η περιοχή, ούσα μακριά από τα κέντρα της εξουσίας είχε αναπτύξει ξεχωριστό στρατιωτικό, οικονομικό και «διπλωματικό»³⁸ χαρακτήρα.³⁹ Όποιος λαός διέθετε διασπορά στην Ευρώπη, εθνική, αριστοκρατική, οικονομική ή πνευματική ελίτ, μπορούσε να έρθει σε επαφή με το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι.

Εντός αυτού του πλαισίου και υπό την εποπτεία των μεγάλων δυνάμεων της εποχής, έλαβαν χώρα κινήματα όπως η ελληνική επανάσταση το 1821. Η Ιερή Συμμαχία, σταδιακά άρχισε να χαράσσει μία φθίνουσα πορεία, μέσα από τριβές γεωπολιτικής και οικονομικής φύσεως (αποστασιοποίηση της Βρετανίας από τις θεωρητικές έννοιες περί ευταξίας⁴⁰ μπροστά στα συμφέροντά της στην Ανατολική Μεσόγειο, Κριμαϊκός πόλεμος, πόλεμοι γερμανικής ενοποίησης, Ρωσο-Τουρκικός πόλεμος) και μπροστά στη μεγάλη εικόνα που έφερε το όνομα «Ανατολικό Ζήτημα». Μετά και την εμφάνιση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας από το 1871, οι τριβές μετεξελίχθηκαν σε ανταγωνισμούς ισχύος, για να καταλήξουν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

³⁶ Hobsbawm, E.J. (2008), *Η Εποχή των Επανάστασεων* ό.π., σ.193

³⁷ Jelavich, B. (2006), ό.π σ.σ.280 & 285

³⁸ Αφορά όχι σε διακρατικές σχέσεις αλλά στις σχέσεις των τοπικών ηγετών της περιοχής με τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής και τις επιρροές που ηδύναντο να δεχτούν.

³⁹ Jelavich, B. (2006), ό.π σ.σ.312

⁴⁰ Βερέμης, Θ., Κολιόπουλος, Γ., και Μιχαηλίδης, Ι. (2018) *1821 Η δημιουργία ενός έθνους - κράτους*, Αθήνα: Μεταίχμιο. σ. 39 - 40

Πεδίο αυτών των αντιπαραθέσεων υπήρξαν οι λαοί και οι περιοχές Βαλκανίων που αποτελούσαν κομμάτι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πλην Κροατών και Σλοβένων, οι οποίοι ανήκαν στο αντίπαλο ευρωπαϊκό και «πολιτισμένο» δέος που αντιπροσώπευε εν προκειμένω μία άλλη αυτοκρατορία, αυτή των Αψβούργων. Οι εθνικές επιδιώξεις στα Βαλκάνια ενθαρρύνθηκαν από χώρες της Δυτικής Ευρώπης και από τη Ρωσία η οποία μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου, έστρεψε έτι περαιτέρω τη προσοχή της στη περιοχή, στο όνομα της ηγέτιδας δύναμης, προστάτιδας των Σλάβων της νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Το αυξημένο ενδιαφέρον από τη πλευρά των μεγάλων δυνάμεων της Δύσης (Βρετανία, Ρωσία, Γαλλία και Αυστρία) για την περιοχή και η διαχείριση της παραπαίουσας Οθωμανικής αυτοκρατορίας, σε παγκόσμιο επίπεδο καθόρισε τις εξελίξεις στην Εγγυής Ανατολή⁴¹ και σε περιφερειακό οδήγησε σε μία σειρά εξεγέρσεων και συγκρούσεων κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα που κατέληξαν σε μία ακολουθία συνθηκών, ανάμεσα στις οποίες και η Συνθήκη του Βερολίνου (Ιούλιος 1878), καθοριστικής σημασίας για τις εξελίξεις και του επόμενου αιώνα μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Συνθήκη αυτή επικύρωσε το ρόλο των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων στη διαμόρφωση ζητημάτων ασφαλείας και ισορροπίας ισχύος σε περιοχές ζωτικής σημασίας. Κατά τον Richard Caplan⁴² τα γεγονότα του 1991- 92 και η υπό όρους αναγνώριση των νέων κρατών της Γιουγκοσλαβίας από την ΕΚ, προσιδίαζαν στη Συνθήκη του Βερολίνου το 1878 και στις συνθήκες ειρήνης στο τέλος του Α' Π.Π. καθώς οι ευρωπαϊκές δυνάμεις προσπάθησαν, όπως και τότε, να θεμελιώσουν την ειρήνη στη περιοχή των Βαλκανίων και να διαχειριστούν το ζήτημα της προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Η αντίληψη αυτή μπορεί κάλλιστα να κριθεί ως «ρατσιστική και υποτιμητική»,⁴³ καθώς μέσα στη χρονική και ιστορική εξέλιξη, καθιστά τους λαούς της Βαλκανικής στάσιμους και διαχρονικό πρόβλημα στο οποίο μπορεί, μόνο έξωθεν λύση να δοθεί.

Η Συνθήκη του Βερολίνου διευθετήθηκε από μεγάλες δυνάμεις, χωρίς την, επί της ουσίας, συμμετοχή των άμεσα εμπλεκόμενων κρατών της Βαλκανικής και χωρίς

⁴¹ Σταυριανός, Λ. (2007), *Τα Βαλκάνια μετά το 1453*, μτφρ. Ελένη Δελιβάνη, επιμ. Βασίλης Κ. Γούναρης, τόμοι Ι - ΙΙ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ.449

⁴² CAPLAN, R. (2003), 'Conditional recognition as an instrument of ethnic conflict regulation: the European Community and Yugoslavia', *Nations and Nationalism* 8(2):157 – 177. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/227924568_Conditional_recognition_as_an_instrument_of_ethnic_conflict_regulation_The_European_Community_and_Yugoslavia [19.12.2019]

⁴³ Καϊρίδης, Δ. (2015), ό.π., σ. 152

να αποσαφηνιστεί το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών.⁴⁴ Ορισμένες από τις ρυθμίσεις στη περιοχή που εξετάζουμε ήταν:⁴⁵

- Η De jure αναγνώριση των de facto ανεξάρτητων κρατών Ρουμανίας, Σερβίας και Μαυροβουνίου. Στη τελευταία περίπτωση υπό όρους που σχετίζονταν με την Αδριατική στην οποία διατηρούσαν συμφέροντα οι Αυστριακοί
- Η Στρατιωτική κατοχή της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης από την Αυστρία

Οι σκοπιμότητες των μεγάλων δυνάμεων στη περιοχή των Βαλκανίων, συνεχίστηκαν και μέσω παρεμβάσεων στο εσωτερικό με την ενθρόνιση βασιλιάδων.⁴⁶

Το ανικανοποίητο συναίσθημα των βαλκανικών λαών από τη Συνθήκη του Βερολίνου⁴⁷, οι επιδιώξεις της Ρωσίας για έξοδο στη Μεσόγειο και της Αυστρίας για οικονομικό έλεγχο στο κέντρο των Βαλκανίων, το ενδιαφέρον της Γερμανίας για τη Μέση Ανατολή και της Αγγλίας και Γαλλίας για τη Μεσόγειο συνέθεσαν ένα εκρηκτικό μείγμα που, με αφορμή τη δολοφονία του Αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου της Αυστρίας, διαδόχου του θρόνου της Αυστροουγγαρίας στο Σαράγιεβο, έφερε το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Όπως περιγράφει κι ο Mersheimer⁴⁸ επρόκειτο για μία διπλωματία που αφορούσε σε έντονες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε πέντε μεγάλες δυνάμεις (Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία, Αυστροουγγαρία και Γερμανία) και δύο μικρές (Βέλγιο και Σερβία) που παρήγαγαν περίπου δεκατρείς σημαντικές συγκρούσεις. Τα Βαλκάνια δεν ήταν πυριτιδαποθήκη. Πυριτιδαποθήκη ήταν από ότι φαίνεται, η ίδια η Ευρώπη.

⁴⁴ Σφέτας, Σπ. (2009), *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Τόμος Α': Από την Οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354 – 1918)*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας. σ.σ.309 - 311

⁴⁵ Βερέμης, Θ., Κολιόπουλος, Γ., (2006) *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Καστανιώτης, σ.σ.282 - 283

⁴⁶ Σταυριανός, Λ. (2007), ό.π., σ.77

⁴⁷ Το οποίο μεταξύ άλλων, διαμόρφωσε τη Βουλγαρική εξωτερική πολιτική μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και έστρεψε τη προσοχή των Σέρβων στο Νότο (Μακεδονία) με τη στήριξη των Αυστριακών, για να απομακρυνθούν από τις αξιώσεις επί της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης.

⁴⁸ Mearsheimer, J.J. (1990), 'Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War', *International Security*, Vol. 15, No. 1, pp. 5-56, The MIT Press. Διαθέσιμο στο <https://www.jstor.org/stable/2538981> [19.12.2019]

1.2 Περί εθνικού αφηγήματος

Το πρώτο κράτος της Γιουγκοσλαβίας δημιουργείται με τη λήξη του Α' Π.Π. Μέχρι τότε τα συνθετικά στοιχεία του, υπό την επίδραση των γεγονότων που είχαν προηγηθεί, διέθεταν ένα διαμορφωμένο «εθνικό φαντασιακό».⁴⁹

1.2.1 Σέρβοι

Η Σερβία συστάθηκε νωρίς, έστω και *de facto* αρχικά, σε ένα μικρό βαλκανικό κράτος του 19^{ου} αιώνα. Παρουσίασε μάλιστα αναλογίες με την Ελλάδα, ήδη από την ίδρυσή τους η οποία ήταν πολύ κοντά χρονικά ως το αποτέλεσμα επαναστατικής πράξης έναντι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά κυρίως αναλογίες σε ότι αφορούσε τα εθνικά οράματά τους ως προς την ανεξαρτησία, την απελευθέρωση αλύτρωτων αδελφών και τη δημιουργία σύγχρονου ευρωπαϊκού κράτους.⁵⁰ Όπως και πριν τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990, Σέρβοι κατοικούσαν όχι μόνο στα γεωγραφικά όρια αυτού που οριζόταν ως Σερβία είτε ως κομματιού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας είτε ως ανεξάρτητου κράτους είτε ως ομόσπονδης Λαϊκής Δημοκρατίας, αλλά και σε περιοχές της Κροατίας καθώς και της Βοσνίας. Οι μετακινήσεις από τη Νότια (Οθωμανική) Σερβία, προς τη Βόρεια των Αψβούργων ήταν αρκετές. Η παραμονή Σέρβων σε εδάφη εντός της αυτοκρατορίας των Αψβούργων, ευνόησε στρατιωτικές, εμπορικές συναλλαγές και τους έφερε σε επαφή με το δυτικό πνεύμα και όλα αυτά τα κινήματα που λειτούργησαν υπέρ των εθνικών αφυπνίσεων αλλά και υπέρ διαφορετικών κοινωνικοπολιτικών συστημάτων και αρχών εξουσίας. Σημαντικές μορφές της πνευματικής αναγέννησης ο Ντιμίτρι – Δοσίθεος Ομπράντοβιτς με επιρροές από το Διαφωτισμό και ο Βουκ Κάρατζιτς (Vuk Karadzic) πλησιέστερα στο Ρομαντισμό. Χάρη στις γλωσσικές μεταρρυθμίσεις του Κάρατζιτς, τα σερβο-κροατικά υιοθετήθηκαν ως κοινή γλώσσα των δύο λαών. Βασικά σημεία αναφοράς στο εθνικό αφήγημα των Σέρβων υπήρξαν η μεσαιωνική σερβική αυτοκρατορία του Δουσάν, η σερβική Ορθοδοξία και φυσικά η εμβληματική για τη συλλογική μνήμη και συνείδηση των Σέρβων, Μάχη του Κοσσυφοπεδίου τον Ιούνιο του 1389 έναντι των αλλόθρησκων Οθωμανών, μάχη που άνοιξε το δρόμο για την επακόλουθη κατάκτηση των Βαλκανίων και κατ' επέκταση εδαφών της Κεντρικής

⁴⁹ Όρος δανεισμένος από το βιβλίο του Γιάννη Χαμηλάκη *Το Έθνος και τα ερείπια του. Αρχαιότητα, αρχαιολογία και εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*, μτφρ. Νεκτάριος Καλαϊτζής, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου

⁵⁰ Ε. Σκοπετέα (1998). *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880)*, Αθήνα: Πολύτυπο

Ευρώπης, από τους Οθωμανούς. Η περιοχή του Κοσσυφοπεδίου, με τα πολλά σερβικά μοναστήρια κατέστη και παραμένει ιερή για τους Σέρβους. Έμελλε να αποτελέσει πεδίο σφοδρών αντιπαραθέσεων ανάμεσα στους Σέρβους και στους, επί πολλά έτη συντριπτική πλειοψηφία της περιοχής, Αλβανούς.

Η έντονη και αποτελεσματική, για την ανεξαρτησία τους, δράση των Σέρβων τους ξεχώρισε από νωρίς. Θα επανέλθουμε στη συνέχεια για να δούμε πως αυτή η δράση, διαμόρφωσε το τοπίο των σχέσεων με τους υπόλοιπους λαούς.

1.2.2 Κροάτες

Η Κροατία είχε αναφορές ως βασίλειο κατά το Μεσαίωνα μέχρι την ένωσή του με το Ουγγρικό το 1102 και εν συνεχεία με την ένταξη της περιοχής στην αυτοκρατορία των Αψβούργων. Τα εδάφη της φέρουν τα σημάδια της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας αλλά και ίχνη βυζαντινής ορθοδοξίας στη στρατιωτική ζώνη. Πρόκειται για το τμήμα των εδαφών όπου ζούσαν Κροάτες και ταυτόχρονα αποτελούσε το στρατιωτικό σύνορο μεταξύ Αυτοκρατορίας Αψβούργων και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στη στρατιωτική αυτή ζώνη υπηρέτησαν, παρέχοντας στρατιωτικές υπηρεσίες στον αυτοκρατορικό στρατό των Αψβούργων, διάφοροι Βαλκάνιοι, μεταξύ άλλων και Σέρβοι, γεγονός που επέδρασε από τότε στην εθνική ανομοιογένεια της περιοχής. Ο «Ιλλυρισμός», ισχυρός μεταξύ Κροατών διανοούμενων, εντάχθηκε στο εθνικό αφήγημα των Κροατών παρέχοντας όχι μόνο τη σύνδεση με το μεσαιωνικό κράτος αλλά και τη σύνδεση με το μακρινό παρελθόν των αρχαίων Ιλλυρίων στη περιοχή, οι οποίοι - σύμφωνα με τους εκπροσώπους του Ιλλυρισμού - ήταν Σλάβοι. Απέναντι στις ιταλικές, τις γερμανικές και τις ουγγρικές επιδράσεις, που αντιπροσώπευαν σε μεγάλο βαθμό οι - αντίστοιχης εθνικότητας- κυρίαρχες τάξεις ευγενών γαιοκτημόνων,⁵¹ το στοιχείο αυτό, πέραν της γλώσσας, τους καθιστούσε αυτόχθονες και ενίσχυε την ταυτότητα του νότιου Σλάβου. Οι Κροάτες ήταν κατώτεροι ευγενείς και το ταξικό status, είχε προτεραιότητα σε σχέση με τα εθνικά δικαιώματα. Τα μορφωμένα στρώματα του πληθυσμού ενστερνίστηκαν τα εθνικά ιδεώδη. Στις επαναστάσεις του 1848, τέθηκαν κροατικά αιτήματα αυτονομίας πολιτικής φύσεως και χρήσης της γλώσσας. Το όλον των αιτημάτων των Κροατών, παρά την αυτονομία τους στα εσωτερικά θέματα, λειτουργούσε κατά βάση ως αντίρροπο δέος στους Ούγγρους από τους οποίους οριζόταν η εξωτερική πολιτική. Τα

⁵¹ Jelavich, B. (2006), ό.π., σ.482

αιτήματα των Κροατών καθώς και των Σέρβων της Βοϊβοντίνας δεν ικανοποιήθηκαν ούτε από τους Ούγγρους ούτε από τον αυτοκράτορα της Βιέννης Φραγκίσκο Ιωσήφ, γεγονός που μετέπειτα ενίσχυσε έτι περαιτέρω τον Γιουγκοσλαβισμό που αποτελεί συνέχεια του Ιλλυρισμού και συνίστατο στην ιδέα της ένωσης των Νότιων Σλάβων σε συνιστώσα μιας ομόσπονδης αυτοκρατορίας των Αψβούργων και προς αντικατάσταση της δυαδικής αρχής της Αυστροουγγαρίας από το 1867. Η μετατροπή της αυτοκρατορίας σε δυαρχία, δημιούργησε έξαρση τον κροατικό εθνικισμό και επέφερε την ιδέα που συνδέθηκε για πολλά χρόνια μέχρι τις ημέρες μας με τους Κροάτες, τον Μεγαλοκροατισμό. Η Αυστροουγγαρία σήμαινε περαιτέρω διάσπαση κροατικών χωρών, περιορισμό αυτονομίας και μεγαλύτερο έλεγχο από τη Βουδαπέστη. Διατυπώνεται έτσι η ανάγκη ίδρυσης ενός ομοιογενούς ανεξάρτητου Κροατικού κράτους. Ο Άντε Στάρτσεβιτς, εκ' των εκπροσώπων του Μεγαλοκροατισμού και εξ' ακραίων θέσεων ορμώμενος, φέρνει στο προσκήνιο όλα τα σημεία διάκρισης (με βασικούς άξονες τα δίπολα Ανατολή – Δύση, Ορθοδοξία – Καθολικισμός) μεταξύ Κροατών, Σέρβων, Σλοβένων και Βοσνίων και τα εργαλείοποιεί προς ανάδειξη των Κροατών ως υπέρτερου λαού. Για τον Στάρτσεβιτς:⁵² οι Σέρβοι είναι σχισματικοί Κροάτες και εκπρόσωποι κατώτερου βυζαντινο – ορθόδοξου πολιτισμού (σε αντίθεση με τους πεφωτισμένους από το δυτικό πνεύμα Κροάτες), οι Σλοβένοι ορεινοί Κροάτες, οι Βόσνιοι εξωμότες Κροάτες. Στη μεγαλοκροατική ιδεολογία του κόμματος του Δικαίου – συνέχεια του οποίου αποτέλεσε το Καθαρό Κόμμα του Δικαίου με γραμμή φιλοαυστριακής πολιτικής αλλά εναντίον Ούγγρων και Σέρβων - ανιχνεύεται ο ιδεολογικός σπόρος των μετέπειτα Ustaše.

1.2.3 Σλοβένοι

Σημείο αναφοράς της εθνικής ταυτότητας δεν ήταν η ύπαρξη προγενέστερου μεσαιωνικού κράτους, αλλά η γλώσσα, λόγω της διαφορετικότητάς της από τα σερβοκροατικά. Τα εδάφη της υπήρξαν κομμάτι των παρελθουσών αυτοκρατοριών με τελευταία αυτή των Αψβούργων. Η διατήρηση της σλαβικής γλώσσας ήταν το ανάχωμα στον εκγερμανισμό των ευγενών (κάτι παρόμοιο συνέβαινε και με τους Κροάτες) και φυσικά η προσπάθεια αυτή έγκειτο στις διεργασίες διανοουμένων και του κλήρου της εποχής και της περιοχής, συνεπικουρούμενη πολιτικά από τη γαλλική διακυβέρνηση της εποχής του Ναπολέοντα. Οι ιλλυρικές επαρχίες, μέσω της

⁵² Σφέτας, Σπ. (2009), ό.π., σ.285

υποστήριξης προς αυτές, ήταν χρήσιμες στη Γαλλία και στην επιρροή που εν δυνάμει θα ασκούσε στη περιοχή έναντι του αυστριακού παράγοντα. Οι επαναστάσεις του 1848, στη βάση των οποίων ενυπήρχαν πολιτικά, κοινωνικά αλλά και εθνικά αιτήματα, ώθησαν τους Σλοβένους όχι σε κάποιου είδους ριζοσπαστική κίνηση, όσο στην επιδίωξη ενός «Βασιλείου της Σλοβενίας» με κάποιες αυτονομίες διοικητικού και πολιτιστικού χαρακτήρα, ενταγμένου ωστόσο στην αυτοκρατορία των Αψβούργων. Η γλώσσα αναγνωρίστηκε από τους Αυστριακούς αλλά όχι το βασίλειο. Η εγκαθίδρυση της δυαρχίας το 1867, προκάλεσε αντίδραση ενάντια στη θέση των Ούγγρων, παρόμοιας φιλοσοφίας με αυτής των Κροατών. Χάρη στην εκβιομηχάνιση της περιοχής, η αντίδραση αυτή εκφράστηκε εθνικά με την ανάδυση μιας σλοβενικής αστικής τάξης, ανταγωνιστικής της γερμανικής και της ιταλικής. Το υπόδειγμα αυτό δεν διαφέρει από την κληρονομιά της υπόλοιπης Ευρώπης ως προς τα αιτήματα της μεσαίας τάξης για «συμμετοχή στη διακυβέρνηση και τον εθνικισμό».⁵³

1.2.4 Μαυροβούνιοι

Πρόκειται για μία περίπτωση που δεν προκύπτει διακριτή εθνική ταυτότητα καθώς το Μαυροβούνιο αποτελούσε τμήμα του Σερβικού κράτους χωρίς θρησκευτικές ή εθνοτικές διαφορές. Το έπος του Κοσσυφοπεδίου μάλιστα, ήταν μέρος και της δικής τους κληρονομιάς. Οι ιδιαιτερότητες αφορούσαν στη κοινωνική δομή που ήταν πατριαρχική – φυλετική. Προέκυπταν σε μεγάλο βαθμό από τον γεωγραφικό παράγοντα που δεν ευνοούσε μετασχηματισμούς σε πιο σύγχρονες δομές πολιτικής και πολιτειακής οργάνωσης: ορεινά δυσπρόσιτα εδάφη, γεγονός που για πολλά χρόνια τους κατέστησε ανεξάρτητο θύλακα εντός Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αφού είχε προηγηθεί η κατάληψη πόλεων και πεδιάδων. Δέχθηκαν επιρροές από τη Βενετία λόγω του λιμανιού που διέθεταν στην Αδριατική ενώ τράβηξαν τα βλέμματα Αυστριακών και Ρώσων. Επικράτησε η επιρροή της Ορθόδοξης Ρωσίας. Η πορεία του Μαυροβουνίου μέσα στον 19^ο αιώνα χαρακτηρίζεται από προσπάθειες κρατικής συγκρότησης, στρατιωτική στήριξη σε εξεγέρσεις κατά των Οθωμανών με χαρακτηριστική την εμπλοκή τους στο πόλεμο των εξεγερμένων Ερζεγοβίνων το 1858. Οι εχθροπραξίες έπαψαν με την επέμβαση των Μεγάλων δυνάμεων και το Μαυροβούνιο απέκτησε *de facto* ανεξάρτητο κράτος. Η διάσταση μεταξύ Μαυροβουνίων και Σέρβων αφορούσε σε μεγάλο βαθμό, στο ποια δυναστεία μεταξύ

⁵³ Watson, A. (2006), ό.π., σ.402

Πέτροβιτς Νιέγκος και Ομπρένοβιτς θα αναλάμβανε την ηγεμονία και κατ' επέκταση στο σύστημα διακυβέρνησης.

1.2.5 Σλαβομακεδόνες

Πρόκειται για μία ιδιαίτερη περίπτωση γεωγραφικού προσδιορισμού, που διαμορφώθηκε ως εθνότητα και δημοκρατία κατά τον 20^ο αιώνα . Δεν διέθεταν παρελθόν τέτοιο, ώστε να ευνοηθεί η συγκρότηση εθνικής ταυτότητας. Η ύπαρξη τους ανάγεται στις έριδες Ελλάδας – Σερβίας και Βουλγαρίας για την περιοχή της Μακεδονίας, όπου και υπήρχαν σλαβόφωνοι θύλακες με ρευστή εθνική συνείδηση. Η δημιουργία της δημοκρατίας αυτής στα μέσα του 20^{ου} αιώνα είχε αφετηρία στην ιδέα χωριστού σλαβομακεδονικού έθνους από μία μικρή ομάδα διανοομένων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και στη θέση της Κομμουνιστικής Διεθνούς περί ύπαρξης «μακεδονικού έθνους», ήδη από το Μεσοπόλεμο, θέση που μετουσιώθηκε αργότερα μετά το Β' Π.Π. σε πρακτικές μέσω των αντίστοιχων ιδεολογικών καθεστώτων Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας, για διεκδικήσεις επί των εδαφών της Μακεδονίας.

1.2.6 Βόσνιοι

Η Βοσνία – Ερζεγοβίνη αποτελούσε τη μεθόριο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, κάτι αντίστοιχο με τη στρατιωτική ζώνη στα εδάφη όπου ζούσαν Κροάτες. Η ζώνη αυτή είχε, εκτός από στρατιωτικό, θρησκευτικό και οικονομικό ενδιαφέρον. Ήταν η προμετωπίδα του Ισλάμ επί ευρωπαϊκών εδαφών και ως μεθόριος παρείχε ευκαιρίες πλουτισμού. Ο εξισλαμισμός της βοσνιακής αριστοκρατίας λειτούργησε ως τρόπος διατήρησης προνομίων αλλά και ως λύτρωση – αρχικά - έναντι των μεθόδων προσηλυτισμού της παπικής εκκλησίας. Παρέμειναν στη περιοχή ορθόδοξοι και καθολικοί χριστιανοί που δεν απεδέχθησαν την οθωμανική κυριαρχία. Με τον καιρό όμως, λόγω διαρκούς εξισλαμισμού και εκατέρωθεν μετακινήσεων μουσουλμάνων και χριστιανικών σλαβικών πληθυσμών σημειώθηκε δημογραφική μεταβολή στη περιοχή. Η ενίσχυση των χριστιανικών πληθυσμών προήλθε από τις συναλλαγές των καθολικών με τα εδάφη των Κροατών και από την έλευση ορθοδόξων, μετά την αποκατάσταση του Πατριαρχείου του Ιπεκίου το 1557 (Κοσσυφοπέδιο), που έφεραν μαζί τους τις μνήμες και τις παραδόσεις της «ιερής» αυτής περιοχής. Με τον καιρό οι ορθόδοξοι ταυτίστηκαν με τους Σέρβους, οι καθολικοί με τους Κροάτες και οι Μουσουλμάνοι με την Οθωμανική ελίτ. Οι εξεγέρσεις στην περιοχή συνδέθηκαν με όλες τις ομάδες, για ξεχωριστούς λόγους στη

κάθε περίπτωση. Η Οθωμανική ελίτ αντιτάχθηκε στις μεταρρυθμίσεις των Σελίμ Γ', Μαχμούτ Β' και του Τανζιμάτ ενώ η αντίσταση των Σέρβων της Βοσνίας στην κοινωνική καταπίεση είχε και εθνικό χαρακτήρα. Η μορφολογία κοινωνικο-πολιτικού τοπίου λειτουργούσε πολυεπίπεδα: Είχε ταξικό και εθνικό χαρακτήρα.

Οι προύχοντες της περιοχής ήταν μουσουλμάνοι σλάβοι, ενώ των υπολοίπων Βαλκανίων μουσουλμάνοι Τούρκοι. Η μεν σλαβική γλώσσα και καταγωγή καθιστούσε το σύνολο ενιαίο, η δε θρησκεία υπό τη σκέπη του Οθωμανικού κράτους για οικονομικούς – ταξικούς λόγους, τους διαχώριζε.

Κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, οι διεκδικήσεις για τα εδάφη της περιοχής υπήρξαν πανταχόθεν. Σερβία, Μαυροβούνιο, Αυστρία. Η τελευταία μάλιστα, από το 1871 και μετά υπολόγιζε και στη διπλωματική στήριξη της ενωμένης πλέον Γερμανίας.

Η περιοχή διέθετε ορυκτό και δασικό πλούτο τον οποίο αξιοποίησαν οι Αυστριακοί, η παρουσία των οποίων νομιμοποιήθηκε μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου και αποτέλεσε ευκαιρία εκσυγχρονισμού της περιοχής αλλά και πηγή - αν όχι κατευθυνόμενων - διαχωρισμών, μεταξύ Βόσνιων μουσουλμάνων, Σέρβων και Κροατών, λόγω αποτυχίας διαχείρισης του θέματος των εθνικοτήτων από τον ουγγρικής καταγωγής επικεφαλής της διοίκησης της περιοχής.⁵⁴

1.3 Ο Ρόλος των Σέρβων. Η Σερβική Μεγάλη ιδέα και η διαμόρφωση σχέσεων

Ορισμένα επιμέρους σημεία της ιστορίας φωτίζουν επαρκώς τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκαν οι σχέσεις των Σέρβων με τους άλλους λαούς της περιοχής και κυρίως με τους Κροάτες. Οι δύο αυτές εθνοτικές ομάδες, η κάθε μία με τον δικό της τρόπο, είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο για πάνω από έναν αιώνα στα γεγονότα που ακολούθησαν.

Οι εξεγέρσεις των Σέρβων ξεκίνησαν από το 1804, πέτυχαν ανεξαρτησία το 1833 αλλά η απομάκρυνση των Τούρκων ολοκληρώθηκε το 1878. Στη πορεία των εξελίξεων και προς τα μέσα του 19^{ου} αιώνα (1844 παράλληλα με την Ελληνική «Μεγάλη Ιδέα»), οι Σέρβοι διαθέτουν την αυταρέσκεια των πρώτων Σλάβων που εξεγέρθηκαν στους Οθωμανούς, και αναζητούσαν (σε αντιστοιχία με τα ελληνικά

⁵⁴ Καστελλάν, Ζ. (1991), *Η Ιστορία των Βαλκανίων. Από τον 14ο στον 20ο αιώνα*, μτφρ. Βασιλική Αλιφέρη. Αθήνα: Γκοβόστης, σ.σ.484 - 485

ιδεώδη) την ένωση των Σέρβων Οθωμανικής αυτοκρατορίας και Αυστρίας σε ένα κράτος. Είναι η χρονιά που ο Σέρβος δυτικόφιλος πολιτικός Ίλια Γκαράσανιν θα συντάξει το *Nacertanije*, την *Προγραμματική Βάση της Σερβικής Εθνικής Πολιτικής τον 19ο και 20ο αιώνα*.⁵⁵ Βασική αρχή: η επέκταση και ενίσχυση του Βασιλείου επικαλούμενος το μεσαιωνικό κράτος του Δουσάν. Το νοτιοσλαβικό ιδεώδες άρχισε να περνά μέσα από τα σερβικά συμφέροντα υπό τη μορφή της προστάτιδας σερβικής ηγεσίας.⁵⁶

Ταυτόχρονα με τις εξελίξεις, ο διεθνής παράγοντας (της εποχής) ήλεγχε πάντα, όπως προαναφέρθηκε, την κατάσταση. Η Σερβία ήταν υπό ρωσική κηδεμονία έως το 1856, υπό την εξουσία των μεγάλων δυνάμεων μέχρι το 1878 και υπό εξάρτηση από την Αυστροουγγαρία έως το 1903.⁵⁷

Οι επαναστάσεις του 1848 πήραν μορφή στη περιοχή, μέσα από τους στόχους των Νοτίων Σλάβων των Αψβούργων που συνέβαλαν στη δημιουργία λαϊκού Γιουγκοσλαβικού κινήματος. Σέρβοι και Κροάτες πολέμησαν εναντίον των Ούγγρων. Αν και Ρωσία και Τουρκία υπήρξαν αντίθετες στη παρέμβαση της Σερβίας και την οδήγησαν σε ουδετερότητα, στο επαναστατικό αυτό κίνημα – παρά τη μη επιθυμητή έκβαση των πραγμάτων - η διακήρυξη που καλούσε όλους τους Νότιους Σλάβους να ενωθούν σε ένα γιουγκοσλαβικό βασίλειο υπό τον Πρίγκιπα Αλέξανδρο Καρατζόρτζεβιτς έδινε έναν πιο ενιαίο χαρακτήρα στις προοπτικές της περιοχής αλλά υπενθύμιζε και τον ηγεμονικό ρόλο της Σερβίας.

Σε ότι αφορά τη διαφοροποίηση στο χριστιανικό δόγμα μεταξύ Σέρβων – Ορθοδόξων και Κροατών – Καθολικών, γεγονός που προφανώς έγκειται ιστορικά και γεωγραφικά στις επιρροές που δέχθηκαν, αξίζει να σημειωθεί ο τρόπος που χρησιμοποιήθηκε στο νοτιοσλαβικό και όχι στα επιμέρους εθνικά αφηγήματα: Από την οπτική των Σέρβων δεν λειτούργησε ως σημείο διάκρισης. Καταγωγή και γλώσσα υπερτερούσαν της θρησκείας. Από νωρίς (τέλη 18^{ου} αιώνα) για τον Σέρβο διανοούμενο Ντιμίτρι -Δοσίθεο Ομπράντοβιτς, όχι μόνο η ορθόδοξη πίστη δεν ήταν ασύμβατη με τον δυτικό ορθολογισμό αλλά και οι εν γένει θρησκευτικές διαφορές δεν συνιστούσαν διαφορετική ταυτότητα. Ως εκ τούτου Σέρβοι, Κροάτες και Βόσνιοι

⁵⁵ Πρόκειται για τον τίτλο του βιβλίου της Κατσαροπούλου Μελπομένης, *Η προγραμματική βάση της σερβικής εθνικής πολιτικής τον 19ο και 20ο αι. το Nacertanije του Ηλία Γκαράσανιν*, Βάνιας Θεσσαλονίκη 2003

⁵⁶ Σφέτας, Σπ. (2009), ό.π., σ.171

⁵⁷ Jelavich, B. (2006), ό.π., σ.371

Μουσουλμάνοι αποτελούσαν ένα ενιαίο σύνολο. Σύμφωνα με τον Σπ. Σφέτα⁵⁸ στις τοποθετήσεις του Ομπράντοβιτς δεν ανιχνεύονται τάσεις σερβικού ηγεμονισμού. Στα μέσα πλέον του 19^{ου} αιώνα, η αποδοχή μουσουλμάνων Αλβανών Γκέκηδων (ως εξισλαμισμένοι Σέρβοι), Μαυροβούνιων και Σλάβων της Μακεδονίας (τους οποίους για αντίστοιχους λόγους διεκδικούσαν και οι Βούλγαροι) παρέπεμπε σε αριθμητική αύξηση του έθνους και κατ' επέκταση νομιμοποίηση κατοχής περισσότερων εδαφών. Οι βλέψεις των Σέρβων περιελάμβαναν Βοσνία – Ερζεγοβίνη, Βόρεια Αλβανία, Σλαβονία, Κροατία, Δαλματία, Βοϊβοντίνια. Είναι εμφανή βασικά αιτήματα, όχι μόνο μιας Μεγάλης Σερβίας, αλλά μιας οποιασδήποτε κρατικής οντότητας που διεκδικεί κατοχή μιας όσο το δυνατόν μεγαλύτερης εδαφικής έκτασης και δεν διαφέρουν από αντίστοιχα αιτήματα και βλέψεις Ιταλών και Γερμανών κατά την ενοποίηση τους στις περιόδους 1860 και 1870.⁵⁹ Επανερχόμενοι στο ζήτημα της θρησκείας από την οπτική των Κροατών, ο εκπρόσωπος του Γιουγκοσλαβισμού, Καθολικός Επίσκοπος του Ζάγκρεμπ Γιούρι Γιόσιπ Στροσμάγιερ, δεν αγνόησε τον παράγοντα θρησκεία αλλά τον αξιοποίησε με τη μορφή παραχωρήσεων στους Σέρβους ορθοδόξους στο πλαίσιο σερβοκροατικής προσέγγισης με απώτερο σκοπό την ομοσπονδιοποίηση της αυτοκρατορίας. Σλαβονία, Κροατία, Δαλματία, Βοϊβοντίνια αποτελούσαν πεδίο πολιτικής στόχευσης όχι μόνο Σέρβων αλλά και Κροατών, για ενιαία οντότητα σε μία ομόσπονδη Αψβουργική Αυτοκρατορία.

Τα έδαφος για αμοιβαία αποδεκτό σχέδιο για τις μελλοντικές σχέσεις Σέρβων και Κροατών δεν είχε διαμορφωθεί από νωρίς. Στη κληρονομιά του Στροσμάγιερ και στην αποδοχή της μαχητικότητας των Σέρβων από μία νέα γενιά διανοουμένων, καλλιεργήθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εκ' νέου μία νοτιοσλαβική αλληλεγγύη σε έναν αγώνα ενάντια στους Ούγγρους.

Μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου, όλες οι μεγάλες δυνάμεις επεδίωξαν να ελέγξουν σημεία που ανήκαν ή που εξακολουθούσαν να ανήκουν στην οθωμανική αυτοκρατορία αρχικά μέσω οικονομικής διείσδυσης. Για τα κεντρικά Βαλκάνια τον οικονομικό έλεγχο ήθελε η Βιέννη, ενώ η ενωμένη πλέον Γερμανία ήθελε τον έλεγχο της Μέσης Ανατολής. Η Σερβία, υπό τη δυναστεία των Ομπρένοβιτς (μέχρι το 1903), με τα έργα υποδομής και επικοινωνίας ήταν οικονομικά και κατ' επέκταση πολιτικά, εξαρτημένη από την Αυστροουγγαρία. Μέχρι το 1878 στη Σερβία είχαν συντελεστεί αλλαγές του συστήματος ιδιοκτησίας γης. Η έλλειψη όμως γνώσεων, νέων τεχνικών

⁵⁸ Σφέτας, Σπ. (2009), ό.π., σ.143

⁵⁹ Thomas, R. G. C. (1997), ό.π.

και φιλελεύθερων κανόνων αγοράς, κράτησαν την αγροτική οικονομία χαμηλά. Η Αυστροουγγαρία όσο κι αν δυνητικά θα λειτουργούσε σαν αγορά για τα αγροτο-κτηνοτροφικά προϊόντα της Σερβίας, η πρακτική αυτή θα μεγάλωνε το βαθμό εξάρτησης. Επιπλέον οι μικρό-ιδιοκτησίες γης αποτελούσαν πρόβλημα για πολλά χρόνια. Οι χειρωνακτικές τέχνες κυριαρχούσαν έναντι της βιομηχανίας και η απόκλιση της ανάπτυξης μεταξύ Βαλκανίων και Δυτικής Ευρώπης ολοένα και μεγάλωνε.

Η επάνοδος της δυναστείας των Καρατζόρτζεβιτς από το 1903 έως το 1914, συνοδεύτηκε από μία στροφή προς τη Γαλλία και τη Ρωσία και απεξάρτηση από την Αυστροουγγαρία. Παρά τον τελωνιακό πόλεμο της τελευταίας (1906 – 1911), η Σερβία δεν απομονώθηκε. Η ένταση ανάμεσα στην αυτοκρατορία και τη Σερβία ολοένα και εντεινόταν ενώ η Βιέννη προσπαθούσε να σπάσει και το σερβοκροατικό συνασπισμό που αποτελούσε σοβαρή απειλή, αφ' ενός κατηγορώντας τους Σέρβους, αφ' ετέρου με υποσχέσεις προς τους Κροάτες για κρατική οντότητα εντός της αυτοκρατορίας. Η προσάρτηση της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης στην Αυστροουγγαρία το 1908, δημιούργησε έντονο αντι-αυστριακό κλίμα στη Σερβία ενώ οι Κροάτες δεν αντέδρασαν καθώς – αντιτασσόμενοι στην ένωση Σέρβων και Μουσουλμάνων της περιοχής – θεώρησαν την προσάρτηση ένα βήμα πιο κοντά στην ένωση με την Κροατία.⁶⁰ Στο πλευρό της Σερβίας βρέθηκε το Μαυροβούνιο. Παρά τις διαφορετικές εξελίξεις στα εσωτερικά των δύο χωρών και τους πολιτικούς αγώνες στη Σερβία που είχαν κινήσει το ενδιαφέρον νέων διανοούμενων Μαυροβούνιων - γεγονός ενοχλητικό για την ηγεσία του Μαυροβουνίου - δεν προέκυψε αντισερβική εξωτερική πολιτική.

Το κύρος της Σερβίας στους νότιους Σλάβους αυξήθηκε μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων και ταυτόχρονα οι σχέσεις με την Αυστροουγγαρία πιεζόντουσαν κι άλλο. Η ιδέα της Μεγάλης Σερβίας συνυπάρχει με την αναβίωση της ιδέας του Γιουγκοσλαβισμού την ώρα που οι Σέρβοι αποτελούσαν τον πλέον ορατό κίνδυνο από τα νότια για τη διάλυση της Αυστροουγγαρίας. Η αφορμή δόθηκε στο Σαράγιεβο. Με την στήριξη και του Βερολίνου, η Αυστρο-Σερβική σύγκρουση εξελίχθηκε σε παγκόσμια.

Οι θηριωδίες των Αυστριακών προς τους Σέρβους, άφησαν βαθιά ίχνη στη σερβική μνήμη και αποτέλεσαν και βασική αιτία άρνησης του Σερβικού στρατού να αποδεχθεί – παρά τη συμφωνία της κυβέρνησής του - τη συμμαχία με τις δυνάμεις του Άξονα, μερικά χρόνια αργότερα στο ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

⁶⁰ Σφέτας, Σπ. (2009), ό.π., σ.σ.463 - 475

1.4 Γερμανία

Στη βόρεια πλευρά της Ευρώπης σε μια νοητή ευθεία σχεδόν με τη νότια Βαλκανική, τα πράγματα έπαιρναν μια διαφορετική τροπή. Η έλλειψη ενότητας των νότιων Σλαβικών φύλων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με ότι αυτό συνεπαγόταν για τη συνέχεια, βρίσκει το αντίστροφό της.

Τα γερμανικά φύλα εμφανίζονται από πολύ νωρίς ανατολικά του Ρήνου και μέχρι τον 6^ο αιώνα έχουν εξαπλωθεί στην Ευρώπη. Υπό τη βασιλεία του Καρλομάγνου αρχικά περνούν στο Ανατολικό Βασίλειο των Φράγκων και εν συνεχεία στο Βασίλειο της Γερμανίας, μέχρι το 962 όταν στέφθηκε βασιλιάς ο Όθων ο Α' και ξεκίνησε η μακρά περίοδος της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους που διήρκησε μέχρι το 1806 όταν ο τελευταίος αυτοκράτορας Φραγκίσκος ο Β', υποχρεώθηκε σε παραίτηση από τον Ναπολέοντα Α'. Περιελάμβανε κατά βάση περιοχές της Κεντρικής Ευρώπης. Ωστόσο μέσα στους αιώνες, ούτε η έκταση ούτε το status των βασιλείων παρέμειναν αμετάβλητα. Ο Τριακονταετής πόλεμος που κατέληξε στη Συνθήκη της Βεσφαλίας, διαίρεσε όχι μόνο θρησκευτικά την δυτική Ευρώπη σε καθολικούς και προτεστάντες αλλά και την αυτοκρατορία σε πολλά μικρότερα ανεξάρτητα κράτη, ενώ τέθηκαν οι βάσεις για τη μετεξέλιξη των σχέσεων του πληθυσμού με την εξουσία μέσα από τη διαμορφούμενη πλέον σχέση πολίτη – κράτους που θα ορίσει σε μεγάλο βαθμό τις εξελίξεις.

Η Γερμανική Ένωση ιδρύθηκε το 1815 στο συνέδριο της Βιέννης και υπήρξε η διάδοχη κατάσταση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους μέχρι το 1866. Επρόκειτο για Συνομοσπονδία γερμανόφωνων - στη πλειονότητα – κρατιδίων. Περιελάμβανε συν τοις άλλοις, τμήμα του Βασιλείου της Πρωσίας και τμήμα της Αυτοκρατορίας της Αυστρίας. «Η αυξανόμενη δύναμη της Πρωσίας στα γερμανικά κράτη και η ελκυστικότητα του γερμανικού φιλελευθερισμού εντός της αυτοκρατορίας»,⁶¹ οι επαναστατικές κινήσεις του 1848 από διανοούμενους και λαϊκές μάζες, ο Αυστροπρωσικός πόλεμος του 1866 - που έβγαλε τους Αψβούργους από τη συνομοσπονδία - και η ήττα των Γάλλων στον Γαλλοπρωσικό πόλεμο, έφεραν το 1871 την ίδρυση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας (Deutsches Kaiserreich) με διάρκεια – όπως ακριβώς συνέβη και με τις υπόλοιπες αυτοκρατορίες άλλωστε - έως το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Υπό τον αυτοκράτορα Γουλιέλμο Α' και με πρώτο Καγκελάριο την εμβληματική μορφή του Όττο Φον Μπίσμαρκ (Otto von Bismarck),

⁶¹ Jelavich, B. (2006), ό.π., σ.477

ξεκίνησε μία ιστορική περίοδος, η οποία μέχρι σήμερα αποτελεί σημείο αναφοράς για τη γερμανική πολιτική και πρακτική. Η αυτοκρατορία, λόγω Πρωσίας, είχε τα εχέγγυα να εξελιχθεί σε τεράστια επιστημονική, τεχνολογική και βιομηχανική δύναμη. Η οικονομική και πολιτική υπεροχή του πρωσικού κράτους έδωσαν στον Μπίσμαρκ τα εργαλεία προώθησης της αυτοκρατορικής ενότητας κάτω από την πρωσική ηγεμονία. Με εθνικιστικά κίνητρα, τη βοήθεια φιλελεύθερων διανοούμενων και υπό την ονομασία «πολιτιστικός αγώνας» ο Μπίσμαρκ επεδίωξε τη μείωση της επιρροής της Καθολικής Εκκλησίας. Δεν πέτυχε το στόχο, ενώ το Καθολικό Κόμμα λόγω οικονομικού προγράμματος κατέλαβε ικανοποιητικό αριθμό εδρών το 1874 και ο Μπίσμαρκ μετρίασε τη στάση του. Ήταν πολέμιος του Σοσιαλισμού καθώς τον ταύτιζε με τον αναρχισμό. Κατά τη δεκαετία του 1860 χρειάστηκε την υποστήριξη των Σοσιαλιστών, αλλά πλέον είχε ανάγκη και τους βιομηχάνους. Διαθέτοντας όμως την ευφυΐα να μην τραβήξει την αντιπαράθεση στα άκρα, προέβη σε κοινωνική νομοθεσία που έθεσε τα θεμέλια του μεταγενέστερου κράτους πρόνοιας. Το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα συνέχισε την ανοδική πορεία του και στις εκλογές του 1912 κατέκτησε την πλειοψηφία στη Βουλή.⁶²

Η ένωση της χώρας προέκυψε με μεγάλη καθυστέρηση σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη που ανέπτυξαν πολιτική και κοινωνική ομοιογένεια. Επρόκειτο για μία νέα δύναμη με αλυτρωτικά οράματα, που έφερε κλυδωνισμούς στην ισορροπία και δημιουργούσε φόβους.⁶³

Η πολιτική - διπλωματική ευφυΐα του Μπίσμαρκ έγκειτο στην αντίληψη που είχε για τη δυναμική που διέθετε κάθε φορά. Η *realpolitik* που χαρακτήριζε τους πολέμους που κέρδισε το 1864, το 1866 και το 1870 – 71 ενέπιπτε στις ανάγκες του εθνικισμού αλλά και της ασφάλειας.⁶⁴ Από τη δημιουργία της Νέας Γερμανίας και μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οπότε και επανήλθε η χώρα με επιθετικότερη διάθεση, παρά την αδιαμφισβήτητη ισχύ του κράτους, ο Μπίσμαρκ επέλεξε μία πιο μετριοπαθή στάση επιλέγοντας τη στρατηγική μεταφοράς βαρών.⁶⁵ Βασική αρχή του σκεπτικού ήταν ότι, περαιτέρω επεκτατικές βλέψεις, θα είχαν ως αποτέλεσμα μία αντιγερμανική συσπείρωση, ούσα η χώρα περικυκλωμένη από μεγάλες δυνάμεις. Ακόμα και ο Χίτλερ

⁶² Burns, E. M. (2006) *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ.σ. 751 - 757

⁶³ Ήφαιστος, Π. (2000), ό.π., σ.205

⁶⁴ Mearsheimer, J.J. (2007) *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, μτφρ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Αθήνα: Ποιότητα, σ.σ.372 - 373

⁶⁵ Mearsheimer, J.J. (2007), ό.π., σ. 573

ακολουθώντας τις ηγεμονικές τάσεις των προκατόχων του, πρώτα οικοδόμησε μια ισχυρή γερμανική αμυντική δύναμη (Deutsche Wehrmacht) και μετά προέβη σε επιθετικές ενέργειες.

Σημεία εκκίνησης διαφοροποιημένης πορείας

Η Γερμανική κοινότητα, λόγω καθεστωτικών και εδαφικών αναπροσαρμογών,⁶⁶ ήταν για πολλά χρόνια διάσπαρτη και η ιδέα του ενωμένου έθνους δεν φαινόταν να πραγματώνεται, σε αντίθεση με τη Γαλλία που ανέπτυξε νωρίτερα κράτος σε πιο πολιτική συγκεντρωτική βάση. Η πολιτική αδυναμία αυτής της πολυδιάσπασης όμως, έστρεψε το ενδιαφέρον των γερμανών εθνικιστών στο κράτος της Πρωσίας, το οποίο διέθετε διοικητικές ικανότητες. Ο συνδυασμός γερμανικού εθνικισμού και Πρωσικής παράδοσης αυταρχισμού⁶⁷ εκπλήρωσε τη επιθυμία για «κανονικό κράτος».⁶⁸ Η «Θύελλα και Ορμή» (Sturm und Drang)⁶⁹ του γερμανικού Ρομαντισμού, που στο εθνικό φαντασιακό κατέστησε το γερμανικό έθνος ξεχωριστό, βρήκε τη πολιτική ολοκλήρωση που απαιτούσαν οι καιροί μέσα από μία μιλιταριστικού τύπου οργανωσιακή δομή.

Στο εσωτερικό της Σερβίας, η μεγάλη μάζα του πληθυσμού ήταν αγρότες και υποτελείς σε μία άρχουσα ομάδα. Όπως συνέβη και στην Ελλάδα, υπήρχε απουσία προηγούμενης εμπειρίας σε δομές και λειτουργίες περισσότερο συγκεντρωτικού κράτους που χρειαζόταν να αφαιρέσει εξουσία από την τοπική αυτοδιοίκηση και τα περιχαρακωμένα συμφέροντα τοπικών αρχόντων, απότοκο εν πολλοίς του παρελθόντος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά τη διάρκεια της οποίας δεν υπήρχε κοσμική οργάνωση.⁷⁰ Με εμφανή αδυναμία για συγκρότηση κράτους στα δυτικά πρότυπα και λόγω οικονομικού χάσματος που δημιουργούσαν οι διαφορετικοί ρυθμοί ανάπτυξης, για έναν αιώνα σχεδόν το κράτος εξελίχθηκε με εναλλαγές ανάμεσα σε δύο δυναστείες αυτές των Ομπρένοβιτς και των Καρατζόρτζεβιτς. Πολιτικά κόμματα εμφανίζονται μόλις το 1881, ενώ ο ρόλος του εκσυγχρονισμένου στρατού στα τέλη του 19^{ου} αιώνα έφερε μία αναθεώρηση στο κοινωνικό τοπίο, αποτελώντας σκαλοπάτι για κοινωνική άνοδο και πέρασμα προς τη πολιτική ζωή.

⁶⁶ Ήφαιστος, Π. (2000), ό.π., σ.204

⁶⁷ Καιρίδης, Δ. (2015), ό.π., σ.σ. 50 - 51

⁶⁸ Ήφαιστος, Π. (2000), ό.π., σ.204

⁶⁹ Προ-ρομαντικό γερμανικό κίνημα

⁷⁰ Jelavich, B. (2006), ό.π., σ.374

Αν και σύμφωνα με την Barbara Jelavich⁷¹ δεν μπορούμε να υπολογίσουμε το βαθμό στον οποίο οι εθνικιστικές πεποιθήσεις στα Βαλκάνια συνηγορούσαν στη πίστη σε ένα κράτος, ως πολιτική διαίρεση που απαιτούσε υποταγή του πολίτη, ο Hans Kohn συνδέει, τον τρόπο με τον οποίο ο εθνικισμός αναπτύχθηκε με την κοινωνική και πολιτική πρόοδο των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης:⁷² η άνοδος του εθνικισμού σε χώρες όπως η Βρετανία, η Γαλλία, η Ολλανδία, η Ελβετία, οι ΗΠΑ ήταν μία πολιτική πράξη με προβολή στο μέλλον. Έξω από το δυτικό κόσμο, ο εθνικισμός αναπτύχθηκε όχι μόνο αργότερα, αλλά και με προβολή στο παρελθόν, προκειμένου να συγκρουστεί με την υπάρχουσα κρατική διάταξη, όχι τόσο για το μετασχηματισμό του κράτους όσο για να επανασχεδιαστούν τα σύνορα, ευθυγραμμισμένα με τις εθνοτικές απαιτήσεις. Ο Γερμανικός εθνικισμός επίσης οικοδομήθηκε στη βάση του έθνους και υποκατέστησε την πιο ορθολογική έννοια του πολίτη με την αόριστη έννοια του λαού (Volk). Στη μέση της Ευρώπης όμως, μεταξύ Δύσης και Ανατολής, η παράδοση επιβίωσε μέσα από την πολυπλοκότητα και τον παραλογισμό του θεσμού της αυτοκρατορίας, τα ρευστά σύνορα και τις φιλοδοξίες που έφταναν νότια και ανατολικά ως δυνητικός ζωτικός χώρος.

Ακόμα και ως προς τα ρομαντικά ιδεώδη που έδωσαν ώθηση στα εθνικά κινήματα, ενώ για περιπτώσεις όπως αυτές των Βαλκανίων (συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας) λειτούργησαν μέσα στους αιώνες πιο ιδεοληπτικά για να καταλήξουν στα τέλη του 20^{ου} αιώνα σε μια ιδιότυπη ομφαλοσκόπηση, στη περίπτωση των Γερμανών λειτούργησαν με μια πιο κοσμοπολιτική διάθεση.⁷³ Η Γεωγραφία σε αυτές τις περιπτώσεις - που κατά τα άλλα αποτελούσε τρωτό σημείο της Γερμανίας για ενδεχόμενους εισβολείς - αποτελεί ιδανικό δίαυλο επικοινωνίας με τον «Άλλον» ο οποίος δεν ήταν εξ' ορισμού απορριπτέος.⁷⁴

⁷¹ Jelavich, B. (2006), ό.π., σ.376

⁷² Kohn, H. (1946) *The Idea Of Nationalism*, στο

<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.190501/page/n13> [19.12.2019], σ.σ. 329 - 332

⁷³ Αλληλογραφία Γκαίτε - Σίλλερ, σ.σ 40 – 41 Ο Σίλλερ γράφει στον Γκαίτε από την Ιένα τον Αύγουστο του 1794: «Αν είχατε γεννηθεί Έλληνας ή έστω Ιταλός και αν σας είχε περιβάλλει, από το λίκνο σας ακόμη, μία φύση εκλεκτή και μία τέχνη εξιδανικεύουσα, τότε θα ήταν πολύ πιο σύντομος ο δρόμος σας, και ίσως κιόλας να μην τον είχατε καν ανάγκη. [...] Ωστόσο καθώς έχετε γεννηθεί Γερμανός, καθώς το ελληνικό σας πνεύμα έχει ριχθεί σ' αυτά τα βόρεια μέρη, δεν σας έμεινε άλλη επιλογή παρά ή να γίνετε ό ίδιος ένας βόρειος καλλιτέχνης ή να αντικαταστήσετε στη φαντασία σας αυτό που της κατακρατούσε η πραγματικότητα με τη βοήθεια της δύναμης του στοχασμού κι έτσι συνάμα εκ των έσω και μέσω μιας ορθολογικής οδού να γεννήσετε μία Ελλάδα.»

⁷⁴ Αλληλογραφία Γκαίτε Σίλλερ, σ.19 σημείωση του μεταφραστή: Την ομορφιά, που λάτρευαν [...] Χωρίς ματαιοδοξία, κυρίως χωρίς φθόνο για το ιδιόμορφο μεγαλείο του άλλου που προκαλούσε μάλλον τον σεβασμό, τον αυτοέλεγχο, την αυστηρότερη αυτοκριτική σελ. 19

Βασική διαφοροποίηση ανάμεσα στους δύο λαούς, συνίσταται επίσης και στο γεγονός ότι πόλεμοι στην Ευρώπη και στην Αμερική που οδήγησαν σε διάλυση κρατών και σύσταση νέων, έγιναν χωρίς εξωτερικές επιρροές, σε αντίθεση με τους πολέμους στον τρίτο κόσμο και στη «περιφέρεια του πρώτου και του δεύτερου».⁷⁵ Ο έξωθεν παράγοντας συνήθως εποφθαλμιά τις πλουτοπαραγωγικές πηγές και τους φυσικούς πόρους των κρατών που ωθεί σε διαδικασία πολέμων. Τα νέα κράτη καθίστανται πολιτικά και οικονομικά αδύναμα έτσι ώστε να είναι ελεγχόμενα.

1.5 Η Επιστήμη Της Γεωγραφίας Στη Διαμόρφωση Ισχύος

Στη Γερμανία είναι που στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, απαντώνται για πρώτη φορά η έννοιες της Πολιτικής Γεωγραφίας (Politische Geographie) και του Ζωτικού Χώρου (Lebensraum) μέσα από τα ομώνυμα έργα (1897 και 1901 αντίστοιχα) του γερμανού γεωγράφου - διαπνεόμενου από τον εθνικισμό της εποχής - Φρήντριχ Ράτσελ (Friedrich Ratzel). Νέες αντιλήψεις συνδέουν την επιστήμη με την πολιτική και εισέρχονται ως εργαλεία στα χέρια των ηγετών, για να ενισχύσουν τη σχέση κράτους και αναζήτησης περαιτέρω Χώρου.⁷⁶

1.5.1 Επισκόπηση στη Γεωγραφία της περιοχής των Βαλκανίων

Μετά την Οθωμανική κατάκτηση η ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων υπήρχε ταυτόχρονα ως: (i) κομμάτι της κεντρικής και νοτιοανατολικής ευρωπαϊκής ηπείρου (ii) διηπειρωτικό πέρασμα (iii) σύνορο διαφορετικών πολιτικών και πολιτισμικών οντοτήτων, με στοιχεία ώσμωσης αυτών των διαφορών εκατέρωθεν της συνοριογραμμής (iv) περιφέρεια και - ίσως - περιθώριο.

Ο όρος Βαλκάνια πήρε αρνητικό πρόσημο ως προς τη πολιτική του διάσταση αν και εισήχθη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ως όρος που προσδίδει γεωγραφική εδαφομορφολογική ταυτότητα (Balkan=βουνό). Η στρατηγική θέση των Βαλκανίων στο ΝΑ άκρο της Ευρώπης τους έδωσε τους προσδιορισμούς «σταυροδρόμι» ή «γέφυρα» Ανατολής- Δύσης, καθιστώντας τα όχι μόνο περιοχή ενδιαφέροντος αλλά και ηπειρωτικό πέρασμα σε άλλες περιοχές ενδιαφέροντος όπως η Ασία και η Αφρική. Ως εκ' τούτου η κατάκτησή τους δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από τις επιδιώξεις

⁷⁵ Μύνκλερ, Χ. (2005) *Οι νέοι πόλεμοι. Νέοι εχθροί και νέες μορφές πολέμου*, μτφρ. Αναστασία Δασκαρόλη, Αθήνα: Καστανιώτης, σ.29

⁷⁶ Μάζης, Ι. (2017) *Γεωπολιτικά Ζητήματα στην Ευρύτερα Μέση Ανατολή και την Μεσόγειο – Ι*, Αθήνα: Λειμών, σ.88 - 89

οποιοιδήποτε κράτους, βασιλείου, αυτοκρατορίας ή ηγέτη επιθυμούσε μεγιστοποίηση ισχύος. Η μορφολογία του εδάφους όρισε πολλαπλώς τη μοίρα αυτού του σταυροδρομίου. Σε αντίθεση με αυτό που θα συνέβαινε πιο εύκολα σε ένα μη διαφοροποιημένο πεδινό έδαφος, η πολυπλοκότητα του τοπίου – σε ένα βαθμό και όχι απόλυτα - δεν ευνόησε την αφομοίωση των διαφόρων φυλών σε ένα ενιαίο σύνολο⁷⁷ και ενδεχομένως αργότερα σε ενιαίο κράτος, παρά τις «κοπιώδεις» προσπάθειες μέσω της σύστασης της Γιουγκοσλαβίας.⁷⁸ Ορεινοί όγκοι σε μεγάλο κομμάτι της περιοχής, κατέστησαν δύσκολη την κατάκτησή τους αλλά ευνόησαν την επιβίωση πατριαρχικών – φυλετικών κοινωνικών οργανώσεων με χαρακτηριστικές τις περιπτώσεις Αλβανών και Μαυροβούνιων.⁷⁹ Οι περιορισμένες κοιλάδες και πεδιάδες με σημαντικότερη αυτή του Δούναβη στα εδάφη της Ρουμανίας αλλά και στη περιοχή γύρω από το Βελιγράδι, ευνόησαν μετακινήσεις και εισβολές. Δάση, βοσκότοποι και ορυκτός πλούτος προς εκμετάλλευση ήταν επιπλέον πόροι για τους πληθυσμούς. Οι υδάτινοι δρόμοι της περιοχής παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Τα λιμάνια της Αδριατικής αποτελούν μεν πύλη προς τη Δύση αλλά ο ορεινός χαρακτήρας των ακτών λειτουργεί ως «αποθαρρυντική φύση»⁸⁰ και δεν ευνοεί το εμπόριο και τις μετακινήσεις μέσω των ποταμών που εκβάλλουν σε αυτή τη θάλασσα. Τα βλέμματα όμως συγκεντρώνει το ποτάμιο δίκτυο της περιοχής. Σύμφωνα με τον Σταυριανό «ο ορεινός χαρακτήρας της χερσονήσου μεγιστοποιεί τη σημασία των ποταμών της ως φυσικών διόδων διείσδυσης προς το εσωτερικό της».⁸¹ Σημαντικότερα σημεία αναφοράς: ο Δούναβης που εκβάλλει στη Μαύρη Θάλασσα, ο Αξιός, ο Στρυμόνας και ο Έβρος που εκβάλλουν στο Αιγαίο.⁸²

Οι προοπτικές που έδινε η γεωγραφία της περιοχής ήταν εμφανείς ήδη από νωρίς. Απέκτησαν όψη από τις πλακόστρωτες λεωφόρους των Ρωμαίων (Εγνατία) και άλλους δρόμους προς όλες τις κατευθύνσεις, που είχαν σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία αποικιών, πρόδρομων σύγχρονων πόλεων όπως π.χ. η Νις και το Βελιγράδι,⁸³ πόλεις από τις οποίες, με τη σύμπραξη της Βιέννης, πέρασαν οι σιδηρόδρομοι των τελών του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} που ένωναν τη Βουδαπέστη με το Βελιγράδι, το

⁷⁷ Σταυριανός, Λ. (2007), ό.π., σ.74

⁷⁸ Marshall, T. (2015) *Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας*, μτφρ. Σπυρίδων Κατσούλας, Αθήνα: Διόπτρα, σ.141

⁷⁹ Σφέτας, Σπ. (2009), ό.π., σ.15

⁸⁰ Σταυριανός, Λ. (2007), ό.π., σ.83

⁸¹ ό.π., σ.60

⁸² Jelavich, B. (2006), ό.π., σ.23

⁸³ Σταυριανός, Λ. (2007), ό.π., σ.88

Βελιγράδι με τη Νις και από εκεί διακλάδωναν για Θεσσαλονίκη και Κωνσταντινούπολη.⁸⁴

1.5.2 Η Γεωπολιτική θέση της Γερμανίας

Η Γεωγραφία έπαιξε σημαντικό ρόλο και στην περίπτωση της Γερμανίας, σύμφωνα με τον Mearsheimer. Η θέση της στο κέντρο της Ευρώπης, ήταν ιδιόμορφη και με περιορισμούς.⁸⁵ Χωρίς φυσικά εμπόδια, ήταν εκτεθειμένη σε εισβολείς και αυτό δημιουργούσε ανασφάλεια. Οι συνθήκες αυτές όξυναν την προσοχή και ενίσχυσαν την προσπάθειά της για αύξηση ισχύος, κάτι για το οποίο ήταν αποφασισμένη ήδη από το 1862.⁸⁶ Ο βαθμός στον οποίο ήταν ευάλωτη, συνδυαστικά με την έλλειψη ηγετών με τις διπλωματικές ικανότητες του Μπίσμαρκ και το εύθραυστο σύστημα των παραμονών του Α' Π.Π., μετεξέλιξαν την προσπάθεια αυτή σε επιθετικότητα.⁸⁷

Οι μεγάλες δυνάμεις Γαλλία και Ρωσία δυτικά και ανατολικά της αντίστοιχα, συνιστούσαν αντιπαλότητα γι' αυτό και οι δύο χώρες υπήρξαν στόχος και στους δύο Παγκοσμίους Πολέμους. Η θέση της Γερμανίας στο κέντρο βέβαια, της έδινε και δυνατότητα συνεργασίας με Δύση και Ανατολή, γεγονός που με τη σειρά του αντιμετωπίστηκε διαχρονικά με καχυποψία.

Η αναζήτηση περισσότερου Ζωτικού Χώρου με την επέκταση των συνόρων, έδινε ταυτόχρονα ασφάλεια και διεύρυνση πόρων σε ένα κράτος τόσο δυναμικό και ισχυρό, όχι απαραίτητα μέσω πολεμικών συγκρούσεων. Προς το Νότο η κατάσταση ήταν πιο διαχειρίσιμη, είτε λόγω συμπράξεων με τους Αυστριακούς είτε λόγω αδύναμων χωρών όπως αυτές των Βαλκανίων. Εν προκειμένω, η Σλοβενία ακριβώς λόγω της γεωγραφικής της θέσης στο κέντρο της Ευρώπης υπέστη για μεγάλο διάστημα διαδικασία γερμανοποίησης. Η διαδικασία αυτή ήταν προϊόν πίεσης, διότι εκ' της θέσεως της εμπόδιζε την έξοδο στη Μεσόγειο, ασχέτως που η διαδικασία αυτή, μακροπρόθεσμα απέβη προς όφελός της Σλοβενίας, καθώς λόγω της γερμανικής πολιτιστικής οικονομικής και τεχνολογικής διείσδυσης βρέθηκε να υπερέχει από τους άλλους Σλάβους.⁸⁸ Στη μεγάλη εικόνα, το σταυροδρόμι των Βαλκανίων προς θάλασσα κι Ανατολή, αποτελούσε την έξοδο προς τη Weltpolitik τη μεγάλη αποικιακή

⁸⁴ Σφέτας, Σπ. (2009), ό.π., σ.370

⁸⁵ Ηφαιστος, Π. (2000), ό.π. σ.201

⁸⁶ ό.π. σ.371 - 373

⁸⁷ ό.π. σ.206

⁸⁸ Σταυριανός, Λ. (2007), ό.π., σ.σ.452 -453

αυτοκρατορία πέραν της Ευρώπης, το φιλόδοξο σχέδιο που ξεκίνησε την εποχή του Γουλιέλμου⁸⁹ και για πολλούς η εξέλιξή του συνεχίζεται και σήμερα.

⁸⁹ Mearsheimer, J.J. (2007), ό.π., 375

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

20ος ΑΙΩΝΑΣ. Από το 1918 – 1991

2.1 Από τη Δημιουργία της Γιουγκοσλαβίας έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980

Η πρώτη Γιουγκοσλαβία, υφίσταντο ως κράτος από το 1918, δημιούργημα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ως ανήκουσα στην πλευρά των νικητών, αρχικά με την ονομασία «Βασίλειο των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων», υπό τη συνταγματική μοναρχία των Καρατζόρτζεβιτς και εν συνεχεία το 1929 ως «Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας». Η Διακήρυξη της Κέρκυρας τους χαρακτήρισε «ένα έθνος με τρία ονόματα»,⁹⁰ αλλά άφησε και ασάφειες ως προς την επιλογή συγκεντρωτισμού ή ομοσπονδίας.⁹¹

Με το τέλος του πολέμου σήμανε και το τέλος των αυτοκρατοριών, γεγονός μεγάλης σημασίας για την περιοχή καθώς ελευθερώθηκε χώρος για το εν λόγω Βασίλειο. Η ιδέα της Μεγάλης Σερβίας έμοιαζε να πραγματώνεται καθώς οι νότιοι Σλάβοι της Αυστροουγγαρίας επέλεξαν την ένωση με το Βελιγράδι, απορρίπτοντας την παλιά Αυτοκρατορία και το ενδεχόμενο νέας Ομοσπονδίας. Η επιλογή αυτή, έγινε και υπό την απειλή να διανεμηθούν τα εδάφη τους – ως πρώην αυστριακές κτήσεις – στην Ιταλία,⁹² συνθήκες που μάλλον δεν τους άφηναν και πολλά περιθώρια παρά να οδηγηθούν στην συγκεντρωτική εξουσία των Σέρβων.⁹³ Την απώλεια κυριαρχίας, διετύπωσε μέσω της αντίρρησης του ο ηγέτης του Κροατικού Αγροτικού κόμματος Στέπαν Ράντις. Οι σύμμαχοι ωστόσο, έβλεπαν στην ίδρυση ενός ανεξάρτητου γιουγκοσλαβικού κράτους το ανάχωμα στον Παγερμανισμό.

Η οικονομία των Βαλκανίων στα χρόνια του Μεσοπολέμου, χαρακτηρίστηκε από χαμηλή αγροτική παραγωγή και αποτυχία εκβιομηχάνισης, παρά τη γενικότερη σημείωση ανάπτυξης και τις, αποικιακού χαρακτήρα, ξένες επενδύσεις. Ο έλεγχος του μεγαλύτερου μέρους του εμπορίου γινόταν από τη Γερμανία. Οι υψηλές – κατά τα άλλα - πληρωμές των προϊόντων με γερμανικά μάρκα, δέσμευε τους Βαλκάνιους να

⁹⁰ Σφέτας, Σπ. (2009), ό.π., σ.542

⁹¹ Σταυριανός, Λ. (2007), ό.π., σ.1067

⁹² ό.π., σ.σ.1065 - 1066

⁹³ Μαζάουερ, Μ. (2001) *Τα Βαλκάνια*, μτφρ. Κωνσταντίνος Ν. Κουρεμένος. Αθήνα 23η έκδοση: Πατάκης, σ.195

αγοράζουν μόνο γερμανικά προϊόντα και κατέστησε τη Γερμανία κυρίαρχη στη βαλκανική αγορά στα τέλη της δεκαετίας του 1930.⁹⁴

Η πριν από τον Α' Π.Π. αντιπαράθεση ανάμεσα στον Γιουγκοσλαβισμό που υποστήριζε τη μορφή μιας ομοσπονδίας των νότιων Σλάβων και στη Μεγάλη Σερβία που επεδίωκε μία συμπαγή εδαφική έκταση για το έθνος των Σέρβων δεν ευνόησαν τη μετέπειτα ομαλή εξέλιξη του Βασιλείου. Το «πείραμα του ενοποιητικού Γιουγκοσλαβισμού των Σέρβων το 1918 έως 1929 και του ολοκληρωτικού Γιουγκοσλαβισμού μετά το 1929 δεν αποδείχθηκε επιτυχές λόγω της σθεναρής αντίστασης των Κροατών».⁹⁵

Η εσωτερική διχόνοια ανάμεσα στους δυο πολέμους - μαρτυρία για τη μόνιμη σημασία του ρήγματος⁹⁶ - έφερε τα σπάσιμο της χώρας μπροστά στη ναζιστική κατοχή κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και οδήγησαν στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου Κροατικού κράτους - μαριονέττας συμμάχου των Ναζί. Η εθνικιστική ρατσιστική κροατική οργάνωση Ustaše υπήρξε τόσο σκληρή απέναντι στους Σέρβους, που οι μνήμες της περιόδου ήταν ζήτημα στιγμής να επανέλθουν στις αρχές του 1990. Η χώρα επανενώθηκε το 1945 στο τέλος του πολέμου όταν η κομμουνιστική κυρίαρχη - έναντι των Τσέτσικς του Ντράζα Μιχαήλοβιτς - δύναμη των παρτιζάνων του Τίτο, απελευθέρωσε τη χώρα. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τη ρήξη στις σχέσεις Τίτο - Στάλιν το 1948, που απομάκρυνε τη Γιουγκοσλαβία από την άμεση σοβιετική σφαίρα επιρροής, η χώρα τράβηξε την προσοχή και την υποστήριξη της κυβέρνησης των ΗΠΑ. Η Γιουγκοσλαβία έγινε το ιδρυτικό μέλος του Κινήματος των Αδεσμεύτων το 1961 παραμένοντας σε μία σχετική ουδετερότητα, καθώς ο Τίτο δεν ήταν διατεθειμένος να αποποιηθεί την ταυτότητα του Κομμουνιστή ηγέτη. Ακολουθώντας δικό του σύστημα, κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, υιοθέτησε μια πιο αποκεντρωμένη - συγκριτικά με τις άλλες χώρες του κομμουνιστικού block της Ανατολικής Ευρώπης - μορφή διακυβέρνησης.

Η Γερμανία παράλληλα παρουσίασε τεράστιες αυξομειώσεις στο γράφημα της πολιτικής της πορείας, καθώς από τη ταπείνωση της τιμωρητικής - προς τη Γερμανία - διάθεσης της Συνθήκης των Βερσαλλιών, με την άνοδο του Χίτλερ επανεμφανίζεται ως ισχυρός διεκδικητής ηγεμονικού ρόλου για να δεχθεί με το τέλος του Β' Π.Π. δεύτερη ήττα και να διαμελιστεί στα δύο, ανάμεσα στα παραδοσιακά αντίπαλα

⁹⁴ Σταυριανός, Λ. (2007), ό.π., σ.σ.1106 -1113

⁹⁵ Σφέτας, Σπ. (2011), ό.π., σ. 9

⁹⁶ Σταυριανός, Λ. (2007), ό.π., σ.75

μέτωπα Δύσης και Ανατολής. Η αδύναμη θέση στην οποία βρέθηκε δεν εφησύχασε τους πρώην αντιπάλους της. Τέθηκε υπό τον έλεγχο τους με διαφορετική τακτική: δεν επέλεξαν την διάλυση της βιομηχανικής της βάσης, αλλά την έβαλαν σε νέο πλαίσιο, σε αυτό της οικονομικής συνεργασίας μέσω του περιφερειακού θεσμού της ΕΟΚ. Οι δύο Γερμανίες ανέμεναν την επανένωση ενώ από τη πλευρά των υπολοίπων χωρών, εξασφαλιζόταν ισορροπία στο διπολικό σύστημα. Η επανένωση δεν προέκυψε τόσο σύντομα όσο θα επιθυμούσαν. Έπρεπε πρώτα να περάσει από τη διαδικασία ύφεσης (*détente*) των δύο πόλων ισχύος και την *Ostpolitik*, μέχρι να καταρρεύσει ο Κομμουνισμός κα μαζί του μία ολόκληρη εποχή που για έναν αιώνα σχεδόν εθεωρείτο παγιωμένη.

2.2 Αποσύνθεση της χώρας. Δεκαετία 1980 – 1991

Ο θάνατος του Τίτο το 1980 έφερε τη Γιουγκοσλαβία αντιμέτωπη με νέες προκλήσεις. Ανάμεσα σε έξι δημοκρατίες και δύο αυτόνομες, υπαγόμενες στη Σερβία, επαρχίες, «έμεινε πολύ λίγη εξουσία για το Κομμουνιστικό Κόμμα να σταματήσει τη διαδικασία κατακερματισμού».⁹⁷ Προτού η Ιστορία αποδείξει εάν θα μπορούσε να εμφανιστεί νέος ηγέτης, που είτε ακολουθώντας την πρακτική του προκατόχου του, είτε βρίσκοντας νέο τρόπο, θα εξακολουθούσε να τις κρατά στην ίδια κατάσταση, προέκυψε το ερώτημα εάν θα καταφέρουν οι ίδιες να κρατηθούν πλέον ενωμένες. Η εκ' περιτροπής ετήσια προεδρία και η μετατόπιση της εξουσίας στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση μάλλον απέρριψαν στη πράξη το πρώτο σενάριο.

Η χώρα βρισκόταν σε οικονομική κρίση. Υψηλό δημόσιο χρέος λόγω δανεισμού, ανεργίας και πληθωρισμού. Η οικονομική ευημερία της Γιουγκοσλαβίας είχε βασιστεί σε τεράστια οικονομική έξοθεν στήριξη κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960 και σε ογκώδη δανεισμό κατά τη δεκαετία του 1970 με βασική πιστοληπτική εγγύηση τον ίδιο τον Τίτο, ο οποίος θεωρήθηκε «χαρισματικός ηγέτης και ικανός πολιτικός διαχειριστής διαφορετικών εθνοτήτων», γεγονός μάλιστα που τον έκανε συγκρίσιμο με αυτοκράτορα των Αψβούργων.⁹⁸ Το οικονομικό μοντέλο του Τίτο απεδείχθη ως ανεπιτυχές, όπως και τα περισσότερα μοντέλα «κεντρικού σχεδιασμού» παρά την άνοδο των επιπέδων βιομηχανικής παραγωγής μεταξύ 1970 και 1988.⁹⁹ Ο

⁹⁷ Sijakovic, R.C.C. (2016), ό.π.

⁹⁸ CVIIC, C. (1993), ό.π.

⁹⁹ Eichengreen, B. (2013) *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία μετά το 1945*, μτφρ. Ευτυχία Παγουλάτου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.317

δανεισμός για την ανάπτυξη βιομηχανίας, δεν επέφερε παραγωγή προϊόντων ανταγωνιστικών με τα αντίστοιχα των δυτικών αγορών, καθιστώντας αρνητικό το εμπορικό ισοζύγιο μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Ευρωπαϊκής Κοινότητας.¹⁰⁰ Η οικονομική «ισορροπία» το ομόσπονδου κράτους δέχθηκε επιπλέον κραδασμούς από την ανισότητα αναπτυγμένου βορρά (Σλοβενία – Κροατία) και χαμηλής παραγωγικότητας νότου. Στη μέση, η συγκεντρωτικής αντίληψης Σερβία. Η εξασθενημένη αυτή κατάσταση μέσω των εθνοτικών ανταγωνισμών αποτυπώθηκε και στην πολιτική διαδικασία.¹⁰¹ Οι εντάσεις μεταξύ των Σέρβων και των, κατά πολύ περισσότερων σε αριθμό, Αλβανών της επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου, εισήλθαν σε περίοδο υψηλής έντασης με αποκορύφωνα τα γεγονότα της περιόδου 1998 – 1999. Η περίοδος «αυτονομίας» που ξεκίνησε με το σύνταγμα του 1974 και περιελάμβανε τη θέσπιση ενός συνόλου πολιτικών δικαιωμάτων για της επαρχίες του Κοσσυφοπεδίου και της Βοϊβοντίνια, έφερε τους Αλβανούς της περιοχής να διεκδικούν από το 1981, καθεστώς συνιστώσας ομόσπονδης δημοκρατίας. Αναπτύχθηκε αντιστοίχως η σερβική αντίληψη περί αλβανικής προκατάληψης ενάντια στους Σέρβους της περιοχής.¹⁰² Σημαντικά σημεία αναφοράς για τις εξελίξεις και τις συνθήκες αστάθειας στις οποίες έβαινε η χώρα ήταν η εμφάνιση στο προσκήνιο του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς στη Σερβία και οι πολυκομματικές εκλογές το 1990 στις ομόσπονδες δημοκρατίες. Είχε μεσολαβήσει το 1989 με μία σειρά επαναστάσεων στην Ανατολική Ευρώπη ενάντια στην κομμουνιστική κυριαρχία της ΕΣΣΔ. Ο Νοέμβριος του ιδίου έτους σηματοδεύτηκε από την πτώση του Τείχους του Βερολίνου. Το μέχρι τότε βασικό αίτημα της μεταπολεμικής γερμανικής εξωτερικής πολιτικής - στερούμενης της δυνατότητας άλλου γεωπολιτικού οράματος¹⁰³ - για επανένωση του κράτους, μπήκε στην τελική του ευθεία.

Το 1987 Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς εκλεγμένο μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος στη Σερβία ανέβηκε σε εξέχουσα θέση. Με την έντονη ρητορική του για την καταπιεσμένη από το τοπικό καθεστώς του Κοσσυφοπεδίου σερβική μειονότητα, αναζητούσε τον περιορισμό της, μετά το 1974, αυτονομίας του Κοσσυφοπεδίου και της Βοϊβοντίνια επαναδιεκδικώντας τις περιοχές με το προηγούμενο status των

¹⁰⁰ Σφέτας, Σπ. (2011), ό.π., σ.σ. 452 453

¹⁰¹ Καιρίδης, Δ. (2015), ό.π. σ.24

¹⁰² Papasotiriou, H. (2010), 'The Kosovo War: Kosovar Insurrection, Serbian Retribution and NATO', *Journal of Strategic Studies*

¹⁰³ Murphy, A. & Corey, J. Johnson (2004) 'German Geopolitics in Transition, *Eurasian Geography and Economics* 45(1): 1-17, στο <http://www.tandfonline.com/10.2747/1538-7216.45.1.1>. [19.12.2019]

επαρχιών της Σερβίας. Κοντά του έφερνε όλο και μεγαλύτερο αριθμό Σέρβων υποστηρικτών. Το Μάρτιο του 1989 καταργεί την ευρύτατη αυτονομία. Στόχος η επαναφορά του προ-1974 status. Τον Μάιο του ιδίου έτους αναλαμβάνει πρόεδρος της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Σερβίας. Τον Ιούνιο του 1989 στην περιβόητη 600^η επέτειο της Μάχης του Κοσσόβου και σε μια προσπάθεια αφύπνισης της ιστορικής μνήμης, επικαλείται τη «μάχη που χάθηκε λόγω διάσπασης της ηγεσίας του σερβικού κράτους» και ένοπλες μάχες που «δεν έχουν ακόμα αποκλειστεί».¹⁰⁴ Η δήλωση αυτή, θεωρήθηκε ότι επανέφερε το ιδεώδες του σερβικού ηγεμονισμού πυροδοτώντας μια σειρά αντιδράσεων και επανένταξε στο ιστορικό γίνεσθαι τη βία, ως μέσο επιστροφής και διατήρησης της Σερβίας «στο κράτος της και στην αξιοπρέπεία της».¹⁰⁵

Κατά τη διάρκεια του 1990, διαλύθηκε η ένωση Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας και οι πρώτες πολυκομματικές εκλογές σε Σλοβενία, Κροατία, Βοσνία – Ερζεγοβίνη και ΠΓΔΜ έφεραν την ήττα των κομμουνιστικών κομμάτων και την ανάδειξη κομμάτων με εθνικιστικές τάσεις. Μόνο στη Σερβία και στο Μαυροβούνιο κέρδισαν οι σοσιαλιστές (πρώην κομμουνιστές). Πέραν του Μιλόσεβιτς, τα πρόσωπα που ήρθαν στην εξουσία και ξεχώρισαν ως προς τις εξελίξεις ήταν ο Κροάτης εθνικιστής Φράνιο Τούτζμαν (Franjo Tuđman), ο Βόσνιος Αλίγια Ιζετμπέκοβιτς (Alija Izetbegović) και ο Σλαβομακεδόνας Κίρο Γκλιγκόροφ. Τη περίοδο αυτή λοιπόν που σημειώθηκε η γερμανική επανένωση, που οι ελπίδες για μία Ευρώπη ενιαία που θα περνούσε στον επόμενο αιώνα «ολόκληρη», δημοκρατική και ειρηνική,¹⁰⁶ η Γιουγκοσλαβία πήρε την αντίστροφη πορεία και έμπαινε σε διαδικασία βίαιης αποσύνθεσης.

Υπό την ηγεσία του τελευταίου ομοσπονδιακού πρωθυπουργού, Άντε Μάρκοβιτς (Ante Marković), οι νέες μη κομμουνιστικές ηγεσίες των ομόσπονδων δημοκρατιών οδήγησαν τις χώρες τους από τον Ιούνιο του 1991 έως τον Απρίλιο του 1992 στην κήρυξη ανεξαρτησίας. Λίγο καιρό πριν, το Φθινόπωρο του 1990 και Απρίλιο του 1991, η εναλλακτική της Σλοβενίας και της Κροατίας ήταν η διατήρηση μιας χαλαρής συνομοσπονδίας, σε μια προσπάθεια διατήρησης «αποστάσεων ασφαλείας» από τον έλεγχο του Βελιγραδίου του Μιλόσεβιτς. Η πρόταση αυτή δεν

¹⁰⁴ Σφέτας, Σπ. (2011), ό.π., σ.σ. 456 - 457

¹⁰⁵ Σφέτας, Σπ. (2011), ό.π., σ.456

¹⁰⁶ Simić, P. 'Balkans and Balkanisation: Western Perceptions of the Balkans in the Carnegie Commission's Reports on the Balkan Wars from 1914 to 1996', στο http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/09/Predrag_Simic.pdf [19.12.2019]

εκτιμήθηκε ως σοβαρή προσπάθεια ανανέωσης της Γιουγκοσλαβίας, είτε από τη πλευρά Σλοβένων και Κροατών, είτε από τη πλευρά ηγετών της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών στη Σερβία.¹⁰⁷ Την ίδια περίοδο (Φεβρουάριο του 1991) οι άλλες δύο πρώην ομόσπονδες δημοκρατίες Βοσνίας- Ερζεγοβίνης και ΠΓΔΜ (νυν Βόρεια Μακεδονία) μέσω Ιζετμπέκοβιτς και Γκλιγκόροφ αντίστοιχα, εξεργαζόντουσαν με τη σειρά τους - και ερήμην των υπολοίπων - άλλο σχέδιο «πλατφόρμα για το μέλλον της γιουγκοσλαβικής κοινότητας» στη βάση της αυτοδιάθεσης ενός έθνους που ζούσε ήδη εντός ορίων μιας δημοκρατίας και όχι της αυτοδιάθεσης ενός έθνους από τμήματα πληθυσμών εθνοτικά ομοιογενών, που ζούσαν σε περισσότερες της μίας δημοκρατίες.¹⁰⁸

Η Σερβία και το Μαυροβούνιο ήταν οι δύο δημοκρατίες που απέμειναν προς διατήρηση της ομοσπονδίας. Ο αριθμός των Σέρβων που ζούσαν εκτός Σερβίας στα εδάφη της Κροατίας και της Βοσνίας αλλά και των Κροατών που ζούσαν στη Βοσνία, προσέδωσαν στα γεγονότα περαιτέρω εστίες αντιπαλότητας. Για το Σερβικό εθνικό ιδεώδες, ήταν αδιανόητο ότι επαναχάραξη συνόρων και νέα κράτη θα καθιστούσαν τους κατά τόπους Σέρβους, μειονοτική εθνοτική ομάδα. Μία σειρά πολέμων ακολούθησε τις αποσχιστικές κινήσεις, αρχής γενομένης από την επέμβαση του ελεγχόμενου από τους Σέρβους γιουγκοσλαβικού στρατού στη Σλοβενία, συνεχίστηκαν με τον πόλεμο στη Κροατία και τον ειδικό βίαιό πόλεμο στη Βοσνία. Ο ζοφερός αυτός κύκλος που άνοιξε το 1991, έκλεισε με τον βομβαρδισμό του Βελιγραδίου του 1999 από δυνάμεις του ΝΑΤΟ στο πόλεμο του Κοσσυφοπεδίου.

Οι συνθήκες προσομοιάζουν σε αυτές πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ως προς την έλλειψη διάθεσης για ενότητα. Στην πολυεθνική Γιουγκοσλαβία, ξεχάστηκε πολύ γρήγορα, σαν να μην υπήρξε ποτέ, με εξαίρεση τα γεγονότα του Β' Π.Π., μεγάλο διάστημα ειρηνικής συνύπαρξης ανθρώπων με κορυφαία την περίπτωση της Βοσνίας, την καρδιά – σύμβολο της πολυεθνικής και πολύ-θρησκευτικής ειρηνικής συνύπαρξης, την μικρογραφία αυτού που συνέβαινε συνολικά στη Γιουγκοσλαβία. Η συνύπαρξη, εντός ενός κράτους με δυναμική γεωγραφική θέση στην ευρωπαϊκή ήπειρο και με μέγεθος διόλου ευκαταφρόνητο, αντί να δώσει ώθηση για το επόμενο βήμα, αυτό των μεταρρυθμίσεων για τη δημιουργία νέου μοντέλου

¹⁰⁷ Τέλλογλου, Τ. (1996) *Η Γερμανική Πολιτική στον Γιουγκοσλαβικό χώρο (1991 – 1995)*, Αθήνα: Πόλις, σ.21

¹⁰⁸ Τέλλογλου, Τ. (1996), ό.π. σ.σ. 16 - 18

σύγχρονου κράτους, αγνοήθηκε παντελώς και ο χρόνος γύρισε πίσω στο 1848 και στην «άνοιξη των λαών» όταν οι διάφορες εθνότητες διεκδίκησαν το δικαίωμα δημιουργίας ενιαίου κράτους που θα αγκάλιαζε «όλους τους ομοεθνείς, λυτρώνοντας τους από καταπιεστικές κυβερνήσεις».¹⁰⁹ Η τοποθέτηση του Hans Kohn¹¹⁰ για την άντληση ερεισμάτων από το μακρινό ιστορικό παρελθόν, προκειμένου να νομιμοποιηθούν οι επιλογές του παρόντος, επιβεβαιώνεται για την περιοχή, έτι μία φορά. Κάποτε το διακύβευμα, εντός έντονου ιδεολογικού πλαισίου,¹¹¹ ήταν η ανεξαρτησία - ελευθερία από τον ξένο κατακτητή. Τότε, στα τέλη της δεκαετίας του 1980, ήταν η νομή της εξουσίας και του πλούτου, από τις τοπικές πολιτικές ελίτ με τον ιδεολογικό μανδύα του έθνους που κινδυνεύει από τον όμορο λαό.

Όλα όσα εμπόδισαν κάποτε τους λαούς να ενωθούν κάτω από την κατασκευή μιας ενιαίας σλαβικής ταυτότητας, μπορούν εύκολα και αβίαστα να θεωρηθούν ως η εκτόνωση καταπιεσμένων παθών. Οι εποχές όμως έχουν αλλάξει και η πορεία των πραγμάτων έχει αποδείξει ότι τα ρομαντικά ιδεώδη έχτισαν μεν κάποτε εθνικές συνειδήσεις, δεν αρκούν δε από μόνα τους για τη διατήρηση μιας κρατικής, εθνικά ομοιογενούς ή μη, οντότητας.

Ο Hobsbawm, εντοπίζει, ότι όχι μόνο στην ανεξαρτησία αλλά και στην «ενοποίηση», ανιχνεύεται η αντίληψη, ακόμα και των υπέρμαχων του εθνικού κράτους, ότι υπάρχουν προϋποθέσεις για τη δημιουργία κράτους ικανού «να αναπτύξει βιώσιμη οικονομία, τεχνολογία, κρατική οργάνωση και στρατιωτική δύναμη».¹¹²

Στη Γιουγκοσλαβία των τελών του 20^{ου} αιώνα, όχι μόνο οι τοπικές πολιτικές ελίτ, αλλά ακόμα και μερίδα του πληθυσμού ηδύναντο να έχουν πρόσβαση σε αυτό που συνέβαινε γύρω τους. Πέρα από το γεγονός ότι επρόκειτο για μία χώρα που δεν είχε περιχαρακωθεί απέναντι στις δυτικές προσλαμβάνουσες, η μόρφωση και η κίνηση των ιδεών – κυρίως μέσω της τεχνολογίας - δεν αφορούσαν μόνο σε μία πνευματική ελίτ όπως συνέβαινε τον 19^ο αιώνα. Ανέβαζαν το δείκτη αντίληψης, πρόσληψης και διαχείρισης της πληροφορίας.¹¹³ Μόνο η αίσθηση του οικονομικά ισχυρού (Σλοβενία και Κροατία) ή ασθενούς (υπόλοιπες δημοκρατίες) φαίνεται να πέρασε, αλλά και αυτό ως αποτέλεσμα και κριτήριο διαχωρισμού και όχι ως συλλογική διαδικασία και

¹⁰⁹ Hobsbawm, E.J. (2006) *Η Εποχή του Κεφαλαίου 1818 – 1875*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ.130

¹¹⁰ Kohn, H. (1946), ό.π.

¹¹¹ Δεν παραβλέπονται τα οικονομικά συμφέροντα και οι νόμοι ισχύος. Απλώς τονίζονται ορισμένες διαφορές ανάλογα με τις ιστορικές συγκυρίες.

¹¹² Hobsbawm, E.J. (2006), ό.π., σ.134

¹¹³ Gaddis, L. J (2005), ό.π., σ.σ.346 -347

αποτέλεσμα δράσης ενωμένου κράτους. Από τις ηγεσίες έγιναν οι συγκεκριμένες, σχεδόν κοντόφθαλμες, επιλογές, οι οποίες γέννησαν φόβους και καχυποψίες στους διάφορους εθνοτικούς πληθυσμούς, εν είδει μιας νέας μορφής διλλημάτων ασφαλείας.¹¹⁴

Το αναλυτικό σχήμα του Jervis¹¹⁵ βρίσκει πεδίο εφαρμογής σε μεγάλο βαθμό στη περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας και δίνει απαντήσεις, καθώς οι εξελίξεις σχετίστηκαν σε μεγάλο βαθμό με (i) τις αντιλήψεις των προσώπων υπευθύνων για τη λήψη αποφάσεων (ii) τον διεθνή παράγοντα που αναζητούσε νέες ισορροπίες ισχύος μεταψυχροπολεμικά και που μέσω της παγκοσμιοποίησης επανέφερε το ζήτημα της «ταυτότητας» και δημιούργησε νέες ανασφάλειες που έσπευσε να καλύψει ο εθνικισμός¹¹⁶ και (iii) τον εσωτερικό παράγοντα που παρουσίαζε έλλειψη εμπειρίας διαφορετικών (δημοκρατικών) μοντέλων που κινούνται με περισσότερο πολιτικούς-ενοποιητικούς και λιγότερο με εθνο-θρησκευτικούς διαιρετικούς όρους. Η περιοχή έζησε αυτοκρατορίες, εναλλαγή δυναστειών και κατακτήσεων για να τεθεί στο τέλος υπό τη σκέπη ενός κομμουνιστικού καθεστώτος, στις δομές που είχε διαμορφώσει ο Τίτο, πατάσσοντας από τη μία εθνικιστές δράσεις και κατευνάζοντας από την άλλη διεκδικήσεις σε εθνοτική βάση μέσω παραχωρήσεων και διευρυνμένων αυτονομιών, στη λογική – όπως θεωρήθηκε από τους Σέρβους - μιας αποδυναμωμένης Σερβίας και ενισχυμένης Γιουγκοσλαβίας.

Το πλέον αδιαμφισβήτητο είναι ότι οι διαφορές εργαλειοποιήθηκαν, στην αντιπαράθεση για την «ιδιοκτησία του κράτους».¹¹⁷ Η ρητορική του Μιλόσεβιτς, θεωρήθηκε ότι άγγιξε τα όρια της μισαλλοδοξίας, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος σε συνέντευξη που παραχώρησε στους Times το 1995 διατύπωσε τη θέση: «όλοι οι λόγοι μου μέχρι το '89 δημοσιεύθηκαν στο βιβλίο μου. Μπορείτε να δείτε ότι δεν υπήρχε εθνικισμός σε αυτούς τους λόγους. Εξηγούσαμε γιατί πιστεύουμε ότι είναι καλό να διατηρήσουμε τη Γιουγκοσλαβία για όλους τους Σέρβους, όλους τους Κροάτες, όλους τους Μουσουλμάνους και όλους τους Σλοβένους ως κοινή μας χώρα. Τίποτα άλλο».¹¹⁸

¹¹⁴ Χειλά, Ε. (2013), ό.π., σ.27

¹¹⁵ Jervis, R., *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press

¹¹⁶ Χειλά, Ε. (2013), ό.π., σ.31

¹¹⁷ ό.π., σ.27

¹¹⁸ INTERVIEW OF SLOBODAN MILOSEVIC TO TIME MAGAZINE. Belgrade – 1995. <http://www.slobodan-milosevic.org/int-time95.htm>

Ο Φράνιο Τούτζμαν εξελέγη στη βάση της προστασίας των Κροατών από τον Μιλόσεβιτς και τις ηγεμονικές τάσεις των Σέρβων,¹¹⁹ δημιουργώντας φόβους στους Σέρβους που ζούσαν στη Κροατία, γεγονός που: (i) με τη σειρά του αξιοποίησε ο Μιλόσεβιτς επικαλούμενος το φόβο της ανάδυσης του καθεστώτος των Ustaše του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, για να απαιτήσει την ένταξή των Σέρβων της Κροατίας στη χώρα της Σερβίας, (ii) έδωσε ώθηση με την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κροατίας, στις πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ Σέρβων της Κροατίας και Κροατών.

Ο Ιζετμπέκοβιτς ξεκίνησε με παρόμοιους φόβους απέναντι στους Σέρβους (1987:αντίσταση Σερβο-βόσνιων στην τρικομματική κυβέρνηση με τον ισχυρισμό του ισλαμικού φονταμενταλισμού.¹²⁰ 1991: Την ώρα της Σερβο- Κροατικής διένεξης, στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη η πλειοψηφία της σερβικής μειονότητας καταψηφίζει τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας σε ανεπίσημο δημοψήφισμα) για να καταλήξει να βρεθεί αντιμέτωπος με τις βλέψεις Σέρβων και Κροατών επί των εδαφών Βοσνίας - Ερζεγοβίνης.

2.3 Ο Εξωτερικός Παράγοντας

Στο περίβλημα αυτού του φαινομενικά κλειστού κυκλώματος διεργασιών στο εσωτερικό, δρούσε ο διεθνής παράγοντας προεξαρχουσών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των ΗΠΑ. Η εμφάνιση της επανενωμένης Γερμανίας μετατόπισε μέρος του ενδιαφέροντος στις σχέσεις όπως διαμορφώθηκαν ενδοκοινοτικά και εντός Ατλαντικής Συμμαχίας, με αφορμή στον πόλεμο στον Κόλπο και φυσικά τις εξελίξεις στη Γιουγκοσλαβία.

Εκ' του αποτελέσματος και στη μεγάλη εικόνα, η Εξωτερική Πολιτική της Ε.Ε. και η πολιτική ασφάλειας χαρακτηρίστηκαν αδύναμες, καθώς απέτυχαν αφ' ενός δια της διπλωματικής οδού να επιφέρουν σταθερότητα στη περιοχή και αφ' ετέρου να επιδείξουν μεγαλύτερο εκτόπισμα έναντι των Η.Π.Α. ως προς τη δυνατότητα διαχείρισης κρίσεων στο εσωτερικό της.

Επιμέρους κριτικές απέδωσαν ευθύνες, διότι τα γεγονότα που προηγήθηκαν του πολέμου, ήδη από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 είχαν δώσει όλα τα σημάδια προειδοποίησης της επερχόμενης κρίσης και αγνοήθηκαν, όπως για παράδειγμα η «αντιγραφειοκρατική επανάσταση» και επαναπροσάρτηση Κοσσυφοπεδίου και Βοϊβοδίνας με 90% Αλβανούς στην πρώτη επαρχία και μεγάλο

¹¹⁹ CVIIC, C. (1993), ό.π.

¹²⁰ ό.π.

αριθμό Ούγγρων και μειονότητας Κροατών στη δεύτερη.¹²¹ Συνεχίζοντας και από την οπτική πάντα του Κροάτη δημοσιογράφου Christopher Cviic: Οι υποσχέσεις Ε.Κ. και Η.Π.Α. στον Άντε Μαρκοβιτς - στον οποίο χρέωνε πρακτικές του ορίζονταν από διαδικασίες μιας παλιάς νομενκλατούρας - για διατήρηση της ενωμένης Γιουγκοσλαβίας, καθώς και η εκχώρηση δανείου στις 24 Ιουνίου 1991 (μια μέρα πριν την κήρυξη ανεξαρτησίας) στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση, συντηρούσαν τις κεντρομόλες δυνάμεις που έδιναν ασφάλεια στους Σέρβους ότι θα διατηρηθεί έτσι ο έλεγχος, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούσαν ανασφάλεια σε Σλοβένους και Κροάτες που ένοιωσαν παγιδευμένοι ανάμεσα στις επιλογές να «παραδοθούν» στο Βελιγράδι ή να πάρουν το ρίσκο της ανεξαρτητοποίησης. Οι αντίρροπες προς το Βελιγράδι τάσεις που λειτούργησαν πολιτικά για την ανάδειξη νέων ηγεσιών ήταν γνωστές στη Δύση. Αποδίδει έτσι ο δημοσιογράφος τις (αρχικά) αντι- αποσχιστικές διαθέσεις στον διαχρονικό φόβο της ρωσικής επίδρασης, φόβο που ξεκίνησε το χορό των χρηματοδοτήσεων το 1948 μετά τη ρήξη Τίτο – Στάλιν για να εξελιχθεί σε έναν υψηλό βαθμό προτίμησης μετά το 1960 απέναντι στην εν λόγω χώρα.

Θεωρεί ο Cviic ασυμβίβαστες τις διαφορές εντός μιας κατάστασης που το μόνο που τη διατηρούσε ήταν η βία, κάτω από την οποία υπήρχε μία πολιτική, διπλωματική και οικονομική υποστήριξη προς το πρόσωπο του Τίτο. Η ΕΣΣΔ δεν υφίσταται άρα και η Ευρώπη δεν έχει λόγο πλέον να προσφέρει.

Οι δισταγμοί σε Ευρώπη και Αμερική αποδίδονται εν πολλοίς και στην αποτροπή εξάπλωσης άλλων διαλυτικών φαινομένων, όχι απλώς και μόνο σε διάφορες γωνιές της γης αλλά και μέσα στην ίδια την Ευρώπη, και μάλιστα σε χώρες- πυλώνες της Κοινότητας όπως Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ισπανία. Η κριτική μάλιστα αυτή, με βάση παραδείγματα άλλων χωρών,¹²² έχει το προνόμιο να λειτουργεί σε κάθε περίπτωση και να στοχοποιεί την, κατά το δοκούν, αναγνώριση ή μη του δικαιώματος ομάδας πληθυσμού στην αυτοδιάθεση και κατ' επέκταση στη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους.

Τον Δεκέμβριο του 1991, γνωρίζουσα η Γερμανία την πραγματικότητα στη Γιουγκοσλαβία «καλύτερα από οποιαδήποτε άλλη»¹²³ και σε ρόλο καταλύτη, επιταχύνει τις εξελίξεις αναγνωρίζοντας μονομερώς την Σλοβενία και την Κροατία ως ανεξάρτητα κράτη. Η κίνηση αυτή ως πρώτη πρωτοβουλία γερμανικής Εξωτερικής

¹²¹ CVIIC, C. (1993), ό.π.

¹²² Thomas, R. G. C. (1997), ό.π.

¹²³ Τέλλογλου, Τ. (1996), ό.π., σ. 25

Πολιτικής μετά την επανένωση, άνοιξε νέο κύκλο παράλληλων συζητήσεων, για το ρόλο της Γερμανίας, εντός του θεσμικού πλαισίου της ΕΚ, καθώς εκτιμάται ότι με αυτή τη κίνηση έσυρε την ΕΚ προς την ίδια κατεύθυνση και αντί να μιλάμε για Ευρωπαϊκή Εξωτερική Πολιτική, θα μιλάμε πλέον για γερμανική Εξωτερική Πολιτική κεκαλυμμένη από το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο.

Η συζήτηση επάνω στο ρόλο της Γερμανίας στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας κάλυψε πολλά επίπεδα και έγκειται: (i) στη μεγάλη εικόνα των δυνάμεων και στα συμφέροντα στη περιοχή, (ii) στο παρελθόν της ως αυτοκρατορία και στη βασική ιδέα που «έτρεξε» τον γραμμικό ιστορικό της άξονα (iii) Στο ειδικό γεωπολιτικό ενδιαφέρον της Γερμανίας για την περιοχή και (iv) στην εξωτερική πολιτική της από την επανένωση και μετά.

Οι δύο πρώτες περιπτώσεις έχουν ήδη αναφερθεί αναλυτικά. Το ειδικό γεωπολιτικό ενδιαφέρον επαναφέρει σημεία του παρελθόντος, καθώς θεωρείται ότι τα συμφέροντα της Γερμανίας στη περιοχή είναι συνδεδεμένα με τις γεωπολιτικές βλέψεις δεδομένης τόσο της ιστορίας του όρου της Πολιτικής Γεωγραφίας, όσο και της εποχής μεταξύ 1930 και 1949 όταν η γεωπολιτική ήταν στενά συνδεδεμένη με τον γερμανικό επεκτατισμό.¹²⁴

Τα κείμενα των γεωγράφων Sir Halford Mackinder και Nicholas J. Spykman για την Ευρασία, κομμάτι της οποίας αποτελούν και τα Βαλκάνια, προσέθεσαν το στοιχείο και τη σημασία του οικονομικού-γεωγραφικού παράγοντα στις διπλωματικές και στρατιωτικές δράσεις. Έδωσαν έτσι τη δυνατότητα για νέες αναγνώσεις των δράσεων αυτών. Η επιρροή στη γραμμή Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Μεσογείου και Ευρύτερης Μέσης Ανατολής, αποτελεί παραδοσιακά, μέρος των γεωστρατηγικών βλέψεων ισχυρών δρώντων του διεθνούς συστήματος, συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας, που είτε μέσω Βουλγαρίας στους Β' Βαλκανικούς Πολέμους, είτε μέσω επίθεσης σε Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα στον Β' Π.Π «εστόχευε στην δημιουργία νοτίου ζώνης καθόδου [...] με απόκτηση Ζωτικού Χώρου προς τη Μεσόγειο Θάλασσα».¹²⁵

Αν και διαιρεμένη η χώρα, η γερμανική εξωτερική πολιτική μεταπολεμικά, αφού απέφυγε πολιτικές και εδαφικές φιλοδοξίες, στόχευσε, και μάλιστα με μεγάλη επιτυχία, στη δημιουργία ενός οικονομικού θαύματος, στηρίζοντας τον ιδιωτικό τομέα

¹²⁴ Murphy, A. & Corey, J. Johnson (2004), ό.π.

¹²⁵ Μάζης, Ι. (2017), ό.π., σ.σ. 170 - 181

για οικοδόμηση και διατήρηση αγορών.¹²⁶ Αυτό δεν σημαίνει ότι τα γεωπολιτικά οράματα έμειναν ανενεργά, καθώς η οικονομική – και όχι η συνοριακή - επέκταση της χώρας σε παγκόσμιο επίπεδο, μπορεί να αποδειχθεί πιο σημαντικός πυλώνας ισχύος. Η επιρροή στη περιοχή εξακολουθεί να έχει ύψιστη σημασία με όρους γεωγραφίας καθώς την καθιστά, παλαιόθεν άλλωστε, κόμβο για τις εμπορικές και για τις ενεργειακές διαδρομές.

2.4 Εξωτερική πολιτική της Γερμανίας από την επανένωση και μετά

Η πτώση του τείχους του Βερολίνου το 1989, σηματοδότησε όχι μόνο το τέλος μιας εποχής, αλλά και την επανένωση μιας χώρας που ποτέ δεν απώλεσε την συνείδηση του ενιαίου έθνους. Για αιώνες η κυρίαρχη τάση ήταν η περιχαράκωση είτε με κανόνες εθνικούς, είτε ιδεολογικούς, είτε θρησκευτικούς. Τη στιγμή μάλιστα που η πτώση του Κομμουνισμού συνέπεσε με μεγάλο αριθμό αποσχιστικών τάσεων στη Κεντρική Ευρώπη και στην πρώην ΕΣΣΔ, στη Γερμανία, μια πόλη επανενώνεται και επαγωγικά επανενώνεται ένας λαός και ένα κράτος.

Η αντιφατική αυτή πραγματικότητα¹²⁷ δημιούργησε νέα διλλήματα που αφορούσαν στις σχέσεις της Γερμανίας με την ΕΚ την Ανατολική Ευρώπη, τις ΗΠΑ και με την ίδια τη Ρωσία. Το βλέμμα της διεθνούς κοινότητας ήταν πλέον στραμμένο στα επόμενα βήματα. Μία ισχυρή χώρα μετά από σημαντικές απόπειρες αποδυνάμωσής της στα τέλη των Α' και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, επανέρχεται και το ερώτημα είναι υπό ποιες προϋποθέσεις και σχεδιασμούς για το μέλλον. Η εξωτερική της πολιτική ήταν «διακριτικά» ελεγχόμενη αλλά πλέον προκύπτει το ενδεχόμενο μιας ανανεωμένης ατζέντας πάνω σε νέο υπόβαθρο ισχύος. Ο Ευρωπαϊσμός των Γερμανών μεταπολεμικά τραβάει την προσοχή καθώς δημιουργεί ερωτηματικά στο κατά πόσο ενυπάρχει σε αυτόν η αίσθηση του Κοινοτισμού και η πρόθεση για αφομοίωση ή αν πρόκειται για στάση «ανάγκης» ή «σκοπιμότητας», όχημα για την εξυπηρέτηση εθνικών στόχων.¹²⁸ Τα μεταπολεμικά δείγματα άλλωστε έδειξαν αφοσίωση της Γερμανίας στους θεσμούς της εποχής, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στη συγκυρία που δεν της άφηνε μεγάλα περιθώρια ανεξάρτητων κινήσεων,

¹²⁶ Murphy, A. & Corey, J. Johnson (2004), ό.π.

¹²⁷ Nijhuis, T. (1998), 'Historical Memory and the Plea for a National Interests Based German Foreign Policy' Czech Sociological Review, Vol. 6 (No. 2: 205-217), German Institute Amsterdam, University Maastrich, στο http://sreview.soc.cas.cz/uploads/3fcb23cf32413b3c81b227bbe9d24e3762bd0ba6_418_205NIJHU.pdf [19.12.2019]

¹²⁸ Ήφαιστος, Π. (2000), ό.π., σ.202

στη συνειδητοποίηση ότι η ένωση δεν πρόκειται να συμβεί στο άμεσο μέλλον και στη προσαρμογή στα δεδομένα της εποχής μέσω της Ostpolitik. Η ίδια ακριβώς συγκυρία αξιοποιήθηκε προς αποκατάσταση της εθνικής ταυτότητας και διεθνούς πολιτικής νομιμοποίησης.¹²⁹ Ενδεχομένως να αποτελεί αυτή η στάση δείγμα διαφορετικής μεν στρατηγικής, προσαρμοσμένης δε, στους απαιτούμενους ανά εποχή ελιγμούς. Στον οριζόντιο άξονα Γερμανία – υπόλοιπα κράτη, οι εμπειρίες και οι μνήμες μπορούσαν να λειτουργήσουν εκατέρωθεν. Το Machtstaat και το Lebensraum ως φαντάσματα του παρελθόντος από τη μία, η προσήλωση του Χέλμουτ Κολ στους ευρωπαϊκούς θεσμούς από την άλλη.¹³⁰ Κάθε κίνηση της Γερμανίας βρισκόταν υπό προσεκτική παρακολούθηση και υπήρχε ετοιμότητα στο να κριθεί και να επικριθεί,¹³¹ ενώ η ρητορική της περιελάμβανε έννοιες κανονιστικές και ευρέως αποδεκτές όπως «ελευθερία», «δημοκρατία», «Ευρώπη», μοτίβα που διαρκούν μέχρι σήμερα.¹³²

Η λεπτή ισορροπία έτσι όπως προέκυψε από την επανένωση, οφειλόταν στο παράδοξο ότι πριν από αυτήν και εν μέσω περιορισμών, υπήρχε πιο σαφής εικόνα στόχων και συντεταγμένων¹³³ σε σχέση με την μετέπειτα κατάσταση κατά την οποία η αύξηση της δύναμης στο νέο περιβάλλον απαιτούσε άλλου είδους χειρισμούς.

Θα ήταν βέβαια παράδοξο, να απαιτηθεί από ένα κυρίαρχο κράτος - έστω κι αν πρόκειται για τη Γερμανία του ζοφερού παρελθόντος, πόσο μάλλον για την ισχυρή Γερμανία με εκπροσώπηση σε όλους τους Διεθνείς Οργανισμούς - να απεμπολήσει το δικαίωμα στην ύπαρξη και στήριξη εθνικών συμφερόντων, ακόμα και εντός του υπερεθνικού θεσμού της Ε.Ε. Η παραδοχή ύπαρξης πολιτικής ολοκλήρωσης στην Ε.Ε. και κατά συνέπεια Κοινής Εξωτερικής Πολίτικής αντιμετωπίστηκε από την αρχή της

¹²⁹ Ήφαιστος, Π. (2000), ό.π., σ.σ. 217 - 218

¹³⁰ Φόλκερ Βάγκενερ, Φ. & Κώστας Συμεωνίδης, Κ. (2017) 'Ο ευρωπαϊστής με το μοναδικό πολιτικό ένστικτο' Διαθέσιμο στο <https://www.dw.com/el/o-ευρωπαϊστής-με-to-μοναδικό-πολιτικό-ένστικτο/a-39285930> [19.12.2019]

¹³¹ Nijhuis, T. (1998), ό.π.

¹³² Λίγες ημέρες πριν γραφτούν αυτές οι γραμμές ο Πρόεδρος του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Κοινοβουλίου Wolfgang Schäuble στην 30^η επέτειο από την πτώση του τείχους ανέφερε: «Αν δεν ενωνόταν η Ευρώπη, αν δεν υπήρχε η επιθυμία των Ευρωπαίων να συμπορευθούν σε Ανατολή και Δύση, δε θα υπήρχε και ενωμένη Γερμανία». Οι Γερμανοί «δε θα ξεχάσουν ποτέ» την εμπιστοσύνη που τους επιδείχθηκε και η οποία έκανε εφικτή την επανένωση, «παρά τα τραύματα που ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, τον οποίο εξαπέλυσε η Γερμανία, είχε αφήσει στην ήπειρο» Προειδοποίησε επίσης ότι οι ευρωπαϊκές αξίες και η ελευθερία δεν εξαπλώνονται χωρίς αντίσταση και πρόσθεσε: «η βασισμένη σε κανόνες διεθνής τάξη βρίσκεται υπό πίεση - η αλήθεια δεν έχει πλέον σημασία και ο εθνικός εγωισμός κυριαρχεί. Ωστόσο, τα πιο καίρια ερωτήματα - ο επισιτισμός σε όλο τον κόσμο, η μετανάστευση, η κλιματική αλλαγή και η ασφάλεια - μπορούν να απαντηθούν μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο. (...) Πρέπει να ξεπεράσουμε τη στενομυαλιά, τον εγωισμό και το φόβο».

¹³³ Nijhuis, T. (1998), ό.π.

<https://www.europarl.europa.eu/news/el/press-room/20191111IPR66214/wolfgang-schauble-an-den-enonotan-i-euopi-de-tha-upirche-kai-enomeni-germania>

δημιουργίας της Ένωσης με επιφύλαξη, ακυρώθηκε σχεδόν στη πράξη από τα γεγονότα και μερικώς δικαιολογείται από τις ανατροπή του διπολικού συστήματος, τη διάλυση των πολυεθνικών κρατών και τη δημιουργία νέων συμφραζομένων στο δημόσιο λόγο. Τα εθνικά συμφέροντα είναι υπαρκτά και διακριτά.

Σύμφωνα με την ανάλυση του Ton Nijhuis¹³⁴: Η προτίμηση της παρουσίασης των στόχων της εξωτερικής πολιτικής μέσα από έννοιες που εμπεριέχουν πανανθρώπινα ιδεώδη, είναι χαρακτηριστικό όλων των κρατών. Αναμενόμενο, αν μη τι άλλο, τουλάχιστον μέσα από τη γλώσσα της διπλωματίας και των σύγχρονων μεθόδων επικοινωνίας. Ειδικά στη γερμανική πολιτική κουλτούρα, υπάρχει έμφαση στη πολυμέρεια καθώς μέσω της επιλογής ανάμεσα στο μοναχικό δρόμο και στη συμμαχία, διακυβεύεται η αποτελεσματικότητα στην υλοποίηση ενός στόχου.

Στην ίδια λογική, η αποφυγή παρουσίασης ενός προφίλ με ηγεμονικά χαρακτηριστικά, κάνει τους ευρωπαϊκούς θεσμούς πιο ελκυστικούς για την εφαρμογή εθνικής πολιτικής, καθώς παρέχουν νομιμοποίηση και - για τη συζήτηση- εφαρμογή των θεωρητικών αντιλήψεων του Θεσμικού Φιλελευθερισμού περί ελαχιστοποίησης του φόβου και της δυσπιστίας που νιώθουν τα κράτη το ένα απέναντι μέσω της δυνατότητας ανοιχτών διαπραγματεύσεων που παρέχει ένα forum.

Με την επανένωση, όμως έρχεται σε πρώτο πλάνο η Realpolitik του Μπίσμαρκ και η ιστορική της συνέχεια, που ως ενιαία γραμμή εξωτερικής πολιτικής φτάνει μέχρι τον Χίτλερ.¹³⁵ Παρά το γεγονός ότι η διεθνής πολιτική ήταν σε μεγάλο βαθμό διαφοροποιημένη και για τη συμπεριφορά των Ναζί δεν ευθυνόταν ούτε ο Μπίσμαρκ, ούτε ο Nietzsche και ο Wagner, το αποτύπωμα στη συλλογική μνήμη, αναδύθηκε ως συλλογική ενοχή από τη πλευρά της Γερμανίας και ως συλλογική καχυποψία από τα υπόλοιπα κράτη και λαούς.

Στη διάδραση Εσωτερικής και Εξωτερικής Πολιτικής, μέλημα της αριστεράς δεν ήταν τόσο η εξωτερική πολιτική στην πραγματική εφαρμογή της όσο η μη εμφάνιση νέων εθνικιστικών τάσεων στην Γερμανία και στην Ευρώπη,¹³⁶ ενώ η διανόηση εντόπισε την αδήριτη ανάγκη να σταματήσει η Γερμανία να «φαντάζεται ότι τα συμφέροντά της μπορούν να είναι ευρωπαϊκά. Δεν έχει επιλογή παρά να τα

¹³⁴ Nijhuis, T. (1998), ό.π.

¹³⁵ Mearsheimer, J.J. (2007), ό.π. σ.373

¹³⁶ Nijhuis, T. (1998), ό.π.

αναγνωρίσει και να τα ορίσει»¹³⁷ σημειώνει ο ιστορικός Hans-Peter Schwarz και συμπληρώνει με άλλη τοποθέτηση ότι «η εγκληματική κατάχρηση εξουσίας στο παρελθόν της χώρας καθιστά τους Γερμανούς βαθιά απρόθυμους να παραδεχτούν ότι η Γερμανία είναι και πάλι ισχυρή».¹³⁸

Οι αποφάσεις και οι δράσεις της Γερμανίας, ήταν αποτέλεσμα του συνδυασμού των εσωτερικών πιέσεων και της αναζήτησης υπόστασης εντός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Οι θέσεις της περνούσαν μέσα από την λεπτή ισορροπία προστασίας εθνικών συμφερόντων και σύμπραξης με τα άλλα μέλη.¹³⁹

Οι εσωτερικές πιέσεις είχαν δύο μέτωπα: της πολιτικής ελίτ και της κοινής γνώμης. Τη στιγμή που ανακτούσαν τη κυριαρχία τους έπρεπε να γίνουν παραχωρήσεις στο όνομα της Κοινότητας, γεγονός απέναντι στο οποίο εμφανίστηκαν αντιθέσεις. Έτσι, τα δύο αυτά μέτωπα επέδρασαν επαγωγικά και στη διαμόρφωση της πολιτικής της Γερμανίας σε σχέση με την ΕΚ. Εγγώρια πολιτική πίεση, συμπεριλαμβανομένης της εκστρατείας του Τύπου μέσω των συντηρητικών ημερήσιων εφημερίδων, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* και *Die Welt*.¹⁴⁰

Οι πιέσεις από το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα αξίωναν την αποκατάσταση της αρχής της αυτοδιάθεσης των εθνών και οι Χριστιανοδημοκράτες έκαναν επίκληση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως υπέρτερων του ενιαίου της Γιουγκοσλαβίας. Ο ανταγωνισμός των κομμάτων σε επίπεδο κριτικής, ανάλογα με τις ιδεολογικές καταβολές, άγγιζε και το κομμάτι της ΕΚ. Οι Σοσιαλδημοκράτες υπερθεμάτιζαν στην ελευθερία των λαών της Ανατολικής Ευρώπης σε σχέση με τις ευρωπαϊκές συμμαχίες ενώ οι Χριστιανοδημοκράτες άγγιζαν πιο ευαίσθητες χορδές κάνοντας λόγο για ακολουθία της φιλοσερβικής πολιτικής των Γάλλων εκ μέρους της Γερμανίας.¹⁴¹

Η κοινή γνώμη αφορούσε και σε έναν ικανοποιητικό αριθμό Κροατών και Σλοβένων εργαζομένων στη Γερμανία και εν δυνάμει ψηφοφόρων, αλλά και στο

¹³⁷ Nijhuis, T. (1998), ό.π., μεταφέρει τα λόγια του Hans-Peter Schwarz του καθηγητή πολιτικών επιστημών που ασχολήθηκε με τη μετάβαση από το Βασίλειο στην Ομόσπονδη Δημοκρατία και το ζήτημα της ανάκτησης της κυριαρχίας

¹³⁸ Hodge, C. C. (2006), ό.π.

¹³⁹ Smith, M. (1995) 'The Limits of Leadership: Germany and the EMS/Yugoslavian Crises', Department of Politics and Society University of California. στο http://aei.pitt.edu/7018/1/smith_michael_e.pdf [19.12.2019]

¹⁴⁰ Maull, H. (2008), 'Germany in the Yugoslav Crisis', *Global Politics and Strategy* Volume 37, Issue 4 p.p. 99-130 στο <https://iiss.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00396339508442818?journalCode=tsur20#.XfwibfzQBP> Y [19.12.2019]

¹⁴¹ Τέλλογλου, Τ. (1996), ό.π., σ.σ.20 - 23

συναίσθημα που προκάλεσε η εικόνα των Γιουγκοσλαβικών πολέμων το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1991 από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Ξύπνησαν μνήμες που έφεραν τον τρόμο και ενίσχυαν την εικόνα μιας ΕΚ ανίκανης για κατάπαυση του πυρός, ενώ οι Γερμανοί εξίσωσαν την επιθυμία της Κροατίας και της Σλοβενίας για ανεξαρτησία, με τον αγώνα των πρώην Ανατολικο-Γερμανών.¹⁴²

Η κυβέρνηση της Βόννης, στο πλαίσιο του Μάαστριχτ και της πολιτικής ολοκλήρωσης είχε να διαχειριστεί, εκτός από τη Γιουγκοσλαβική κρίση και το ζήτημα της Νομισματικής Ένωσης στο οποίο θεωρήθηκε ότι έκανε παραχωρήσεις,¹⁴³ δεδομένων των οικονομικών προκλήσεων, προσαρμογών και αναδιάρθρωσης που έπρεπε να κάνει μετά την ένωση με την Ανατολική Γερμανία.¹⁴⁴ Χρειαζόταν να αποδείξει ο Κολ στο γερμανικό λαό, ότι η Γερμανία είχε την ισχύ και την απαιτούμενη εθνική κυριαρχία να επιβάλει τη βούλησή της στους ευρωπαίους εταίρους της σε σχέση με τις αποφάσεις Εξωτερικής Πολιτικής. Η εγχώρια πίεση που δεχόταν, αναφέρθηκε στις συνομιλίες της Γερμανίας με τους κοινοτικούς εταίρους. Ωστόσο, αυτό το επιχείρημα δεν ήταν αυτό που η γερμανική κυβέρνηση χρησιμοποίησε συχνότερα για να κερδίσει τη συναίνεση των ευρωπαίων εταίρων της. Αυτά που χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο ήταν εκείνα που προέβαλαν τα γερμανικά ΜΜΕ και τα πολιτικά κόμματα: το δικαίωμα Σλοβενίας και Κροατίας για αυτοδιάθεση.¹⁴⁵

Αυτή η εξωτερική πολιτική δέχθηκε κριτικές που λειτούργησαν σε μεγάλο βαθμό ως μέσο επηρεασμού της συζήτησης για το πώς να αντιμετωπίσει κανείς τη γερμανική ιστορία και ποια είναι – εάν υπάρχει – η νέα ταυτότητα της Γερμανίας.

¹⁴² Jakobsen, P.V. (1995) 'Myth-making and Germany's unilateral recognition of Croatia and Slovenia, *European Security*, 4:3, 400-416, στο <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09662839508407229> [19.12.2019]

¹⁴³ Hodge, C. C. (2006), ό.π.

¹⁴⁴ Krieger, W. (1994), ό.π.

¹⁴⁵ Lucarelli, S. (1997), 'Germany's Recognition of Slovenia and Croatia: An Institutional Perspective', *Italian Journal of International Affairs*, Volume 32, Issue 2. στο <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03932729708456777?journalCode=rspe20> [19.12.2019]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΣΤΑΣΗ

Οι θέσεις που υπερασπίστηκαν τη στάση της Γερμανίας τόνισαν τον Ευρωπαϊκό προσανατολισμό, την επιθυμία να εξαφανίσει τα φαντάσματα του παρελθόντος. Τα συμφέροντα της σχετίζονταν με την προσπάθεια της -σαν κράτος- να υπεισέλθει στη νέα παγκόσμια οικονομική πραγματικότητα. Ο Σερβικός παράγοντας, η άρνηση να γίνουν μεταρρυθμίσεις και τα κομμουνιστικά κατάλοιπα διέλυσαν τη Γιουγκοσλαβία.

Οι αντίθετες θέσεις, εκτιμούν ότι υπάρχει ένα ενιαίο και αδιάσπαστο πνεύμα του γερμανικού επεκτατισμού που πάντα είχε στραμμένη την προσοχή προς Ανατολάς. Οικονομικοί – εμπορικοί διάδρομοι προς τη Μεσόγειο και επιλεκτικό ενδιαφέρον για εθνοτικές ομάδες και μειονότητες.¹⁴⁶ Μία διαχρονική αντιπάθεια προς τους Σέρβους και μία διαχρονική υποστήριξη σε Σλοβένους και Κροάτες που δέχθηκαν έντονες γερμανικές επιρροές. Στοχοποίηση Σερβικού εθνικισμού σε αντίθεση με τον Κροατικό ο οποίος ήταν χειρότερης έκφρασης,¹⁴⁷ με τη δημόσια – συν τοις άλλοις – εμφάνιση των συμβόλων των Ustaše. Εκμετάλλευση των ευρωπαϊκών και άλλων θεσμών μέσω των οποίων επιθυμούσαν ουσιαστικά να περάσουν τη δική τους εθνική πολιτική. Σημειωτέο ότι, ο Γερμανός Υπουργός Εξωτερικών Γκένσερ (Hans-Dietrich Genscher), χρησιμοποίησε τη δυνατότητα εμπλοκής του Συμβουλίου Ασφαλείας για να απομακρύνει εκ των προτέρων οποιαδήποτε άμεση ευθύνη είχε να αντιμετωπίσει η Βόννη με τις συνέπειες του βήματος που έπρεπε να γίνει τον Δεκέμβριο.¹⁴⁸ Πίεσαν πολύ οι Γερμανοί, η μονομερής απόφαση της αναγνώρισης να γίνει ευρωπαϊκή. Πριν φτάσουμε εκεί και παρά τις συστάσεις της επιτροπής Badinter ότι η Γιουγκοσλαβία ήταν σε διαδικασία διάλυσης, ο Λόρδος Carrington που εξακολουθούσε να έχει επιφυλάξεις και ήταν ενάντια στην αναγνώριση, καθώς θα επιδείνωνε τις σχέσεις με τους Σέρβους, κάλεσε τους Δώδεκα να διατηρήσουν μια κοινή θέση υποστηρικτική ενός ενοποιημένου γιουγκοσλαβικού κράτους. Το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών επέμεινε στην αρχή

¹⁴⁶ Μάζης, Ι. (2019) *Σκέψεις Για Τις «Πρέσπες» 2018-2019. Η Μελαγχολική Saga της Ελληνικής Διπλωματίας*, Αθήνα: Λειμών, σ.18

¹⁴⁷ Thomas, R. G. C. (1997), ό.π.

¹⁴⁸ Hodge, C. C. (2006), ό.π.

της αυτοδιάθεσης που έχει επιβληθεί στο Ελσίνκι και στις δυσκολίες της γερμανικής κυβέρνησης να αντισταθεί στην εγχώρια πίεση για αναγνώριση.¹⁴⁹

Βασική εξέλιξη, ο πόλεμος στη Βοσνία, διότι εάν θεωρηθεί ότι η ΕΚ συνηγόρησε για πολλούς λόγους στην αναγνώριση Σλοβενίας και Κροατίας, γεγονός που ακυρώνει τη μονομέρεια της Γερμανίας, τότε θα έπρεπε να είναι σχεδόν δεδομένο ότι στην πολυεθνική Βοσνία, αυτό θα λειτουργούσε σα θρυαλλίδα.

Η γραμμή στήριξης είχε να κάνει με την επιτυχημένη απόφαση (Ein großer Erfolg für uns)¹⁵⁰ της Γερμανίας έναντι μιας ΕΚ που καθυστέρουσε στη διάγνωση του προβλήματος. Κατάφερε να ωθήσει την Ευρωπαϊκή Κοινότητα να αναγνωρίσει τη Σλοβενία και την Κροατία. Οι προσπάθειες της ΕΚ να διατηρήσουν τη Γιουγκοσλαβία μαζί, ήταν λανθασμένες. Οι ΗΠΑ είχαν πιέσει για μια ευρωπαϊκή πρωτοβουλία από στα τέλη του 1990, αλλά μέχρι τον Ιούνιο του 1991 η ΕΚ δεν είχε ακόμη σαφές σχέδιο δράσης.¹⁵¹

Μέχρι την 25^η Ιουνίου 1991, ημερομηνία κατά την οποία η Σλοβενία και η Κροατία δήλωσαν την ανεξαρτησία τους, η Γερμανία συμπορευόταν με τα υπόλοιπα μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στη γραμμή υποστήριξης της ενότητας της Γιουγκοσλαβίας, προσέγγιση η οποία ταιριάζει στις προτιμήσεις της πολιτικής της, για την πολυμέρεια και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.¹⁵² Το κείμενο μάλιστα του ψηφίσματος της 19^{ης} Ιουνίου 1991 από τη ΔΑΣΕ υπέρ μίας δήλωσης που εξέφραζε την υποστήριξη στην «ενότητα και εδαφική ακεραιότητα της Γιουγκοσλαβίας» το παρέδωσε ο ίδιος ο Γκένσερ. Η υποστήριξη της Γερμανίας συνεχίστηκε και στη δήλωση της ΔΕΕ στις 27 Ιουνίου 1991, που εξέφρασε τη λύπη για την «πρόσφατη μονομερή απόφαση» και που ακολουθήθηκε από την προτροπή προς τις δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας για «επανάληψη του διαλόγου με στόχο την εξασφάλιση της ενότητας».¹⁵³

Η μετατόπιση της στάσης της Γερμανίας ξεκίνησε με την εισβολή του Γιουγκοσλαβικού στρατού στη Σλοβενία και το ξέσπασμα των πρώτων εχθροπραξιών, που εξωθούσαν την ενότητα ουσιαστικά με τη βία και συνεχίστηκε μεσούντων των διαδικασιών της ΕΚ. Η Γερμανία επιδίωξε μια ιδιαίτερα ισχυρή πολιτική που

¹⁴⁹ Lucarelli, S. (1997), ό.π.

¹⁵⁰ 'Ein großer Erfolg für uns', Der Spiegel (23.12.1991), <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13507328.html> [19.12.2019]

¹⁵¹ Maull, H. (2008), ό.π.

¹⁵² ό.π.

¹⁵³ CAPLAN, R. (2003), ό.π.

σχεδιάστηκε για να σταματήσουν οι μάχες και η σερβική επίθεση μέσω των διεθνών προσπαθειών.¹⁵⁴

Ακόμα και η συμφωνία Brioni μεταξύ Γιουγκοσλαβίας, Σλοβενίας και Κροατίας μπορεί να ανέστειλε τη διαδικασία της ανεξαρτησίας χάριν περισσότερων διαπραγματεύσεων, ωστόσο, η απόσυρση στρατευμάτων από τη Σλοβενία οδήγησε στην τοποθέτηση των στρατευμάτων του JNA (Γιουγκοσλαβικός Εθνικός Στρατός) στην Κροατία.

Στο διπλωματικό – πολιτικό σκέλος, οι ενέργειες της ΕΚ μέσω διπλωματικής οδού, θεωρήθηκαν «σύγχυση» λόγω έλλειψης κοινής γραμμής δράσης και η Γερμανία «πρωτοπόρος»,¹⁵⁵ που στήριξε το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση – αρχή στην οποία βασίστηκε και η επανένωση της Γερμανίας - και στη δημοκρατία, τη στιγμή που κράτη όπως Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ισπανία, για τους δικούς τους εσωτερικούς λόγους που είχαν να κάνουν με αντίστοιχα περιφερειακά κινήματα, επιθυμούσαν τη διατήρηση του status της Γιουγκοσλαβίας, γι' αυτό και επεξεργάζονταν σχέδια αποκατάστασης,¹⁵⁶ σε αντίθεση με την υποστήριξή τους στην απόσχιση των χωρών της Βαλτικής από την ΕΣΣΔ. Στην πραγματικότητα, οι δυτικές δυνάμεις ανησυχούσαν για τις πιθανές επιπτώσεις της αναγνώρισης των νέων κρατών, σε άλλα κράτη με μειονοτικά προβλήματα στα Βαλκάνια ή ακόμα περισσότερο στην ΕΣΣΔ.

Ο Χέλμουτ Κολ επεσήμανε ότι η ενότητα της Γιουγκοσλαβίας δεν μπορούσε να διατηρηθεί με τη δύναμη των όπλων, ενώ ο Γκένσερ επηρεασμένος από την επίσκεψη του στη Γιουγκοσλαβία δήλωσε ότι οι βίαιες ενέργειες του JNA απαλλάσσουν τη Γερμανία από κάθε υποχρέωση έναντι του ενιαίου κράτους της Γιουγκοσλαβίας. Η τιμωρία της σερβικής επιθετικότητας και η διακοπή της περαιτέρω επέκτασής της, έγινε υψηλής προτεραιότητας και ήδη από τον Ιούλιο του 1991, ο Γκένσερ είδε τη διεθνοποίηση της σύγκρουσης ως μέσο προς το σκοπό αυτό.¹⁵⁷

Η παρουσίαση των γεγονότων από το καλοκαίρι του 1991 έως τον Ιανουάριο του 1992¹⁵⁸ καθιστά σαφές ότι οι ενέργειες της γερμανικής κυβέρνησης διαδραμάτισαν εξέχοντα ρόλο. Οι δράσεις της ΕΚ και τα μέτρα που έλαβε η Διάσκεψη

¹⁵⁴ Maull, H. (2008), ό.π.

¹⁵⁵ Spasovska, V. (2010) 'Deutschlands Rolle im Jugoslawien-Konflikt', Διαθέσιμο στο <https://www.dw.com/cda/de/deutschlands-rolle-im-jugoslawien-konflikt/a-5805165> [19.12.2019]

¹⁵⁶ Wagener, V. (2016), ό.π.

¹⁵⁷ Maull, H. (2008), ό.π.

¹⁵⁸ Baums, A. (1996) 'Deutsche Anerkennungspolitik 1991', στο <https://www.grin.com/document/95190> [19.12.2019]

για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη πάρθηκαν αργά σε σχέση με το προχωρημένο στάδιο στο οποίο είχαν φτάσει οι συγκρούσεις. Είναι λάθος επίσης να γίνεται λόγος για μονομερή προσέγγιση διότι και σε επίπεδο ΕΚ, διαφωνίες προέκυψαν ήδη κατά τη συνάντηση των Υπουργών Εξωτερικών στη Χάγη στις 4 Ιουλίου 1991 ενώ οι πιέσεις έγιναν αισθητές στην αντίστοιχη συνάντηση στις Βρυξέλλες στις 27 Αυγούστου. Η Γαλλία και τελικά και η Μεγάλη Βρετανία, αν και απρόθυμα, από τον Οκτώβριο εγκατέλειψαν τη θέση τους. Η Ιταλία, η οποία αρχικά είχε υποστηρίξει προσπάθειες για τη συγκράτηση της Γιουγκοσλαβίας, μετατοπίστηκε προς την αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας το Νοέμβριο του 1991.¹⁵⁹ Η Κοινότητα φαινόταν σιγά σιγά να αλλάζει την πορεία, έχοντας χαρακτηρίσει τη Σερβία ως την κύρια υπεύθυνη για τον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία, γι' αυτό και ήρε τις εμπορικές κυρώσεις από όλους εκτός από τη Σερβία και το Μαυροβούνιο.¹⁶⁰

Με βάση την εξέλιξη των γεγονότων, η πορεία προς την αναγνώριση είχε ληφθεί σε μεγάλο βαθμό με συναίνεση μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, άρα η Γερμανία δεν μπορεί να κατηγορηθεί για το ξέσπασμα πολέμου στην Κροατία και τη Σλοβενία. Το Δεκέμβριο του 1991, ήταν η φάση της τελικής εφαρμογής της κοινής πολιτικής. Αυτή η κατανομή των γεγονότων δεν καθιστά επίσης ιδιαίτερα σαφή την θέση, ότι η γερμανική πολιτική είχε πυροδοτήσει τον πόλεμο στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Είναι μεν πιο δύσκολο να απορριφθεί η κριτική ότι η γερμανική αναγνώριση της Κροατίας επιδείνωσε την κατάσταση στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, αλλά δεν υπάρχει ευθύνη. Η ευθύνη βαρύνει Σέρβους και Κροάτες οι οποίοι εποφθαλμιούσαν τα εδάφη της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης και επιχείρησαν στα ερείπια του κράτους να τα ορίσουν με βάση την εθνικότητα, αγνοώντας τους Μουσουλμάνους κατοίκους της περιοχής.¹⁶¹ Ακόμα κι αν θεωρηθεί ότι υποεκτιμήθηκαν οι συνέπειες της σύγκρουσης στην Κροατία για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, οι άμεσοι καταλύτες¹⁶² του πολέμου στη Βοσνία ήταν το δημοψήφισμα που είχε επιβάλει η Επιτροπή Διαιτησίας της Κοινότητας στη Βοσνία και η αναγνώριση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από τις ΗΠΑ και την ΕΚ ως αποτέλεσμα της ισχυρής πίεσης των ΗΠΑ.

Στο σκέλος της Διεθνούς- Γεωπολιτικής σφαίρας υπήρχαν υπόνοιες για τα γεωστρατηγικά συμφέροντα. Γάλλοι και Σέρβοι διπλωμάτες και σχολιαστές αντιλήφθηκαν τη γερμανική πολιτική ως προσπάθεια να αποκατασταθεί η επιρροή των

¹⁵⁹ Maull, H. (2008), ό.π.

¹⁶⁰ Lucarelli, S. (1997), ό.π.

¹⁶¹ Τέλλογλου, Τ. (1996), ό.π. 64 - 65

¹⁶² Maull, H. (2008), ό.π.

ημερών της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας και του ανεξάρτητου Κροατικού κράτους κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μετά την εισβολή του 1941 στη Γιουγκοσλαβία.¹⁶³

Άλλη εξήγηση προέβλεπε ότι η Γερμανία είχε ως πρόθεση να σταθεροποιήσει την Ανατολή¹⁶⁴ διευρύνοντας τον έλεγχό της στην περιοχή όπως και οι Ηνωμένες Πολιτείες σταθεροποίησαν τη Δυτική Ευρώπη μετά τον Παγκόσμιο Πόλεμο. Άρα η μονομερής κίνηση της Γερμανίας προς την αναγνώριση ήταν ένα προοίμιο για την επανεθνικοποίηση της Εξωτερικής Πολιτικής της, έναντι της Ανατολικής Ευρώπης. Η σταθεροποίηση της Ανατολής αποτελούσε ζήτημα ασφάλειας για την μεταπολεμική Γερμανία, και ήταν ένα από τα κύρια επιχειρήματα που προέβαλε η Γερμανική κυβέρνηση προς υποστήριξη της αναγνώρισης. Παρόλο όμως που η Γερμανία είχε ένα ισχυρό και συγκεκριμένο εθνικό ενδιαφέρον για τη σταθεροποίηση της Ανατολής ήταν αποφασισμένη να συντονίσει την πολιτική της Ανατολικής Ευρώπης, με τους εταίρους της στη Δύση. Η όποια ανησυχία για πιθανές συνέπειες και επέκτασης, μέσω του «φαινομένου ντόμινο», της Γιουγκοσλαβικής κρίσης στη Σοβιετική Ένωση, μειώθηκαν με τη «ειρηνική» διάλυση της ΕΣΣΔ στα τέλη Αυγούστου 1991.

Στο Οικονομικό σκέλος για τα γερμανικά συμφέροντα στα Βαλκάνια, αυτά ήταν κυρίως έμμεσα συμφέροντα,¹⁶⁵ τα οποία ουσιαστικά δεν διαφέρουν από τα αντίστοιχα των Ευρωπαίων γειτόνων. Ακόμα κι αν υποστηριχθεί ότι η Γερμανία, ως "πολιτική δύναμη" ασχολείται ιδιαίτερα με την ανάπτυξη της οικονομικής της ηγεμονίας τα Βαλκάνια ως δυνητική αγορά πωλήσεων, αυτό είναι μεν σωστό, ο όγκος δε των συναλλαγών της Γερμανίας με τη Γιουγκοσλαβία ήταν ελάχιστος. Επιπλέον η Γερμανία είχε γίνει ιδιαίτερα ευάλωτη στις νέες αστάθειες που προέκυψαν από τις άλλες ευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1989-91, καθώς είχε ξοδέψει δισεκατομμύρια στην Ανατολική Ευρώπη, παρέχοντας περίπου το ήμισυ του συνόλου της βοήθειας G-7 στις χώρες του πρώην Σοβιετικού block, ένα μεγάλο μέρος των οποίων ενδεχομένως να χρειαζόταν να διαγραφεί. Ευρισκόμενη δε, στην άκρη των ανατολικοευρωπαϊκών πολιτικών γραμμών, η Γερμανία ήταν εκτεθειμένη και σε μαζικές μεταναστεύσεις.¹⁶⁶

¹⁶³ Jakobsen, P.V. (1995)

¹⁶⁴ Lucarelli, S. (1997), ό.π.

¹⁶⁵ Baums, A. (1996), ό.π.

¹⁶⁶ Krieger, W. (1994), ό.π.

Το σκέλος της επιθετικότητας των Σέρβων και του Μιλόσεβιτς από τη γερμανική οπτική.

Σύμφωνα με τον Immo Stabreit¹⁶⁷ πρώην πρέσβη της Γερμανίας στις ΗΠΑ (1993), η Σλοβενία και η Κροατία κήρυξαν την ανεξαρτησία τους στις 25 Ιουνίου 1991, σε μία απεγνωσμένη προσπάθεια να ξεφύγουν από τη σερβική ηγεμονία. Το Βελιγράδι δεν επιθυμούσε την αποκατάσταση της Γιουγκοσλαβίας αλλά τη δημιουργία εθνοκαθαρμένης "Μεγάλης Σερβίας" κα μάλιστα χρησιμοποίησε τον γιουγκοσλαβικό στρατό και τον μετέτρεψε σε μέσο εθνικής επιθετικότητας.

Η αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας αφαίρεσε από τον Μιλόσεβιτς τη ρητορική για τη σωτηρία της Γιουγκοσλαβίας και διεθνοποίησε τη σύγκρουση. Έτσι, ο Μιλόσεβιτς θα μπορούσε να λογοδοτήσει για τις ενέργειές του στο πλαίσιο του Διεθνούς Δικαίου ενώ οι Διεθνείς Οργανισμοί, θα μπορούσαν να συμμετάσχουν πλήρως στην προστασία της Σλοβενίας, της Κροατίας και άλλων μη Σέρβων λαών.

Ο πόλεμος που ξέσπασε στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη τον Απρίλιο του 1992, αποδείχθηκε η δεύτερη φάση του πολέμου της «Μεγάλης Σερβίας» και επιβεβαίωσε την πρόωρη γερμανική ανάλυση των προθέσεων του Μιλόσεβιτς. Η απόφαση αναγνώρισης της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης βασίστηκε σε μια ευρεία διεθνή συναίνεση, η οποία περιελάμβανε και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Εμπνεόταν από την επιθυμία να υπερασπιστεί τη νόμιμη κυβέρνηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και να προστατεύσει τα δικαιώματα των μη Σέρβων και ιδιαίτερα των Μουσουλμάνων κατά της σερβικής ηγεμονίας. Η προσπάθεια να σωθεί ένα πολυεθνικό κράτος της Βοσνίας από τα συντρίμια της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας απέτυχε επειδή ούτε τα ευρωπαϊκά κράτη ούτε οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν έτοιμα να υπερασπιστούν το κράτος αυτό με τη χρήση στρατιωτικής δύναμης ενάντια στην επίθεση του σερβικού εθνικισμού.

Ενδιαφέρον τέλος από τη πλευρά των υποστηρικτών, παρουσιάζει η ενός είδους αυτοαναφορικότητα ως προς τη λήψη απόφασης. Διαχωρίστηκε η κίνηση να προχωρήσει η Γερμανία σε μονομερή απόφαση από το περιεχόμενο της. Το σκεπτικό ήταν ότι: αν και η αναγνώριση ήταν όχι μια μονομερής, αλλά μια κοινή απόφαση της

¹⁶⁷ Stabreit, I. (1993) 'Yugoslav Breakup: Don't Blame Germany' στο <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1993/06/29/yugoslav-breakup-dont-blame-germany/cbb1514-f078-4c7b-bd8a-b6f7d9690a97/> [16.11.2019]

ΕΚ, η τακτική της Γερμανίας άφησε μια κακή επίγευση,¹⁶⁸ υπονομεύοντας σοβαρά την εικόνα της συνοχής εντός της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η ισχυρή νέα Εξωτερική Πολιτική της Βόννης επέδειξε συμπεριφορά που προκάλεσε την αντίδραση της διεθνούς κριτικής, γεγονός που λειτούργησε σαν τραύμα για τη γερμανική διπλωματία. Ενώ η πρωτοβουλία¹⁶⁹ αναγνώρισης φαινόταν τολμηρή και ήταν, φάνηκε ότι η Βόννη εγκατέλειψε την κοινοτική συναίνεση. Με αυτόν τον τρόπο η Γερμανία έβλαψε την φήμη της στους δυτικούς συμμάχους της, και όχι με τις μνήμη και με την ιστορία της στην περιοχή.

Η κριτική στράφηκε και πάλι ενάντια στους «κατήγορους»: Η γερμανική αξιολόγηση της κατάστασης στη Γιουγκοσλαβία ήταν πιο κοντά στην πραγματικότητα από αυτήν των ευρωπαίων εταίρων της. Η αποσύνθεση της Γιουγκοσλαβίας προχώρησε ανεπανόρθωτα στα μέσα του 1991. Αυτό το γεγονός θα μπορούσε να ήταν σαφές σε όλα τα μέρη, λαμβάνοντας υπόψη την ιστορία της σύγκρουσης. Επειδή όμως δεν ήταν έτοιμοι για τη λήψη της απόφασης που έπρεπε, η γερμανική αναγνώριση της 23.12.1991 – που κατά τα άλλα ήταν βολική στους εταίρους - είχε γίνει διπλωματική αποτυχία. Αυτό συνέβη, διότι ακόμη και μια περιστασιακή εξοικείωση με το πρόσφατο και πιο μακρινό παρελθόν της Γερμανίας κατευθύνει τη σκέψη σε παλαιού τύπου πολιτικές εξουσίες και την οδηγεί προς μία αρνητική ετυμηγορία.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Maull, H. (2008), ό.π.

¹⁶⁹ Hodge, C. C. (2006), ό.π.

¹⁷⁰ ό.π.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ιδέα ότι οι Σλοβένοι, οι Κροάτες, οι Σέρβοι και οι Βόσνιοι ήταν συγγενείς λαοί και θα μπορούσαν να συνυπάρξουν και να ζήσουν σε ένα ενιαίο κράτος, αφού προηγουμένως θα είχαν αναπτύξει ένα κοινό αφήγημα αντανάκλα στην πεποίθηση ότι η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, και δη η βίαιη, δεν ήταν αναπόφευκτη, αλλά «υπερβολικά καθορισμένη». Το κοινό αφήγημα δεν συνεπάγεται απαραίτητα εναρμονισμό των ήδη υπαρχόντων και παραχωρήσεις έως ότου γίνουν ένα, αλλά εκκαθάριση από αμοιβαία ευθύνη και καχυποψία,¹⁷¹ για να καταστεί δυνατό το επόμενο βήμα και να φτάσουν μακροπρόθεσμα σε αντίστοιχες, με ότι συνέβη στη Γαλλία και στη Γερμανία, θέσεις.

Τον 19^ο αιώνα, είχαν μία ευκαιρία που δεν αξιοποίησαν, ορμώμενοι από δύο διαφορετικές αυτοκρατορίες ήτοι δύο διαφορετικούς πολιτισμούς. Αυτό εξηγεί την καθυστέρηση στην εθνική αφύπνιση αλλά και τη δαιδαλώδη¹⁷² μορφή που απέκτησε, μέσα από μεμονωμένα και εν πολλοίς αντιπάλων συμφερόντων κινήματα, που στέρησαν από τους λαούς αυτούς έναν ενιαίο συνολικό χαρακτήρα. Επέλεξαν να αφοσιωθούν στο εθνικό αφήγημα έτσι όπως περιγράφηκε παραπάνω και μάλιστα να το αφήσουν να σταθεί τροχοπέδη και να εργαλειοποιηθεί κατά το δοκούν, τόσο από τις κατά καιρούς ηγεσίες όσο και από τη μάζα.

Η ιστορία προχωρά, οι καιροί αλλάζουν και φέρνουν νέες ευκαιρίες και προκλήσεις. Ο ιστορικός ντετερμινισμός είναι προσβολή της ικανότητας του ανθρώπου να μαθαίνει από το παρελθόν και να προχωρά με προβολές στο μέλλον. Οι άνθρωποι οφείλουν να λειτουργήσουν εντός αυτών των πλαισίων που τους προσφέρουν οι εξελίξεις και να πράξουν ανάλογα.

Απέναντι στους διαρθρωτικούς παράγοντες που δημιούργησαν οικονομικές ανισότητες, ελλείψει αίσθησης κοινού ενδιαφέροντος δεν έγινε τίποτα, παρά μόνο κατηγορίες εκατέρωθεν των εθνοτικών μερών. Τη κατάσταση αυτή ήρθαν να επικυρώσουν πολιτικές ηγεσίες σαν αυτές του Μιλόσεβιτς, του Τούτζμαν, του Κούτσαν (Milan Kučan) και του Ιζετμπέκοβιτς.

¹⁷¹ Ramet, S., 'The Dissolution of Yugoslavia: Competing Narratives of Resentment & Blame' στο https://www.academia.edu/20269460/The_Dissolution_of_Yugoslavia_Competing_Narratives_of_Resentment_and_Blame

¹⁷² Σταυριανός, Λ. (2007), σ.σ.450 - 451

Η σύνθεση νέου ενιαίου αφηγήματος, δίνει τη δυνατότητα εναλλακτικού κοσμοπολίτικου τρόπου σκέψης¹⁷³ όπως διέθεταν οι Γερμανοί και παύει η λογική ότι: για τον πόνο μου (τον προσωπικό ή του έθνους) ευθύνεται ο «Άλλος». Παρά το εκτεταμένο ιστορικό συγκρούσεων, για αδικίες που διεπράχθησαν, δεν προκύπτουν τεκμήρια εγγενούς διάθεσης σύγκρουσης, ούτε η βία μπορεί να θεωρηθεί ενδημικό φαινόμενο. Τουλάχιστον όχι περισσότερο από όσο θα μπορούσε να συμβεί σε άλλους λαούς. Όλες οι ενέργειες που δημιούργησαν ένταση κατά τη περίοδο 1918 – 1991 μπορεί να μη διέλυσαν τη χώρα αλλά παγίωσαν τη δυσπιστία ανάμεσα στις ομάδες.

Σε ότι αφορά τους Σέρβους, που τόσο συζητήθηκαν, φαίνεται να ήταν τόσο έντονη η αντίδραση στον πόνο που ένοιωθαν και για τον οποίο έφταιγε το άλλο έθνος, που στάθηκε αδύνατο να επικοινωνήσουν την αξίωση για όσα ζητούσαν και ζητούν όλοι οι λαοί σε σχέση με το έθνος τους και τα εδάφη τους. Αυτό φυσικά δεν συνιστά λόγο επιθετικότητας, αλλά εδώ θα τολμούσα να πω ότι μπορεί η Σλοβενία και η Κροατία να έχουν κατά κύριο λόγο μακρινούς ιστορικούς δεσμούς με άλλα έθνη στην Κεντρική Ευρώπη και συγκεκριμένα με τη Γερμανία, ωστόσο οι Σέρβοι προσομοιάζουν περισσότερο με την παρελθούσα εκείνη αντίληψη των Γερμανών που αναζητούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, την ένωση των διάσπαρτων λαών τους σε ένα κράτος. Τηρουμένων των αναλογιών, αναζητούσαν και οι Σέρβοι το χώρο τους.

Το γεγονός αυτό και μόνο θα έπρεπε να κάνει τους Γερμανούς πιο επιφυλακτικούς στις διατυπώσεις τους περί επιθετικότητας, όχι για να φέρουν τον 19^ο αιώνα στα μέτρα του 20^{ου}, αλλά για το γεγονός ότι το προφίλ της επανενωμένης χώρας τους, το διακείμενο προς ισχυρά κανονιστικά στοιχεία, τους προσέδιδε ένα ειδικό βάρος ως προς την ευθύνη τους να επισημάνουν τη σημασία του ενιαίου ισχυρού κράτους. Ακόμα κι αν επρόκειτο «οπωσδήποτε» να διαλυθεί η Γιουγκοσλαβία, θα ήταν αναμενόμενο, αν μη τι άλλο από τους Γερμανούς, να υπερισχύσει η υποστήριξη στη λογική της δημιουργίας ομοιογενούς και ενιαίου κράτους, παρά να εξαντλούνται θεσμοί και επιτροπές σε «αντιφατικές διεθνείς προδιαγραφές για την αυτοδιάθεση και την αναγνώριση των κρατών».¹⁷⁴ Οι ίδιοι είχαν βιώσει τις συνέπειες της διαίρεσης και θα έπρεπε να παρουσιάσουν αντίστοιχες ευαισθησίες, διότι στη περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας μιλάμε όχι απλώς για διαίρεση αλλά για κατακερματισμό. Πρόκειται για ζητήματα που άπτονται της πραγματικότητας, που διαχρονικά έχει αποδείξει ότι

¹⁷³ Ramet, S., ό.π.

¹⁷⁴ Crawford, B. (1995) 'German Foreign Policy and European Political Cooperation: The Diplomatic Recognition of Croatia in 1991', German Politics & Society, Vol. 13, No. 2 (35) pp. 1-34, Berghahn Books στο <https://www.jstor.org/stable/23736387> [19.12.2019]

μικρά κράτη είναι συνήθως αδύναμα. Οπότε εάν υπήρχε μία φορά η αγωνία στη Γερμανία για το πώς θα καθησυχάσει τους φόβους των θεσμικών εταίρων, στη περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, η ανησυχία για τη προβολή ενός προφίλ που δεν έχει σχέση με το παρελθόν θα έπρεπε να είναι πολλαπλάσια. Κατόπιν όμως των κινήσεων της, η πεποίθηση ότι δεν θα ξυπνούσαν μνήμες από τον Α' και Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν τουλάχιστον για αφελείς. Θα έμπαινε de facto στο στόχαστρο της κριτικής, λόγω του ιστορικού παρελθόντος της, όπως και έγινε.

Η αυτοδιάθεση είναι αρχή σεβαστή, μόνο που η «Τελική Πράξη» του Ελσίνκι περιλαμβάνει μη επέμβαση σε εσωτερικές υποθέσεις, σεβασμό εδαφικής ακεραιότητας και απαραβίαστο των συνόρων. Από τη στιγμή που υπήρχε διάχυτη η αγωνία για διεθνοποίηση των συγκρούσεων, αυτό σημαίνει ότι δεν υπήρχε απόλυτη βεβαιότητα για το χαρακτήρα των συνόρων της ομοσπονδίας και κατ' επέκταση για το εάν οι πόλεμοι ήταν εμφύλιες ή διεθνείς συγκρούσεις. Η ασάφεια αυτή, ήταν ένας ακόμα λόγος που οδήγησε στις σφοδρές συγκρούσεις στη Βοσνία, γεγονός που έπρεπε να συνυπολογισθεί με βεβαιότητα, ούτε καν να προβλεφθεί, λόγω της ρευστότητας στη περιοχή.

Το θεσμικό πλαίσιο της ΕΚ ήταν υψίστης σημασίας για τους Γερμανούς. Τίθεται το ερώτημα, κατά πόσο αυτό δικαιολογεί διμερείς επαφές, στο βαθμό που:¹⁷⁵

- ✓ ο Κούτσαν απέρριπτε την ιδέα του Γκένσερ για αναγνώριση μόνο της Σλοβενίας, έτσι ώστε να μην θεωρηθούν οι Σλοβένοι αποκλειστικά υπεύθυνοι για τη διαδικασία απόσχισης,
- ✓ ο Τούτζμαν ζητούσε από τον Κολ αναγνώριση, με εγγύηση των συνόρων από την ΕΚ
- ✓ Ιζετμπέκοβιτς και Γκλιγκόροφ σχεδίαζαν τα σύνορα, με βάση τις ήδη υπάρχουσες δημοκρατίες, αγνοώντας το ενδεχόμενο οι πρώην κάτοικοι των περιοχών να βρεθούν από τη μία στιγμή στην άλλη μειονότητες.

Η ΕΚ δεν ξέρουμε εάν θα κατέληγε σε καλύτερες επιλογές, ούτε εάν οι απόπειρες διατήρησης της ενωμένης Γιουγκοσλαβίας, θα λειτουργούσαν εκ' νέου ως ανάχωμα σε μία ενδεχόμενη ή εικαζόμενη γερμανική Εξωτερική Πολιτική για να

¹⁷⁵ Τέλλογλου, Τ. (1996), ό.π. 16 - 28

καθησυχάσουν τις ανησυχίες, αρχικά τουλάχιστον, μέχρι να εισέλθει και η Γιουγκοσλαβία στην Ένωση, εάν και εφόσον...¹⁷⁶

Ομολογουμένως η ΕΚ έχασε πολύτιμο χρόνο. Αυτός ο χρόνος έπρεπε να έχει κερδηθεί πολύ πριν ξεσπάσουν οι συγκρούσεις, όταν ακόμα οι θέσεις των ομόσπονδων δημοκρατιών δεν ήταν ασυμβίβαστες, διότι από τη στιγμή που ξέσπασαν, καθιστούσαν το έργο της επιστροφής στη πρότερη κατάσταση κατά πολύ δυσκολότερο.

Όσον αφορά την γερμανική κοινή γνώμη, πάλι τα επιχειρήματα δεν είναι απόλυτα πειστικά, πρώτον διότι σε επίπεδο Εσωτερικής Πολιτικής, επετεύχθη το πιο δύσκολο για την «εθνική κυριαρχία» έργο, αυτό της επερχόμενης συνθήκης του Μάαστριχτ και δεύτερον διότι η παραγωγή τηλεοπτικής εικόνας έχει εξ' ορισμού την πρόθεση να προκαλέσει συναισθήματα και συγκινήσεις. Το ζήτημα είναι – χωρίς να υποβαθμίζεται η πραγματικότητα ενός πολέμου – ποια συναισθήματα και για ποιον απώτερο σκοπό.

Έλλειψη εμπειρίας της Γερμανίας μετά από πολλά χρόνια αποχής από πραγματικές συνθήκες Εξωτερικής Πολιτικής, μπορεί ίσως σε ένα μικρό βαθμό να δώσει ορισμένες εξηγήσεις για τη στάση της. Όχι όμως απόλυτα, διότι τα οικονομικά της μεγέθη, συνιστούσαν πυλώνα ισχύος. Οι συνθήκες μπορεί να μην έδιναν περιθώρια για πολιτική δράση, η οικονομική όμως αλληλεπίδραση με άλλες χώρες έδινε σίγουρα γνώση.

Οι γεωπολιτικές βλέψεις είναι έτσι κι αλλιώς, εκ των ων ουκ άνευ. Δεν χρειάζεται να προσπαθήσει ένα κράτος, πόσο μάλλον ισχυρό, να πείσει για το κατά πόσο αυτή η παράμετρος είναι ή δεν είναι ψηλά στην ατζέντα των εθνικών συμφερόντων. Οι Γερμανοί είχαν παράδοση σε αυτόν τον τρόπο σκέψης και όπως επιβεβαιώνεται πλέον, είχαν και μέλλον.

¹⁷⁶ Τέλη του 2019 και τα περισσότερα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων ακόμα δεν έχουν ενταχθεί στην ΕΕ

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

«Μια δυνατή Ευρώπη σημαίνει αδύνατη Γερμανία. Μια δυνατή Γερμανία σημαίνει Ευρώπη υπό γερμανική ηγεμονία».¹⁷⁷ Παρουσιάζει αναλογίες με την αδύνατη Σερβία εντός Γιουγκοσλαβίας ή με τη Μεγάλη Σερβία, ηγεμονική δύναμη ανάμεσα στους νότιους Σλάβους.

Η νοτιο - σλαβική καταγωγή των εθνοτικών ομάδων, ως ελάχιστος κοινός παρονομαστής, δεν στάθηκε αρκετή για να δώσει ένα εθνικό σύνολο.

Η ταυτότητα, είτε ως κατασκευή που θα συμβάλει στη συγκρότηση κράτους σε πολιτική βάση, είτε ως κατασκευή για την εξυπηρέτηση συγκεκριμένης πολιτικής στρατηγικής που προϋποθέτει «κοινές μνήμες αλλά και συλλογική λήθη»¹⁷⁸ φαίνεται ότι στα γεγονότα της Γιουγκοσλαβίας είχε τη σημασία της.

Η αρχαία τραγωδία της (Δημοκρατικής) Αθήνας του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, το κατεξοχήν πολιτικό θέατρο, δια των *Επτά επί Θήβας*, δίνει από τότε ένα μέτρο για τις έννοιες της ταυτότητας, της αδελφοκτονίας και της βίας που απαιτεί η συγκρότηση διαφοράς. Η περιγραφή των επτά ασπίδων των στρατηγών που έχουν παραταχθεί στις επτά πύλες της Θήβας, από την πρώτη μέχρι την έβδομη, με έναν φορμαλιστικό σχεδόν τελετουργικό τρόπο, αποδίδει το πέρασμα από την αρχή του χρόνου και την πρώτη αδελφοκτονία στα τυφλά μεταξύ των σπαρτών,¹⁷⁹ βία που ασκήθηκε στο πλαίσιο της αγριότητας, για να καταλήξει στην αδελφοκτονία και στη βία που ασκείται στο πλαίσιο του πολιτισμού, σε οργανωμένη κοινωνία δηλαδή. Τίθενται τα ερωτήματα του τύπου: πως ορίζω τον εχθρό μου, πως αντιλαμβάνομαι τη διαφορετικότητά μου, πως είμαι εγώ σε σχέση με τον εχθρό μου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σημείο όπου ο χορός αποκαλεί «αλλόγλωσσο»¹⁸⁰ τον στρατό που ήλθε να σκλαβώσει την πόλη. Στις σημειώσεις του κειμένου αναφέρεται ότι: «Δεν υπήρχε σαφώς διαφορά γλώσσας μεταξύ Θηβαίων και Αργείων αλλά μάλλον διαλέκτου. Για τους αρχαίους Έλληνες ήταν και αυτό τεκμήριο φυλετικής διάκρισης».¹⁸¹ Η διαφορά γλώσσας – κάτι που δεν ισχύει- στην αρχή φαίνεται να είναι ο μόνος λόγος σύγκρουσης. Αυτό που φαίνεται στο τέλος είναι η σύγκρουση ανάμεσα στα όμοια. Η όλη τελετουργία δίνει το βαθμό της σκοτεινιάς και της παραμορφωτικής δύναμης που απαιτείται για να δικαιολογηθεί μια σύγκρουση.

¹⁷⁷ Ήφαιστος, Π. (2000), ό.π. σ.208

¹⁷⁸ Κοππά, Μ. (1997), σ.σ.21 & 27

¹⁷⁹ Μύθοι του Θηβαϊκού Κύκλου

¹⁸⁰ Αισχύλος, *Επτά επί Θήβας*, μτφρ. Τάσος Ρούσσος, Αθήνα: Κάκτος, στίχος170

¹⁸¹ ό.π., σ. 127

Στη περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας σκοτεινά – εκτός από τις «βυζαντινές»¹⁸² και μυστικές λεπτομέρειες αυτών των διαπραγματεύσεων - μπορούν να χαρακτηριστούν αρκετά σημεία.

Το γεγονός ότι ξεχάστηκε πολύ γρήγορα η συνύπαρξη μεταξύ των δημοκρατιών για μεγάλο χρονικό διάστημα αλλά κυρίως η ειρηνική συνύπαρξη στο εσωτερικό της κοινωνίας, με χαρακτηριστικό το υποδειγματικό μοντέλο της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης. Μιας κοινωνίας που με πολυάριθμες διαδηλώσεις, συναυλίες και αντιπολεμικές δραστηριότητες δεν μπόρεσε να βάλει τέλος στην εξάπλωση των συγκρούσεων, αλλά και μιας κοινωνίας που επέλεξε να ακούσει τις σειρήνες που την καλούσαν να κάνει focus στις διαφορές που τη χώριζαν και όχι σε αυτά που θα μπορούσαν να την ενώσουν.

Το γεγονός ότι σε αυτές τις συγκρούσεις αποδόθηκε ο προσδιορισμός «εμφύλιες» κατ' επιλογή, ανάλογα με τις διαφορετικές οπτικές γωνίες από τις οποίες ειδώθηκαν και μελετήθηκαν οι καταστάσεις. Ενδεικτικά αναφέρω:

Στη Δύση χρεώνεται αρνητικά το γεγονός ότι τον αντιμετώπισε ως εμφύλιο, διότι αυτό δημιούργησε καθυστέρηση στην αντίδρασή της δίνοντας το χρόνο στη Σερβία και στο στρατό να παρουσιάσουν τους εαυτούς τους ως υπερασπιστές της νομιμότητας και των θεσμών και Σλοβένους και Κροάτες ως παραβάτες του νόμου.¹⁸³

Η Βόννη φανταζόταν ότι η «διεθνοποίηση» της σύγκρουσης από μόνη της θα μπορούσε να επιτύχει επιθυμητό αποτέλεσμα. Σε μια θέση που συνέταξε το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Εξωτερικών το Μάρτιο του 1993 για να εξηγήσει τις προηγούμενες ενέργειές του, η Γερμανία ισχυρίστηκε ότι η γιουγκοσλαβική σύγκρουση δεν ήταν εμφύλιος πόλεμος, αλλά πόλεμος κατάκτησης από τη Σερβία.¹⁸⁴

Οι Βόσνιοι μέσω πολιτικής απόφασης του Τίτο το 1971, αναβαθμίστηκαν από εθνότητα σε έθνος, για «να τερματιστεί ο ανταγωνισμός μεταξύ Σέρβων και Κροατών που τους διεκδικούσαν», κάτι που δεν συνέβη και για τους Αλβανούς λόγω ζητημάτων που είχε ο Τίτο με την Αλβανία. Ξέσπασε αργότερα μεγάλη συζήτηση για το εάν ο πόλεμος ήταν εμφύλιος μεταξύ τριών διαφορετικών εθνοτήτων ή διεθνής σύγκρουση μεταξύ Σέρβων, Κροατών και Μουσουλμάνων της περιοχής, πράγμα που υποστήριζαν οι Μουσουλμάνοι¹⁸⁵ διότι, μόνο έτσι μπορούσε να προκύψει ο εχθρός.

¹⁸² Greisman, H. C., 'Kohl's roll of the dice in 1991 helped further destabilise the Balkans', *Financial Times*, στο <https://www.ft.com/content/a0f78f22-5518-11e7-9fed-c19e2700005f> [12.12.2019]

¹⁸³ CVIIC, C. (1993), ό.π.

¹⁸⁴ CAPLAN, R. (2003), ό.π.

¹⁸⁵ Καϊρίδης, Δ. (2015), ό.π., σ.σ 15 & 89

Η ηγεσία του Βελιγραδίου ξεκίνησε έναν πόλεμο «κατάκτησης, απέλασης, λεηλασίας και καταστροφής» ενάντια στην Κροατία. Αυτό δεν ήταν, όπως ήθελε ο Μιλόσεβιτς να πιστεύει ο κόσμος, ένας πόλεμος απόσχισης, αλλά εθνοκάθαρσης.¹⁸⁶

Ο πόλεμος που ξέσπασε στη Γιουγκοσλαβία και οδήγησε στην αποσύνθεση της χώρας, χαρακτηρίστηκε εν τούτοις εμφύλιος. Η έννοια του εμφυλίου παραπέμπει σε διεργασία που αφορά σε μέλη κοινής φυλής ή ομοεθνείς.

Μία σύγκρουση ωθούμενη και συντηρούμενη από έναν φαύλο κύκλο αιτίου – αιτιατού που περιελάμβανε¹⁸⁷ από τις κινήσεις των Σέρβων για έλεγχο ήδη από το 1987, τις κινήσεις των Κροατών για κράτος με βάση την εθνικότητα επωφελούμενοι από το χάος που επικράτησε, έως τις κινήσεις των Μουσουλμάνων που ακολούθησαν αυτή την «εθνική» και «φυλετική» λογική στη βάση θρησκευτικής (!) διάκρισης.

¹⁸⁶ Stabreit, I. (1993), ό.π.

¹⁸⁷ Τέλλογλου, Τ. (1996), ό.π. σ.σ. 64 - 65

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bull, H. (2007) *Η Άναρχη Κοινωνία. Μελέτη της τάξης στην παγκόσμια πολιτική*, μτφρ. Ηρακλεία Στροϊκού, Αθήνα: Ποιότητα
- Burns, E. M. (2006) *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Eichengreen, B. (2013) *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία μετά το 1945*, μτφρ. Ευτυχία Παγουλάτου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- ο Ψυχρός Πόλεμος. Οι Συμφωνίες, οι Συγκρούσεις, τα Ψέματα, οι Αλήθειες, μτφρ. Ρηγούλα Γεωργιάδου. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Hobsbawm, E.J. (2006) *Η Εποχή του Κεφαλαίου 1818 – 1875*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Hobsbawm, E.J. (2008) *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789 – 1848*, μτφρ. Μαριέτα Οικονομοπούλου, Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Jackson, R. and Sorensen, G. (2016) *Introduction to International Relations. Theories and Approaches*. Oxford University Press.
- Jelavich, B. (2006) *Ιστορία των Βαλκανίων I, 18^{ος} - 19^{ος} αιώνας*, μτφρ. Χριστίνα Δελιστάθη, επιμ. Βάσιας Τσοκόπουλος. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Jelavich, B. (2006) *Ιστορία των Βαλκανίων II, 20^{ος} αιώνας*, μτφρ. Σταυρούλα Γιαννοπούλου, επιμ. Βάσιας Τσοκόπουλος. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Jervis, R., *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press
- Marshall, T. (2015) *Αιχμάλωτοι της Γεωγραφίας*, μτφρ. Σπυρίδων Κατσούλας, Αθήνα: Διόπτρα.
- Mearsheimer, J.J. (2007) *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, μτφρ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, Αθήνα: Ποιότητα.
- Watson, A. (2006) *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας. Μία συγκριτική ιστορική ανάλυση*, μτφρ. Ηρακλεία Στροϊκού, Αθήνα: Ποιότητα
- Αισχύλος, *Επτά επί Θήβας*, μτφρ. Τάσος Ρούσσος, Αθήνα: Κάκτος.
- Βερέμης, Θ., Κολιόπουλος, Γ., (2006). *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Βερέμης, Θ., Κολιόπουλος, Γ., και Μιχαηλίδης, Ι. (2018) *1821 Η δημιουργία ενός έθνους - κράτους*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γκόφας, Α. και Τζιφάκης, Ν. (2017) *Θεωρητικές Προβολές στη Διεθνή Πολιτική. Η Σινο-Αμερικάνικη Πρόκληση*. Αθήνα: Πεδίο.
- Ήφαιστος, Π. (2000) *Διπλωματία και Στρατηγική των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων Γαλλίας, Γερμανίας, Μεγάλης Βρετανίας*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Καιρίδης, Δ. (2015) *Εθνικισμός. Εθνοτικές Συγκρούσεις & Διεθνείς Σχέσεις. Θεωρία και πράξη στα Βαλκάνια*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Καστελλάν, Ζ. (1991), *Η Ιστορία των Βαλκανίων. Από τον 14^ο στον 20^ο αιώνα*, μτφρ. Βασιλική Αλιφέρη. Αθήνα: Γκοβόστης.

- Κοππά, Μ. (1997) *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια. Πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις*. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη
- Μαζάουερ, Μ. (2001) *Τα Βαλκάνια*, μτφρ. Κωνσταντίνος Ν. Κουρεμένος. Αθήνα 23^η έκδοση: Πατάκης.
- Μάζης, Ι. (2017) *Γεωπολιτικά Ζητήματα στην Ευρύτερα Μεσοί Ανατολή και την Μεσόγειο – Ι*, Αθήνα: Λειμών.
- Μάζης, Ι. (2019) *Σκέψεις Για Τις «Πρέσπες» 2018-2019. Η Μελαγχολική Saga της Ελληνικής Διπλωματίας*, Αθήνα: Λειμών.
- Μακρής, Σπ. (2007) *Πολιτικό Σύστημα & Διεθνείς Σχέσεις. Η ελληνική περίπτωση μέσα από τη συγκριτική προοπτική*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μαραβέγιας, Ν. (Επιμ.). (2016) *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, εξέλιξη, προοπτικές*. Αθήνα: Κριτική.
- Μύνκλερ, Χ. (2005) *Οι νέοι πόλεμοι. Νέοι εχθροί και νέες μορφές πολέμου*, μτφρ. Αναστασία Δασκαρόλη, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σίλλερ – Γκαίτε (2001), *Αλληλογραφία*, μτφρ. Θανάσης Λάμπρου, Αθήνα: Κριτική.
- Σκοπετέα, Έ. (1998), *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880)*, Αθήνα: Πολύτυπο.
- Σταυριανός, Λ. (2007), *Τα Βαλκάνια μετά το 1453*, μτφρ. Ελένη Δελιβάνη, επιμ. Βασίλης Κ. Γούναρης, τόμοι Ι - ΙΙ. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Σφέτας, Σπ. (2009), *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Τόμος Α': Από την Οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354 – 1918)*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Σφέτας, Σπ. (2011), *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Τόμος Β': Από το Μεσοπόλεμο στη λήξη του Ψυχρού Πολέμου (1919 – 1989)*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Τέλλογλου, Τ. (1996) *Η Γερμανική Πολιτική στον Γιουγκοσλαβικό χώρο (1991 – 1995)*, Αθήνα: Πόλις
- Χειλά, Ε. (2013) *Οι Διεθνείς Συγκρούσεις στον 21^ο Αιώνα. Ζητήματα Θεωρίας και Διαχείρισης*. Αθήνα: Ποιότητα.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

- Kohn, H. (1946) *The Idea Of Nationalism*, Διαθέσιμο στο <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.190501/page/n13> [19.12.2019]

ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ

- CAPLAN, R. (2003), 'Conditional recognition as an instrument of ethnic conflict regulation: the European Community and Yugoslavia', Nations and Nationalism 8(2):157 – 177. Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/227924568_Conditional_recognition_as_an_instrument_of_ethnic_conflict_regulation_The_European_Community_and_Yugoslavia [19.12.2019]
- Crawford, B. (1995) 'German Foreign Policy and European Political Cooperation: The Diplomatic Recognition of Croatia in 1991', German Politics & Society, Vol. 13, No. 2 (35) pp. 1-34, Berghahn Books Διαθέσιμο στο <https://www.jstor.org/stable/23736387> [19.12.2019]
- CVIIC, C. (1993), 'Who's to Blame for the War in Ex-Yugoslavia?', World Affairs, Vol. 156, No. 2, pp. 72-79, Sage Publications, Inc. σελ. 74 – 75. Διαθέσιμο στο <https://www.jstor.org/stable/20672379> [19.12.2019]
- Gaddis, L. J (1992 – 1993), 'International Relations Theory and the End of the Cold War', International Security, Vol. 17, No. 3, pp. 5-58, The MIT Press. Διαθέσιμο στο <http://www.jstor.org/stable/2539129> [19.12.2019]
- Hodge, C. C. (2006), 'Botching the Balkans: Germany's Recognition of Slovenia and Croatia', Ethics & International Affairs 12(1):1 – 18, Διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/229768245_Botching_the_Balkans_Germany's_Recognition_of_Slovenia_and_Croatia [19.12.2019]
- Jakobsen, P.V. (1995) 'Myth-making and Germany's unilateral recognition of Croatia and Slovenia', European Security, 4:3, 400-416, Διαθέσιμο στο <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09662839508407229> [19.12.2019]
- Krieger, W. (1994) 'Toward a Gaullist Germany? : Some Lessons from the Yugoslav Crisis', World Policy Journal, Vol. 11, No. 1, pp. 26-38, Duke University Press. στο <https://www.jstor.org/stable/40209346> [19.12.2019]
- Lucarelli, S. (1997), 'Germany's Recognition of Slovenia and Croatia: An Institutional Perspective', Italian Journal of International Affairs, Volume 32, Issue 2. Διαθέσιμο στο <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03932729708456777?journalCode=rsp> e20 [19.12.2019]
- Maull, H. (2008), 'Germany in the Yugoslav Crisis', Global Politics and Strategy Volume 37, Issue 4 p.p. 99-130 Διαθέσιμο στο <https://iiss.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00396339508442818?journalCode=tsur20#.XfwibfzQBPY> [19.12.2019]
- Mearsheimer, J.J. (1990), 'Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War', International Security, Vol. 15, No. 1, pp. 5-56, The MIT Press. Διαθέσιμο στο <https://www.jstor.org/stable/2538981> [19.12.2019]
- Murphy, A. & Corey, J. Johnson (2004) 'German Geopolitics in Transition', *Eurasian Geography and Economics* 45(1): 1-17, Διαθέσιμο στο <http://www.tandfonline.com/10.2747/1538-7216.45.1.1>. [19.12.2019]
- Nijhuis, T. (1998), 'Historical Memory and the Plea for a National Interests Based German Foreign Policy' Czech Sociological Review, Vol. 6 (No. 2: 205-217), German Institute Amsterdam, University Maastrich, Διαθέσιμο στο http://sreview.soc.cas.cz/uploads/3fcb23cf32413b3c81b227bbe9d24e3762bd0ba6_418_205NIJHU.pdf [19.12.2019]

- Papasotiriou, H. (2010), 'The Kosovo War: Kosovar Insurrection, Serbian Retribution and NATO', Journal of Strategic Studies, <http://www.tandfonline.com/loi/fjss20>
- Ramet, S., 'The Dissolution of Yugoslavia: Competing Narratives of Resentment & Blame' Διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/20269460/The_Dissolution_of_Yugoslavia_Competing_Narratives_of_Resentment_and_Blame
- Sijakovic, R.C.C. (2016), 'Changing Perspectives of the Second Yugoslav State: a Master thesis analysing the change from a multinational Yugoslavia to a system of national successor states (1980 – 1991) using different perspectives in International Relations Theory and weighing their value for understanding the past events', Utrecht University. Διαθέσιμο στο <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/343853> [19.12.2019]
- Simić, P. 'Balkans and Balkanisation: Western Perceptions of the Balkans in the Carnegie Commission's Reports on the Balkan Wars from 1914 to 1996', Διαθέσιμο στο http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2013/09/Predrag_Simic.pdf [19.12.2019]
- Smith, M. (1995) 'The Limits of Leadership: Germany and the EMS/Yugoslavian Crises', Department of Politics and Society University of California. Διαθέσιμο στο http://aei.pitt.edu/7018/1/smith_michael_e.pdf [19.12.2019]
- Thomas, R. G. C. (1997), 'Self-Determination and International Recognition Policy: AN ALTERNATIVE INTERPRETATION OF WHY YUGOSLAVIA DISINTEGRATED', World Affairs, Vol. 160, No. 1, Ethnicity and Politics pp. 17-33, Sage Publications, Inc. Διαθέσιμο στο <https://www.jstor.org/stable/20672506> [19.12.2019]
- Waltz, K. (1988), 'The Origins of War in Neorealist Theory', Journal of Interdisciplinary History, Vol. 18, No. 4, The Origin and Prevention of Major Wars, pp. 615-628, The MIT Press. Διαθέσιμο στο <http://www.jstor.org/stable/204817> [18.08.2018]
- Krieger, W. (1994) 'Toward a Gaullist Germany? : Some Lessons from the Yugoslav Crisis', World Policy Journal, Vol. 11, No. 1, pp. 26-38, Duke University Press. Διαθέσιμο στο <https://www.jstor.org/stable/40209346> [19.12.2019]

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- 'Ein großer Erfolg für uns', *Der Spiegel* (23.12.1991), <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13507328.html> [19.12.2019]
- Baums, A. (1996) 'Deutsche Anerkennungspolitik 1991', στο <https://www.grin.com/document/95190> [19.12.2019]
- Greisman, H. C., 'Kohl's roll of the dice in 1991 helped further destabilise the Balkans', *Financial Times*, στο <https://www.ft.com/content/a0f78f22-5518-11e7-9fed-c19e2700005f> [12.12.2019]
- Interview Of Slobodan Milosevic To *Time Magazine*. Belgrade – 1995 Διαθέσιμο στο <http://www.slobodan-milosevic.org/int-time95.htm> [19.12.2019]
- Spasovska, V. (2010) 'Deutschlands Rolle im Jugoslawien-Konflikt', Διαθέσιμο στο <https://www.dw.com/cda/de/deutschlands-rolle-im-jugoslawien-konflikt/a-5805165> [19.12.2019]

- Stabreit, I. (1993) 'Yugoslav Breakup: Don't Blame Germany' Διαθέσιμο στο <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/1993/06/29/yugoslav-breakup-dont-blame-germany/cbbc1514-f078-4c7b-bd8a-b6f7d9690a97/> [16.11.2019]
- Traynor, I. (2004) 'Everyone to blame but me, says Milosevic', *The Guardian*, Διαθέσιμο στο <https://www.theguardian.com/world/2004/sep/01/warcrimes.milosevictrial> [20.11.2019]
- Wagener, V. (2016) 'A free Croatia and Slovenia and a broken Yugoslavia', Διαθέσιμο στο <https://www.dw.com/en/a-free-croatia-and-slovenia-and-a-broken-yugoslavia/a-19357255-0> [19.12.2019]
- Τζιαμπίρης, Αρ. 'Ευρωπαϊκή Ένωση και Μακεδονικό Ζήτημα', Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα. Διαθέσιμο στο: <http://www.imma.edu.gr/mma/history/19.html> [19.12.2019]
- Φόλκερ Βάγκενερ, Φ. & Κώστας Συμεωνίδης, Κ. (2017) 'Ο ευρωπαϊστής με το μοναδικό πολιτικό ένστικτο' Διαθέσιμο στο <https://www.dw.com/el/o-ευρωπαϊστής-με-το-μοναδικό-πολιτικό-ένστικτο/a-39285930> [19.12.2019]